

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ

ΠΟΛΥΤΕΧΝΙΚΗ ΣΧΟΛΗ

ΤΜΗΜΑ ΜΗΧΑΝΙΚΩΝ ΧΩΡΟΤΑΞΙΑΣ, ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΑΣ ΚΑΙ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ

Διπλωματική εργασία:

«Τα οθωμανικά μνημεία στον Ελλαδικό χώρο και η επανένταξή τους
στον αστικό ιστό: η περίπτωση της Λάρισας.»

Μάγγου Στυλιανή

Επιβλέπων καθηγητής: Σαμαράς Νικόλαος

Βόλος, 2022

Περιεχόμενα

ΠΕΡΙΛΗΨΗ	4
Λέξεις κλειδιά:	5
ABSTRACT	6
Key words:	7
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	8
ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ	9
Α΄ ΜΕΡΟΣ	11
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1. ΤΟ ΜΝΗΜΕΙΟ ΩΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΟ ΑΓΑΘΟ	11
1.1. Έννοια	11
1.2. Ιδιότητες	12
1.3. Διαχείριση	13
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2. ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΑ ΑΓΑΘΑ ΚΑΙ ΝΟΜΟΘΕΣΙΑ	14
2.1. Εισαγωγή	14
2.2. Πολιτιστική διαχείριση των μνημείων	15
2.2.1. Πολιτιστική κληρονομιά	15
2.2.2. Πολιτιστική διαχείριση.....	17
2.3. Η προστασία των μνημείων σήμερα	19
2.3.1. Μέθοδοι και τεχνικές προστασίας των μνημείων.....	19
2.4. Η πολιτιστική κληρονομιά ως πόρος πολιτιστικής ανάπτυξης	21
2.5. Πολιτιστικός τουρισμός	23
2.6. Marketing και branding του τόπου	24
2.7. Πολιτιστικές διαδρομές	26
2.7.1. Εννοιολογική και ιστορική προσέγγιση	26
2.7.2. Το μοντέλο μίας πολιτιστικής διαδρομής.....	27
2.7.3. Ο στρατηγικός σχεδιασμός μίας διαδρομής	29
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3. ΟΙ ΟΘΩΜΑΝΟΙ ΣΤΟΝ ΕΛΛΑΔΙΚΟ ΧΩΡΟ	31
3.1. Η Ελλάδα κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας	31
3.2. Η τουρκική κατάκτηση της Θεσσαλίας	32
3.3. Οθωμανική αρχιτεκτονική	35
3.4. Τύποι οθωμανικών μνημείων στην Ελλάδα	39
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4. Η ΠΟΛΗ ΤΗΣ ΛΑΡΙΣΑΣ	47
4.1. Γενικά χαρακτηριστικά και δημογραφικά στοιχεία	47
4.2. Γεωγραφικά χαρακτηριστικά	48

4.3. Ιστορικά στοιχεία	48
4.3.1. Η ιστορία της Λάρισας πριν την Οθωμανική κατάκτηση	48
4.3.2. Η Λάρισα κατά την Οθωμανική περίοδο	49
4.3.3. Η Λάρισα από τον 20 ^ο αιώνα έως και σήμερα	59
4.3.4. Αξιοθέατα – πολιτιστικοί χώροι.....	63
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5. ΟΘΩΜΑΝΙΚΑ ΜΝΗΜΕΙΑ ΣΤΗ ΛΑΡΙΣΑ	75
5.1 Μπαϊρακλί Τζαμί	75
5.2 Μπεζεστένι	77
5.3 Μεγάλο Οθωμανικό Λουτρό	81
4.5. Πυριτιδαποθήκη – παλιές φυλακές	84
4.6. Γενί Τζαμί	84
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6. ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΕΣ ΔΙΑΔΡΟΜΕΣ ΣΤΗ ΛΑΡΙΣΑ	86
Β΄ ΜΕΡΟΣ	88
ΠΡΟΤΑΣΗ	88
Αντικείμενο πρότασης	88
Προτεινόμενη διαδρομή	89
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	93
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	95
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΧΑΡΤΩΝ	103

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η παρούσα εργασία έχει ως αντικείμενο τη μελέτη σχετικά με τα μνημεία της Οθωμανικής περιόδου που σώζονται έως και σήμερα στην πόλη της Λάρισας. Βασικός σκοπός της είναι η ανάδειξη των μνημείων αυτών, τόσο μέσω εργασιών που στοχεύουν στην αποκατάσταση και συντήρησή τους, όσο και μέσω της ένταξής τους σε διαδρομές που τα ενώνουν με άλλους σημαντικούς ιστορικούς και πολιτιστικούς χώρους, προβάλλοντας την πολιτιστική ταυτότητα της πόλης, τις λεγόμενες πολιτιστικές διαδρομές. Μία πολιτιστική διαδρομή λειτουργεί ως μέσο ενίσχυσης του πολιτιστικού τουρισμού, ο οποίος με τη σειρά του τονώνει την οικονομία του εκάστοτε τόπου. Στην εργασία παρουσιάζονται οι άτυπες πολιτιστικές διαδρομές που υπάρχουν στη Λάρισα, αλλά και η πρόταση μίας πολιτιστικής διαδρομής που θα ενώνει τα σημαντικότερα μνημεία της πόλης, συμπεριλαμβανομένων των οθωμανικών.

Λέξεις κλειδιά:

Μνημείο

Πολιτιστική κληρονομιά

Πολιτιστικός τουρισμός

Marketing/Branding του τόπου

Πολιτιστική διαδρομή

Οθωμανικό μνημείο

Λάρισα

ABSTRACT

The subject of this paper is the study of the monuments of the Ottoman period that are still preserved to this day in the city of Larissa. Its main purpose is to highlight these monuments, both through works aimed at their restoration and maintenance, but also through their inclusion in routes that connect them with other historical and cultural sites, promoting the cultural identity of the city, the so-called cultural routes. A cultural route acts as a means of strengthening cultural tourism, which in turn stimulates the economy of each place. The paper presents the informal cultural routes that exist in Larissa, as well as the proposal of a cultural route that will unite the most important monuments of the city, including the Ottoman ones.

Key words:

Monument

Cultural heritage

Cultural tourism

Place marketing/branding

Cultural route

Ottoman monument

Larissa

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η εργασία χωρίζεται σε δύο μέρη, το θεωρητικό μέρος και την πρόταση που έχει κατατεθεί από αρμόδιο φορέα.

Στο Α΄ μέρος της εργασίας και συγκεκριμένα στο πρώτο κεφάλαιο εισάγεται η έννοια του μνημείου. Αναφέρονται οι ιδιότητες τις οποίες επιβάλλεται να πληροί ένα δημιούργημα προκειμένου να χαρακτηριστεί ως μνημείο αλλά και μια εισαγωγή σχετικά με τη διαχείριση των μνημείων.

Το δεύτερο κεφάλαιο εστιάζει στις έννοιες της «πολιτιστικής κληρονομιάς» και των «πολιτιστικών αγαθών». Αναλύεται επιπλέον η έννοια του «πολιτιστικού τουρισμού» και εξετάζεται εννοιολογικά και ιστορικά το ζήτημα των πολιτιστικών διαδρομών. Στο ίδιο κεφάλαιο αναφέρονται οι μέθοδοι και τεχνικές προστασίας των μνημείων.

Το τρίτο κεφάλαιο ξεκινά με αναφορά στην κατάκτηση της Ελλάδας από τους Οθωμανούς και παρουσιάζει αναλυτικότερα την επικράτησή τους στη Θεσσαλία. Στο ίδιο κεφάλαιο αναφέρονται τα χαρακτηριστικά της Οθωμανικής αρχιτεκτονικής και οι κατηγορίες οθωμανικών κτισμάτων που συναντά κανείς στον Ελλαδικό χώρο.

Το τέταρτο κεφάλαιο έχει ως αντικείμενο μελέτης την πόλη της Λάρισας. Αρχικά παρουσιάζονται τα γενικά χαρακτηριστικά της πόλης, τα δημογραφικά στοιχεία και γεωγραφικές πληροφορίες. Κατόπιν παραθέτονται ιστορικά στοιχεία που αφορούν την κατάσταση που επικράτησε στη Λάρισα ανά τους αιώνες. Η περιγραφή ξεκινά με τα γεγονότα που αφορούν την πόλη από την ίδρυσή της έως και την κατάκτησή της από τους Οθωμανούς. Στη συνέχεια παρουσιάζονται πληροφορίες σχετικά με την εξέλιξη της μορφής της πόλης και του αστικού της ιστού κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας. Γίνεται αναφορά στα σημαντικότερα οθωμανικά κτίσματα που δημιουργήθηκαν κατά την περίοδο εκείνη στη Λάρισα, ορισμένα εκ των οποίων σώζονται έως και σήμερα και αποτελούν το θέμα της παρούσας μελέτης. Η ανάλυση της μορφολογίας της πόλης συνεχίζεται μέχρι και τη σημερινή εποχή. Κατόπιν αναφέρονται τα αξιοθέατα και οι πολιτιστικοί χώροι που υπάρχουν στη σύγχρονη πόλη, εκτός των μνημείων της Οθωμανικής περιόδου που αναλύονται στο επόμενο κεφάλαιο, αλλά και οι χώροι αναψυχής.

Στο πέμπτο κεφάλαιο της εργασίας εξετάζονται αναλυτικά τα οθωμανικά μνημεία που σώζονται στην πόλη της Λάρισας στις μέρες μας.

Στη συνέχεια παρουσιάζονται οι τρεις ήδη υπάρχουσες πολιτιστικές διαδρομές της πόλης.

Στο Β' Μέρος της εργασίας παρουσιάζεται η προτεινόμενη από την Εφορεία Αρχαιοτήτων Λάρισας πολιτιστική διαδρομή που ενώνει 14 σημεία πολιτιστικού ενδιαφέροντος. Αναγράφονται επίσης και οι προτεινόμενες ενέργειες από την ΕΦΑΛΑΡ που αφορούν στη συντήρηση και την αποκατάσταση των μνημείων.

Τέλος παρουσιάζονται τα συμπεράσματα που προέκυψαν από τη συνολική μελέτη.

ΛΟΓΟΙ ΕΠΙΛΟΓΗΣ ΤΟΥ ΘΕΜΑΤΟΣ:

Ο λόγος που επέλεξα το συγκεκριμένο θέμα προέκυψε κυρίως από την αγάπη μου για τα ταξίδια. Από μικρή θαύμαζα τους ξένους πολιτισμούς και κουλτούρες. Για το λόγο αυτό γοητευόμουν από τα μνημεία και την αρχιτεκτονική τους. Το πρώτο μου ταξίδι εκτός των ελληνικών συνόρων είχε ως προορισμό την Κωνσταντινούπολη. Επισκέφτηκα αρκετά χαρακτηριστικά οθωμανικά μνημεία, όπως το τέμενος Σουλτάν Αχμέτ και το τέμενος Σουλεϊμανιγιέ. Αρκετά χρόνια αργότερα, γνωρίζοντας πως και στον ελλαδικό χώρο υπάρχει ένα πλήθος οθωμανικών μνημείων που διατηρούνται έως και σήμερα από την εποχή της τουρκοκρατίας, ξεκίνησα να φωτογραφίζω όσα είχα την ευκαιρία να επισκεφτώ. Το θέμα της εργασίας που επέλεξα μου κινεί το ενδιαφέρον εδώ και αρκετά χρόνια και αποφάσισα να το μελετήσω σε βάθος. Έχοντας η ίδια καταγωγή από τη Λάρισα, την επέλεξα για τη μελέτη περίπτωσης, καθώς σε αυτή βρίσκονται ορισμένα σημαντικά μνημεία της οθωμανικής περιόδου. Θεωρώ ότι θα ήταν καλό να αξιοποιηθούν με τον κατάλληλο τρόπο και να επανενταχτούν στον αστικό ιστό, ώστε να αποτελέσουν μία σύνδεση ανάμεσα στο χθες και το σήμερα.

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Θα ήθελα να ευχαριστήσω την οικογένειά μου που στάθηκε δίπλα μου καθ' όλη τη διάρκεια των σπουδών μου και με στήριξε απόλυτα. Ιδιαίτερες ευχαριστίες οφείλω ακόμη στον επιβλέποντα καθηγητή μου, κ. Νικόλαο Σαμαρά, καθώς με την πολύτιμη

καθοδήγησή του κατάφερα να φέρω τη μελέτη μου εις πέρας, μέσα από ένα εξαιρετικό κλίμα συνεργασίας. Τέλος, θα ήθελα να ευχαριστήσω τον κ. Δημήτριο Καραγκούνη και την κα. Σταυρούλα Σδρόλια από την Εφορεία Αρχαιοτήτων Λάρισας για το χρόνο που αφιέρωσαν τηλεφωνικά, ώστε να με βοηθήσουν να συλλέξω ιδιαίτερες χρήσιμες πληροφορίες για τη διακπεραίωση της παρούσας μελέτης.

Α΄ ΜΕΡΟΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1. ΤΟ ΜΝΗΜΕΙΟ ΩΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΟ ΑΓΑΘΟ

1.1. Έννοια

Η λέξη μνημείο έχει αρχαία ελληνική προέλευση, με αναφορές στην αττική διάλεκτο ως «μνημεῖον», στη δωρική ως «μναμεῖον» και την ιωνική ως «μνημήϊον». Ο όρος προέκυψε από τα επίθετα «μνημήιος» και «μνημείος» παραγόμενα από τις λέξεις «μνήμα» + κατάληξη -ήιος / -είος αντίστοιχα, και χρησιμοποιείται για την περιγραφή ενός αντικειμένου που προκαλεί ανάμνηση προσώπου, ή γεγονότος (<https://el.wikipedia.org/wiki/Μνημείο>).

Σε γενικές γραμμές κυριάρχησε η έννοια έργου αρχιτεκτονικού, ή γλυπτικού, η ανάγερση του οποίου πραγματοποιείται στη μνήμη προσώπου ή γεγονότος π.χ. Μνημείο Φιλοπάππου, «...μνημείον μεν ουν αυτού εν Μαγνησία έστι τη Ασιανή εν τη αγορά» (Θουκυδίδης). Στη Καινή Διαθήκη συναντά κανείς τον όρο ως συνώνυμο του τάφου («πάντες οι εν τοις μνημείοις ακούσονται της φωνής αυτού»).

Παράλληλα, ο σημερινός όρος "μνημειώδες" προέκυψε ώστε να αποδώσει ένα μνημείο ή ένα έργο υπέροχων και υπέρογκων διαστάσεων, όπως για παράδειγμα ένα μεγαλοπρεπές γλυπτό (όπως ο Λύσιππος Ηρακλής) ή ένα μεγαλοπρεπές τείχος, όπως το Σινικό Τείχος της Κίνας κ.λπ. Η πρώτη αναφορά του όρου «μνημειώδης» χρησιμοποιείται στην εφημερίδα «Ακρόπολη» της Αθήνας από το 1889.

Στις μέρες μας ο όρος μνημείο χρησιμοποιείται για οποιοδήποτε οικοδόμημα σώζεται από τα αρχαία χρόνια έως και τη σημερινή εποχή συμπεριλαμβανομένων όλων των ενδιαμέσων ιστορικών περιόδων αλλά και των συγγραμμάτων που ανήκουν στις περιόδους αυτές, με άλλα λόγια οποιοδήποτε έργο τέχνης και λόγου που έχει πολιτισμική αξία. Όσον αφορά τη σημερινή αντίληψη αναζήτησης, διάσωσης και διατήρησης αυτών ως πολιτιστικά αγαθά, κυριάρχησε η ανάγκη για την προστασία και τη συντήρησή τους, ανεξάρτητα από τη χρηστική τους αξία. Φυσικά η συγκεκριμένη αντίληψη προϋπήρχε, αφορούσε ωστόσο ορισμένα εξ' αυτών μεμονωμένα ως κειμήλια, κι όχι τόσο τα αρχιτεκτονήματα. Σχετικά με τα τελευταία, κατά πάσα πιθανότητα εμφανίστηκε η ανάγκη για την προστασία τους τον 19ο αιώνα όταν η

καταστροφή παλαιών μνημείων είχε ξεκινήσει με σκοπό να εξυπηρετηθούν άλλοι λόγοι κυρίως οικιστικοί, κατόπιν του έντονου φαινομένου αστυφιλίας, η οποία προέκυψε ως αποτέλεσμα της βιομηχανικής επανάστασης (<https://el.wikipedia.org/wiki/Μνημείο>).

1.2. Ιδιότητες

Η έννοια του μνημείου στον επιστημονικό κόσμο είναι συγκεκριμένη. Προκειμένου να χαρακτηρισθεί ένα δημιούργημα του παρελθόντος ως μνημείο, οφείλει να πληροί ορισμένες προϋποθέσεις.

Ο Friedrich Mielke διατύπωσε μία άποψη επί του θέματος, σύμφωνα με την οποία ένα έργο μπορεί να θεωρηθεί μνημείο μόνο εφόσον συγκεντρώνει ορισμένες ιδιότητες (Λάββας, 2010: 97). Οι ιδιότητες αυτές είναι η πρωτοτυπία-γνησιότητα, ο χρόνος-ιστορικότητα, η ποιότητα και ο συμβολισμός- μήνυμα. Αναλυτικά:

A) Πρωτοτυπία-γνησιότητα: Η γνησιότητα είναι ζήτημα πολυπαραγοντικό και εξαρτάται από την τοπογραφία, τα υλικά, την έμπνευση του δημιουργού και λοιπούς παράγοντες οι οποίοι βρίσκονται σε άμεση ή έμμεση αλληλεξάρτηση. Ο πολύπλοκος αυτός συνδυασμός ακόμα και να επαναληφθεί σε κάποια άλλη χρονική στιγμή δε θα μπορέσει να είναι ποτέ ξανά ακριβώς ο ίδιος. Το στοιχείο αυτό της μοναδικότητας είναι που προσδίδει τη γνησιότητα του εκάστοτε μνημείου.

B) Χρόνος-ιστορικότητα: Η έννοια της ιστορικότητας σχετίζεται με την έναρξη της «ζωής» ενός μνημείου και την πορεία του στο χρόνο. Είναι πολύ πιθανό κατά τη διάρκεια των ετών να υπάρξουν τροποποιήσεις της αρχικής μορφής του. Μάλιστα η καθεμία εξ' αυτών εμπεριέχει ένα ποσοστό γνησιότητας και πρωτοτυπίας.

Γ) Ποιότητα: Η γνησιότητα και η ιστορικότητα ενός δημιουργήματος είναι δυνατό να το χαρακτηρίσουν ως ιστορικό ντοκουμέντο αλλά δεν αρκούν ώστε να του προσδώσουν την έννοια του ιστορικού μνημείου. Σημαντικό ρόλο διαδραματίζει η ποιότητα, η οποία είναι συνδυασμός αρκετών στοιχείων (ιστορικών, κατασκευαστικών κ.α.) και για το λόγο αυτό αποτελεί αστάθμητο και υποκειμενικό παράγοντα. Η ιδιότητα της ποιότητας είναι ενδεικτική όσον αφορά στην ιδεολογία μιας ορισμένης χρονικής περιόδου.

Δ) Συμβολισμός-μήνυμα: Ίσως πρόκειται για την κυριότερη ιδιότητα καθώς πρόκειται για το πνευματικό περιεχόμενο, μεσο έκφρασης του οποίου αποτελεί το ιστορικό μνημείο. Το κάθε ιστορικό μήνυμα θα πρέπει να φέρει ένα μήνυμα από το χθές, να ευαισθητοποιεί σχετικά με το σήμερα και να δίνει ένα στίγμα για το μέλλον.

Ένα έργο μπορεί να θεωρηθεί μνημείο μόνο εφόσον συγκεντρώνει όλα τα παραπάνω στοιχεία (Λάββας, 2010: 99).

1.3. Διαχείριση

Ο όρος διαχείριση μνημείων χρησιμοποιείται για να περιγράψει τους τρόπους με τους οποίους οι άνθρωποι συμπεριφέρονται στα μνημεία. Η λέξη «διαχείριση» εμπεριέχει τις έννοιες της φύλαξης, της προστασίας και της αξιοποίησης. Κατά συνέπεια, η διαχείριση των μνημείων περιλαμβάνει την ευαισθησία που οφείλουν να δείξουν οι πολίτες απέναντι σε αυτά, την αναζήτηση και την καταγραφή τους, την έρευνα σχετικά με αυτά, τη φροντίδα και την προστασία τους, την αξιολόγησή τους και τον καθορισμό της χρήσης τους, τη συντήρηση και την αποκατάστασή τους, την ανάδειξη της πολιτισμικής τους αξίας και το ενδιαφέρον που επιδεικνύουν για αυτά οι φορείς εξουσίας (Λαμπρινουδάκης 2008: 149).

Όπως αναφέρθηκε σε προηγούμενη παράγραφο, η ανάγκη σχετικά με την προστασία των μνημείων παρουσιάστηκε αρκετά χρόνια πριν. Το γεγονός αυτό οδήγησε στις πρώτες προσπάθειες διαχείρισης των μνημείων.

Κρίσιμος είναι ο ρόλος που διαδραμάτισε ο Γάλλος αρχιτέκτονας και θεωρητικός της αρχιτεκτονικής μνημείων Ευγένιος Εμμανουήλ Βιολέ λε Ντυκ με το δεκάτομο έργο του «Ερμηνευτικό Λεξικό της γαλλικής Αρχιτεκτονικής από τον 11ο αιώνα έως τον 15ο αιώνα», το οποίο δημοσιεύτηκε το 1854 - 1868. Στο έργο του δε γίνεται αναφορά μόνο στις απώλειες σημαντικών οικοδομημάτων, αλλά επίσης διασαφηνίζονται οι καινοτόμες απόψεις του σχετικά με τα μνημεία και την αναγκαιότητα για αναστήλωσή τους. Καθοριστική ήταν ακόμη η συμβολή του Ιταλού αρχιτέκτονα Καμίλο Μπόιτο, ο οποίος υποστήριξε τις ίδιες θέσεις στο μεγάλο συνέδριο μηχανικών και αρχιτεκτόνων στη Ρώμη το 1883 (<https://el.wikipedia.org/wiki/Μνημείο>).

Στην πορεία το εν λόγω ζήτημα ξεκίνησε να απασχολεί αρκετά κράτη σε εθνικό πλέον επίπεδο. Έτσι άρχισαν να εκδίδονται και οι πρώτες σχετικές νομοθεσίες,

θεσμοθετώντας σχετικά μέτρα, κάτι που είχε ως αποτέλεσμα το ξεκίνημα μιας συστηματικότερης γενικευμένης προσπάθειας καταγραφής και αναστήλωσης μνημείων. Στα παραπάνω μέτρα συμπεριλαμβάνονταν η δημιουργία και στελέχωση σχετικών αρχαιολογικών υπηρεσιών αναστήλωσης, αλλά και η οργάνωση των απαραίτητων εθνικών νομικών πλαισίων τόσο για την κατοχύρωση των εν λόγω μνημείων, όσο και για την διαφύλαξή τους. Κατά τη διάρκεια του μεσοπολέμου τέθηκαν και οι βασικές κατευθυντήριες αρχές για την αντιμετώπιση του ζητήματος της συντήρησης και αναστήλωσης των μνημείων. Ωστόσο οι εκτεταμένες καταστροφές μνημείων που έλαβαν χώρα στον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, η εκρηκτική αστική ανάπτυξη που ακολούθησε και το μεγάλο ενδιαφέρον που προέκυψε εξαιτίας των παραπάνω οδήγησαν στην ανάγκη ίδρυσης και δραστηριοποίησης διεθνών οργανισμών, με σκοπό να επέλθει ένας διακρατικός συντονισμός και συνεργασία στη προστασία των μνημείων. Αποτέλεσμα όλων αυτών ήταν η ίδρυση του Διεθνούς Οργανισμού UNESCO ενώ σπουδαίος αποδείχθηκε ο λεγόμενος «Χάρτης της Βενετίας» του 1964, με τον οποίο και θεσπίστηκε το Διεθνές Συμβούλιο Μνημείων και Τοποθεσιών που αναγνωρίστηκε από τον ΟΗΕ (<https://el.wikipedia.org/wiki/Μνημείο>).

Στην Ελλάδα οι δράσεις σχετικά με τη διαχείριση των μνημείων εμφανίστηκαν κατά κύριο λόγο μετά τη Μεταπολίτευση (1974) (Λαμπρινουδάκης, 2008:150-151). Σε πρώτη φάση ο όρος «διαχείριση» αντιμετωπίστηκε με δυσπιστία από τους αρχαιολόγους, καθώς συσχετίστηκε με οικονομική εκμετάλλευση των δημιουργημάτων. Στη συνέχεια η λέξη πήρε και πάλι θετικό πρόσημο, ώσπου τελικά προέκυψε ο κωδικοποιημένος νόμος 5432/1932. Η χώρα επίσης προχώρησε στην υπογραφή διεθνών χαρτών (Λαμπρινουδάκης, 2008:151).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2. ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΑ ΑΓΑΘΑ ΚΑΙ ΝΟΜΟΘΕΣΙΑ

2.1. Εισαγωγή

Η έννοια της διαχείρισης και προστασίας των μνημείων υπήρξε μεταβλητή στο χρόνο. Ο όρος «μνημείο» αρχικά παρέπεμπε σε ένα μεμονωμένο δημιούργημα με ιστορική ή και πολιτισμική αξία.

Η αρχική αντίληψη σχετικά με τον όρο «μνημείο» άρχισε να διαφοροποιείται τη δεκαετία του 1970 (Μαρμαράς, 2000: 17-18). Η εννοιολογική του σημασία διευρύνθηκε και δόθηκε έμφαση όχι μόνο στο μνημείο αυτό καθαυτό, αλλά και στο χώρο που το περιβάλλει (Ζήβας, 1997: 45). Στην ίδια έννοια ξεκίνησαν να εντάσσονται και κτιριακές εγκαταστάσεις με μικρότερη ιστορική σημασία, που όμως κρίνονται ως σημαντικές λόγω του περιβάλλοντος στο οποίο ανήκουν.

Τα μνημεία, λόγω της πολιτισμικής τους αξίας, διαμορφώνουν σε μεγάλο βαθμό την εικόνα και την πολιτισμική ταυτότητα του κάθε λαού (Λεκάκης, 2016: 117-118). Για το λόγο αυτό έχει μεγάλη σημασία να καταβάλλονται οργανωμένες προσπάθειες με σκοπό τη διαφύλαξή τους (Λάββας, 2010: 96-99).

2.2. Πολιτιστική διαχείριση των μνημείων

2.2.1. Πολιτιστική κληρονομιά

2.2.1.1. Εννοιολογική προσέγγιση

Οι όροι «πολιτιστικό αγαθό» και «πολιτιστική κληρονομιά» είναι γνωστοί σε όλους και χρησιμοποιούνται ευρέως. Ποιά ακριβώς είναι όμως η σημασία τους;

Ως πολιτιστικό αγαθό, με βάση το άρθρο 2 της Οδηγίας 2014/60/ΕΕ, θεωρείται ένα αγαθό το οποίο έχει οριστεί ή χαρακτηριστεί από το κράτος ως «εθνικός θησαυρός καλλιτεχνικής, ιστορικής ή αρχαιολογικής αξίας. Θα μπορούσε να θεωρηθεί πολιτιστικό αγαθό μία δημιουργία του παρελθόντος, είτε υλική, είτε άυλη, από την οποία είναι δυνατό να προκύψουν συμπεράσματα για το παρελθόν.

Η προσπάθεια αυτή για την αντίληψη και κατανόηση του παρελθόντος μπορεί να επιτευχθεί μέσω της πολιτιστικής κληρονομιάς. Ως «πολιτιστική κληρονομιά» χαρακτηρίζεται το κληροδότημα τόσο υλικών αντικειμένων, όσο και άυλων χαρακτηριστικών που έχουν περάσει από τις παλαιότερες γενιές στις μεταγενέστερες, διατηρούνται στο σήμερα με σκοπό να κληροδοτηθούν και στις μελλοντικές γενιές (https://el.wikipedia.org/wiki/Πολιτιστική_κληρονομιά).

Η πολιτιστική κληρονομιά αφορά το σύνολο της ανθρωπότητας και διαμορφώνει την ταυτότητα του κάθε τόπου ξεχωριστά. Εκτός από το θεσμικό πλαίσιο, η πολιτιστική κληρονομιά αποτέλεσε κι ένα κίνημα κατά τα τελευταία έτη, με επιρροές από την αγγλική πολιτιστική πολιτική, η οποία είχε ως στόχο τη διαφύλαξη της

κληρονομιάς και τη διατήρηση της πολιτισμικής ταυτότητας. Το κίνημα αυτό επηρέασε ένα μεγάλο ρεύμα υποστηρικτών (Λιάκος, 2007:258-259).

Όπως αναφέρθηκε παραπάνω, η πολιτιστική κληρονομιά διακρίνεται σε υλική και άυλη. Η υλική κληρονομιά αποτελείται από ακίνητα και κινητά αγαθά. Στην κατηγορία των ακίνητων αγαθών περιλαμβάνονται κτιριακές και ταφικές κατασκευές, τόποι ιστορικής και αρχαιολογικής σημασίας και περιοχές πολιτισμού οι οποίες διακρίνονται από το στοιχείο της αρμονικής αλληλεπίδρασης ανάμεσα στο φυσικό περιβάλλον και στον άνθρωπο. Στη δεύτερη κατηγορία, αυτή των κινητών αγαθών, περιλαμβάνονται έργα τέχνης, αρχαιολογικά ευρήματα, οπτιακουστικό υλικό, σπάνια βιβλία και οτιδήποτε άλλο υπάρχει σε μουσειακούς και αρχειακούς χώρους. Στην άυλη κληρονομιά υπάγονται στοιχεία όπως οι παραδόσεις, η γλώσσα, τα ήθη και έθιμα, η μουσική κ.α. (Κόνσολα, 2006:39).

2.2.1.2. Νομοθεσία

Η έννοια της πολιτιστικής κληρονομιάς αφορά ένα πολύ βασικό κομμάτι των κειμένων τα οποία συντάσσονται είτε από μη κυβερνητικούς οργανισμούς (ICOMOS, ICOM κ.α.), είτε από διεθνείς κυβερνητικούς (UNESCO, Συμβούλιο της Ευρώπης κ.α.) (Κόνσολα, 1995:29). Με βάση τα συγκεκριμένα έγγραφα ως «πολιτιστική κληρονομιά» χαρακτηρίζεται «αυτό που σε κάθε περίπτωση θεωρείται ως άξιο προστασίας και διατήρησης» (Jokilehto, 2005: 4-5)

Ένα μεγάλο βήμα για τη διαφύλαξη της πολιτιστικού κληροδοτήματος πραγματοποιήθηκε το 1972 με τη Σύμβαση της UNESCO. Σύμφωνα με το Άρθρο 4 τα συμβαλλόμενα κράτη μέλη ευθύνονται για τη διασφάλιση της ταυτότητας, την προστασία, τη διατήρηση, την παρουσίαση και τη μετάδοση στις μελλοντικές γενιές της φυσικής και πολιτιστικής κληρονομιάς.

Παραπλήσια γραμμή με τη Σύμβαση της UNESCO ακολουθεί το Ελληνικό Σύνταγμα (άρθρο 24) όσον αφορά τη νομική κατοχύρωση της προστασίας και διαφύλαξης του φυσικού και πολιτιστικού περιβάλλοντος, η οποία ορίζεται ως «υποχρέωση του Κράτους και δικαίωμα του καθενός». Ο όρος «πολιτιστικό περιβάλλον» του Συντάγματος με την ευρύτερη έννοια είναι δυνατό να περιλαμβάνει αρχαία ή νεότερα μνημεία, ιστορικούς τόπους, περιοχές με παράδοση και οποιοδήποτε άλλο στοιχείο χρήζει κρατικής προστασίας. (Λένος, 2003: 4-5)

Ο νόμος Ν. 3028/2002, «Για την προστασία των αρχαιοτήτων κι εν γένει της πολιτιστικής κληρονομιάς, (άρθρο 3) (ΦΕΚ 153/Α/28-6-2002, Μπιτσάνη, 2004:37) προβλέπει την ένταξη του πολιτιστικού κληροδοτήματος στην καθημερινότητα της κοινωνίας με ποικίλους τρόπους, όπως με την κατάρτιση και την ευαισθητοποίηση των πολιτών καθώς και με ίσες δυνατότητες πρόσβασης για όλα τα άτομα σε αυτή. Η αξία της πολιτιστικής κληρονομιάς για την κοινωνία διακρίνεται στο άρθρο 1 της σχετικής Συνθήκης πλαισίου του Συμβουλίου της Ευρώπης (Fago, 2005), η οποία ωστόσο δεν έχει κυρωθεί επισήμως από το ελληνικό κράτος. Σύμφωνα με το νόμο Ν. 3028/2002 και το Προεδρικό Διάταγμα 191/2003 (ΦΕΚ 146/Α/13-6-2003) η διαφύλαξη του πολιτιστικού κληροδοτήματος από την αρχαιότητα έως και μέχρι στις μέρες μας καθώς και η προώθηση για την ανάπτυξη του σύγχρονου πολιτισμού όσον αφορά τη χώρα μας βρίσκονται υπό την ευθύνη του Υπουργείου Πολιτισμού και Αθλητισμού (ΥΠΠΟΑ) και του Υπουργείου Περιβάλλοντος κι Ενέργειας (ΥΠΕΝ). Η Γενική Διεύθυνση Αρχαιοτήτων και Πολιτιστικής Κληρονομιάς, οι επιμέρους Διευθύνσεις και Περιφερειακές Υπηρεσίες (ΕΦΑ) και οι εποπτευόμενοι φορείς και συμβούλια, όπως ο ΟΔΑΠ (Οργανισμός Διαχείρισης και Ανάπτυξης Πολιτιστικών Πόρων) και το ΚΑΣ (Κεντρικό Αρχαιολογικό Συμβούλιο) έχουν ως αρμοδιότητα την προστασία, την οργάνωση, την ανάδειξη, τη διαμόρφωση και διαχείριση των κυρηγμένων αρχαιολογικών χώρων και μνημείων. Στη δικαιοδοσία του ΥΠΕΝ υπάγονται τα Τοπία Ιδιαίτερου Φυσικού Κάλλους (ΤΙΦΚ), τα διατηρητέα κτίρια, οι παραδοσιακοί οικισμοί κ.α. Σημαντικό ρόλο διαδραματίζει και η Επιτελική Δομή του ΕΣΠΑ και οι επιστημονικές επιτροπές του ΥΠΠΟΑ, Ανώτατων Επιστημονικών Ιδρυμάτων/ Πανεπιστημίων και της Αρχαιολογικής Εταιρείας (Τσιμπίδα, 2019: 19).

2.2.2. Πολιτιστική διαχείριση

Η έννοια «πολιτιστική διαχείριση», δεν είναι δυνατό να οριστεί επακριβώς, καθώς σύμφωνα τον Grochla πρόκειται για ένα «σύνθετο διεπιστημονικό φαινόμενο» (Μπιτσάνη, 2004:89), και αφορά μία διαδικασία που συνδυάζει θεωρία και πράξη (Λεκάκης, 2016:116). Κατά βάση αποτελεί το επιστημονικό πεδίο αντικείμενο του οποίου είναι η προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς ώστε να κληροδοτηθεί ασφαλής στις επόμενες γενιές (Muños-Viñas, 2005:13).

Ο όρος «διαχείριση (management)» της πολιτιστικής κληρονομιάς άρχισε να καθιερώνεται ως όρος κατά την δεκαετία του 1980, για το λόγο ότι ο κίνδυνος ολικής

καταστροφής της κληρονομιάς εξαιτίας περιβαλλοντικών ή ανθρωπογενών αιτιών αυξανόταν ολοένα και περισσότερο. Στην έννοια της διαχείρισης εμπεριέχεται το σύνολο των ενεργειών που σχετίζονται με επίβλεψη και διοικητικό χαρακτήρα και στοχεύουν στη συντήρηση και την προστασία των μνημείων. Στόχος είναι η ανάδειξη των στοιχείων και των αξιών που υποδηλώνουν τη μοναδικότητα των δημιουργημάτων, αλλά και η ενίσχυση της οικονομικής τους αξιοποίησης (Μαλλούχου-Tufano, 2015: 26). Προκειμένου να επιτευχθούν τα παραπάνω εργάζονται εξειδικευμένοι managers λαμβάνοντας υπόψη τη γνώμη των αρχαιολόγων. Οι εργασίες σχετίζονται με τη μελέτη του μνημείου σε επιστημονικό πλαίσιο και πρακτικές εργασίες που αφορούν τη συντήρησή του (Πούλιος κ.α., 2015: 36).

Μοντέλα διαχείρισης πολιτιστικής κληρονομιάς:

- **Το υλικοκεντρικό μοντέλο:** Το μοντέλο αυτό αναλύεται στη λεγόμενη «Χάρτα της Βενετίας», η οποία αποτελεί το σημαντικότερο έγγραφο παγκοσμίως σχετικά με τη συντήρηση και την αναστήλωση μνημείων. Δίνει έμφαση στα υλικά πολιτιστικά αγαθά και έχει ως στόχο την προστασία τους με σκοπό να κληροδοτηθούν στις επόμενες γενιές. Την ευθύνη αναλαμβάνουν κατά κύριο λόγο αρχαιολόγοι, οι οποίοι στοχεύουν αυστηρά στο θέμα της προστασίας. Ωστόσο με τον τρόπο αυτό δε λαμβάνονται υπόψη οι αξίες, οι παραδόσεις και η σχέση των ατόμων με το πολιτισμικό κληροδότημα. Σήμερα το μοντέλο αυτό θεωρείται ξεπερασμένο. Βασικό αρνητικό στοιχείο του αποτελεί η εξάρτηση χρηματοδότησης από τον κρατικό φορέα. Στην Ελλάδα θεωρείται ως το βασικό μοντέλο διαχείρισης της πολιτισμικής κληρονομιάς (Πούλιος κ.α., 2015: 38-40).
- **Το αξιοκεντρικό μοντέλο:** Πρόκειται για το μοντέλο διαχείρισης που εστιάζει στις αξίες της πολιτιστικής κληρονομιάς και στις ανάγκες των κοινωνιών. Σύμφωνα με το μοντέλο αυτό, η πολιτιστική διαχείριση δε θα πρέπει να διαμορφώνεται αποκλειστικά με βάση τους αρμόδιους, αλλά και σύμφωνα με τις αξίες και το κοινωνικό σύνολο. Τα τελευταία χρόνια το μοντέλο αυτό προωθείται από την UNESCO. Οι οριστικές αποφάσεις και οι ελεγκτικές λειτουργίες ωστόσο λαμβάνονται από εξειδικευμένους γνώστες του αντικειμένου (Πούλιος κ.α., 2015: 41-45).
- **Το μοντέλο της ζώσας πολιτισμικής κληρονομιάς:** Το μοντέλο αυτό δημιουργήθηκε με σκοπό να καλύψει τα μελανά σημεία που παρουσίαζαν τα

δύο προηγούμενα μοντέλα και προέκυψε κατόπιν πρωτοβουλίας του ICCROM (International Centre for the study of the Preservation and Restoration of Cultural Property). Με βάση το μοντέλο αυτό δίνεται βαρύτητα στη συμβολή των τοπικών κοινωνιών. Χαρακτηριστικό παράδειγμα εφαρμογής του μοντέλου «ζώσας κληρονομιάς», αποτελεί ο χώρος «The Temple of the Tooth Relic», Βουδιστικό τέμενος στη Σρι Λάνκα, που εντάσσεται στην Παγκόσμια Πολιτιστική Κληρονομία (Wijesuriya, 2000), ενώ στη χώρα μας η πιο χαρακτηριστική περίπτωση είναι τα Μετέωρα (Πούλιος κ.α., 2015: 47).

2.3. Η προστασία των μνημείων σήμερα

2.3.1. Μέθοδοι και τεχνικές προστασίας των μνημείων

Η προσπάθεια διαφύλαξης του πολιτιστικού κληροδοτήματος κάθε κράτους αποτελείται από ένα σύνολο ενεργειών εξειδικευμένου χαρακτήρα που αφορούν στις διαδικασίες που πραγματοποιούνται από την πρώιμη φάση ενός έργου, μέχρι και την περαίωση του. Οι παρεμβάσεις αυτές στοχεύουν στη διαφύλαξη, συντήρηση και εκ νέου χρήση του μνημείου προς όφελος των τοπικών κοινωνιών, καθώς και πρακτικές που προβάλλουν τα πολιτιστικά αγαθά. Για την προστασία της πολιτισμικής κληρονομιάς υπάρχει νομοθεσία στην οποία γίνεται αναφορά σχετικά με θέματα αρχαιοκαπηλίας και φθορών φυσικών αλλά και ανθρωπίνων παρεμβάσεων (Κόνσολα, 2006:39-40).

Το άρθρο 3 κεφάλαιο 1 περί «*προστασίας των Αρχαιοτήτων και εν γένει της Πολιτισμικής Κληρονομιάς*» του Νόμου 3028/2002 (ΦΕΚ 153 Α'/28.06.2002) αναφέρεται:

- «*στον εντοπισμό, την έρευνα, την καταγραφή, την τεκμηρίωση και τη μελέτη των στοιχείων της,*
- *στη διατήρηση και στην αποτροπή της καταστροφής, της αλλοίωσης και γενικά κάθε άμεσης ή έμμεσης βλάβης της,*
- *στην αποτροπή της παράνομης ανασκαφής, της κλοπής και της παράνομης εξαγωγής,*
- *στη συντήρηση και την κατά περίπτωση αναγκαία αποκατάστασή της,*
- *στη διευκόλυνση της πρόσβασης και της επικοινωνίας του κοινού με αυτήν,*
- *στην ανάδειξη και την ένταξή της στη σύγχρονη κοινωνική ζωή και*

- *στην παιδεία, την αισθητική αγωγή και την ευαισθητοποίηση των πολιτών για την πολιτιστική κληρονομιά»*

(Νόμος 3028/2002: Για την προστασία των Αρχαιοτήτων και εν γένει της Πολιτιστικής Κληρονομιάς)

Οι κυριότερες μέθοδοι και τεχνικές προστασίας μνημείων είναι οι εξής:

- **Τεκμηρίωση:** Μέσω της ενέργειας αυτής δημιουργούνται οι προϋποθέσεις που θα οδηγήσουν στο επιθυμητό αποτέλεσμα. Το βασικότερο κομμάτι της διαδικασίας αφορά στη συγκέντρωση στοιχείων σε μία βάση δεδομένων, που θα συντελέσουν στη μελέτη και εκτίμηση του μνημείου. Τα στοιχεία αυτά είναι δυνατό να σχετίζονται με την ιστορική περίοδο στην οποία ανήκει το μνημείο ,τη γνησιότητα και τη μοναδικότητα του αλλά και την εκτίμηση των παρεμβάσεων που έχει υποστεί κατά τη διάρκεια του χρόνου (Μαμαλούκος, 2009).
- **Συντήρηση:** Αποτελείται από μικρές παρεμβάσεις στην επιφάνεια του μνημείου με σκοπό την προστασία του, οι οποίες δε μεταβάλλουν το σχήμα και το δομικό χαρακτήρα του (Μαλλούχου-Tufano, 2015:15). Εδώ και ορισμένα χρόνια αποτελεί ένα νέο επιστημονικό πεδίο με συγκεκριμένες προδιαγραφές το οποίο χρήζει άριστης εξειδίκευσης (Παυλογεωργάτος, 2003: 311).
- **Στερέωση:** Πρόκειται για την κυριότερη παρεμβατική διαδικασία η οποία έχει ως στόχο να επαναφέρει και να ισχυροποιήσει τη στατικότητα του μνημείου (Μαλλούχου-Tufano, 2015: 15).
- **Αναστήλωση:** Αποτελεί εξειδικευμένη ενέργεια παρεμβατικού χαρακτήρα, μέσω της οποίας επιδιώκεται η αποκατάσταση του μνημείου στην αυθεντική του μορφή, εφόσον συγκεντρωθούν και επανασυναρμολογηθούν τα διασκορπισμένα κομμάτια του (Μαλλούχου-Tufano, 2015: 16-18, Μαρμαράς, 2000:22).
- **Αναπαλαίωση:** Διαδικασία παρεμβατικής φύσης μέσω της οποίας αποκαθίσταται ο στυλιστικός χαρακτήρας του μνημείου (Μαλλούχου-Tufano, 2015: 18-19).
- **Ανακατασκευή:** Πρόκειται για μία διαδικασία κατά την οποία ένα μνημείο ανακατασκευάζεται από την αρχή στην πρώτη του μορφή, ή ανακατασκευάζεται τμηματικά με νέα υλικά που αποτελούν και την πλειονότητα των υλικών του μνημείου. Ανακατασκευές πραγματοποιούνται μόνο σε περιπτώσεις μνημείων που έχουν υποστεί

πολύ σοβαρές βλάβες, είτε από φυσικό, είτε από ανθρωπογενή παράγοντα (Λάββας, 2010: 144, Μαλλούχου-Tufano, 2015: 21).

•Αποκατάσταση: Παρεμβατική ενέργεια και αρκετά πολύπλοκη αλλά και εξειδικευμένη. Στόχος της, εκτός από την προστασία και συντήρηση του μνημείου, αποτελεί η ανάδειξη της πολιτισμικής του αξίας (Μαλλούχου-Tufano, 2015: 21). Η διαφύλαξη και συντήρηση των δημιουργημάτων του παρελθόντος προωθεί ιστορική και πολιτιστική συνέχεια για λαούς (Μαρμαράς, 2000: 19-20).

Η λεγόμενη στυλιστική αποκατάσταση ή ολική στυλιστική αποκατάσταση κυριάρχησε στην Ευρώπη κατά τον 19ο αι.. Η διαδικασία αυτή περιλάμβανε ευρεία μετασκευή του δημιουργήματος, με απομακρύνσεις των καταλοίπων που είχαν προκύψει από μεταγενέστερες φάσεις, προσθήκες ή ανακατασκευές –στην πλειονότητά τους αυθαίρετες– κατεστραμμένων τμημάτων του ή τμημάτων που έλειπαν, με σκοπό την ανάκτηση μιας υποτιθέμενης αρχικής μορφής για το μνημείο. Η στυλιστική αποκατάσταση έχει εγκαταλειφθεί οριστικά από τη δεκαετία του 1960, καθώς στη Χάρτα της Βενετίας διακηρύσσεται ρητά πως οι μεταγενέστερες φάσεις των μνημείων πρέπει να αποτελούν επίσης αντικείμενο προστασίας και διατήρησης (Μαλλούχου-Tufano, 2015: 22).

2.4. Η πολιτιστική κληρονομιά ως πόρος πολιτιστικής ανάπτυξης

Η πολιτιστική κληρονομιά διαδραματίζει σημαντικό ρόλο για την ανάπτυξη ενός τόπου. Η Συνθήκη του Faro (2005), εστίασε στο αναπτυξιακό και οικονομικό κομμάτι και σύμφωνα με αυτή η πολιτιστική κληρονομιά αποτελεί ένα σύνολο τοπικών πόρων και προϊόντων (Council of Europe, 2005: Προοίμιο και άρθρο 10). Λήφθηκε υπόψιν πως η ερμηνεία του παρελθόντος όσον αφορά την πολιτιστική κληρονομιά πραγματοποιείται τόσο από πολιτική, όσο κι από οικονομική σκοπιά.

Λαμβάνοντας υπόψη την πολιτιστική κληρονομιά ως πολιτικό πόρο, αναγκαία κρίνεται η αναγνώριση της σημασίας της στη διαμόρφωση συνθηκών στον τομέα αυτόν. Στο πλαίσιο αυτό υπήρξαν ορισμένα *κείμενα πολιτικής*, με δεσμευτικό χαρακτήρα. Προκειμένου να τηρηθούν οι κατευθύνσεις τους προωθούνται διεθνείς πολιτιστικές συνεργασίες και χρηματοδοτικά προγράμματα, που θεωρούν τη διαφύλαξη του πολιτιστικού κληροδοτήματος ως αναφαίρετο ανθρώπινο δικαίωμα και ως τρόπο επίλυσης κοινωνικών συγκρούσεων και εξασφάλισης συνοχής και ειρήνης.

Ακόμη, είναι σημαντική η ανάδειξη της πολυμορφίας της «Ευρωπαϊκής Πολιτισμικής κληρονομιάς» (Πασχαλίδης, 2002 α:48).

Η αξιολόγηση του πολιτιστικού κληροδοτήματος ως οικονομικού πόρου οφείλεται στο ότι το τελευταίο αποτελεί αναπόσπαστο κομμάτι των σχεδίων προώθησης του τουρισμού, της οικονομικής ανάπτυξης και της αγροτικής και αστικής ανάπλασης. Στόχος είναι πάντα η εξυπηρέτηση του κοινωνικού συνόλου και η βελτίωση του βιοτικού επιπέδου μέσω της προσέλκυσης επενδύσεων και της δυνατότητας για νέες θέσεις εργασίας (Μπιτσάνη, 2004: 118-119). Πρέπει να λαμβάνεται υπόψη πως η αξιοποίηση της πολιτιστικής κληρονομιάς βρίσκεται σε αλληλεξάρτηση με ένα σύνολο οικονομικών και συμπληρωματικών ενεργειών, επιχειρήσεων και οργανισμών που έχουν σχέση με τη διαφύλαξη και την προστασία του (Ψύλλα, 1992: 208).

Υπάρχουν περιπτώσεις κατά τις οποίες προκύπτουν ζητήματα όπως μείωση της δημόσιας χρηματοδότησης, δημοσιονομική λιτότητα, υπερμετρη εκμετάλευση των ευάλωτων πολιτιστικών αγαθών ή περιβαλλοντική υποβάθμιση λόγω αυξημένης τουριστικής κίνησης. Προς επίλυση των παραπάνω θεμάτων σημαντικό ρόλο διαδραματίζει το Συμβούλιο της Ευρώπης (2014) (<http://register.consilium.europa.eu/doc/srv?l=EN&f=ST%209129%202014%20INIT/pdf>).

Η Ευρωπαϊκή Ένωση χρησιμοποιεί μια σειρά πολιτικών και χρηματοδοτικών εργαλείων για την αξιοποίηση της πολιτιστικής κληρονομιάς ως στρατηγικού πόρου σε συνδυασμό με άλλους τομείς, όπως ο τουρισμός, οι ΤΠΕ (Τεχνολογίες Πληροφόρησης κι Επικοινωνίας) και ο τομέας της Δημιουργικής Πολιτιστικής Βιομηχανίας (Cultural Creative Industry- CCI). Οι τομείς αυτοί συνιστούν συμβάλλουν στην διεκπεραίωση των στόχων της στρατηγικής της ΕΕ για το 2020, οι οποίοι αναλύονται αποτυπώνονται στην «Εξυπνη, βιώσιμη, και χωρίς αποκλεισμούς ανάπτυξη». Στο πλαίσιο αυτό κινείται το πρόγραμμα «Δημιουργική Ευρώπη 2014-2020», αλλά και το υποπρόγραμμά του «Πολιτισμός», το οποίο έχει σχέση με την ενίσχυση πολιτιστικών δράσεων προηγούμενων προγραμμάτων (<https://www.culture.gr/el/service/SitePages/view.aspx?iID=2585%20>).

Όσον αφορά στην ανάγκη πολυσυμμετοχικής διακυβέρνησης και διατομεακής συνεργασίας για την αξιοποίηση της πολιτιστικής κληρονομιάς στο μέγιστο δυνατό

βαθμό, υπάρχει η απόφαση (ΕΕ) 2017/864 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 17^{ης} Μαΐου 2017 σχετικά με το Ευρωπαϊκό Έτος Πολιτιστικής Κληρονομιάς (2018) (<https://www.culture.gr/el/service/SitePages/view.aspx?iID=3150>).

Σε εθνικό επίπεδο η πολιτιστική κληρονομιά αποτελεί μία από τις οκτώ κατευθύνσεις όσον αφορά στη στρατηγική της χώρας για την Έξυπνη Εξειδίκευση [Προτεραιότητα 8-Πολιτισμός- Τουρισμός και Πολιτισμός και Πολιτιστικές & Δημιουργικές Βιομηχανίες (ΠΔΒ)]. Στόχο του πλαισίου αποτελεί η προώθηση του δίπολου πολιτισμός-τουρισμός σε συνάρτηση με την ελληνική επιχειρηματικότητα με αποτέλεσμα νέα τεχνολογία και ανταγωνιστικά, σε διεθνές επίπεδο, προϊόντα και υπηρεσίες στον πολιτιστικό και τουριστικό τομέα (Αριθμ. 82193/ΕΥΣΣΑ 1810, Έγκριση Στρατηγικής έξυπνης Εξειδίκευσης 2014-2020, ΦΕΚ 1862 27 Αυγούστου 2015).

2.5. Πολιτιστικός τουρισμός

Ο όρος «πολιτιστικός τουρισμός» δεν είναι δυνατό να αποτυπωθεί επακριβώς καθώς αποτελεί μία συνάρτηση σημασιολογικών αντιλήψεων σχετικά με τον πολιτισμό και τον τουρισμό (Hughes, 2002: 164, Mousavi, 2016: 71). Αρκετές φορές ο συγκεκριμένος όρος ταυτίζεται λανθασμένα με άλλους, όπως για παράδειγμα με τον όρο «εναλλακτικές μορφές τουρισμού». Προς αποφυγή τέτοιου είδους συγχύσεων, αναγκαίος κρίνεται κάποιου είδους διαχωρισμός μεταξύ των εναλλακτικών μορφών τουρισμού, με άλλες με τις οποίες βρίσκεται σε αλληλεξάρτηση (Κοκκώσης κ.α., 2011: 69-93).

Σύμφωνα με τον Παγκόσμιο Οργανισμό Τουρισμού (WTO 1985), ως πολιτιστικός τουρισμός χαρακτηρίζεται το είδος τουρισμού που προκύπτει από την ανάγκη για εξερεύνηση των πολιτιστικών αγαθών και δραστηριοτήτων ενός τόπου. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελούν οι εκπαιδευτικές περιηγήσεις σε χώρους πολιτιστικής κληρονομιάς, η συμμετοχή σε πολιτιστικές εκδηλώσεις κ.α. (Κοκκώσης, 2011: 196).

Σε παρόμοιο πνέυμα κινήθηκε ο ICOMOS (1999), ο οποίος κινητοποιεί τα άτομα να γνωρίσουν σε βάθος την κουλτούρα άλλων ανθρώπων και να επισκέπτονται περιοχές πολιτιστικού ενδιαφέροντος. Ο πολιτιστικός τουρισμός αφορά στην προσφορά και τη ζήτηση υπηρεσιών που σχετίζονται με την επίσκεψη σε τοποθεσίες που έχουν πολιτισμική αξία και τη συμμετοχή σε πολιτιστικές εκδηλώσεις, όσο με θεωρητικές δραστηριότητες για τη μελέτη του πολιτισμού (Hughes, 2002: 165,167, Musavi, 2016: 71-72).

Τα τελευταία χρόνια ο πολιτιστικός τουρισμός έχει αναπτυχθεί αρκετά ως κομμάτι του ευρωπαϊκού τουρισμού. Στο γεγονός αυτό συνέβαλλε η ανάγκη για ενίσχυση του «ποιοτικού τουρισμού» (Richards στο Τσιμπίδα, 2019: 27).

Σύμφωνα με την UNESCO, ο πολιτιστικός τουρισμός αποτελεί τον γρηγορότερα αναπτυσσόμενο τουριστικό τομέα παγκοσμίως. Με βάση τα στατιστικά μοντέλα του WTO, η ανοδική πορεία που ακολουθεί η συγκεκριμένη μορφή τουρισμού οφείλεται στο ότι το 37% των τουριστικών εκδρομών αλλά και η αυξημένη ζήτησή τους κατά 15% σχετίζονται σε μεγάλο βαθμό με τον πολιτισμό (Richards, 2005: 11). Μία άλλη έρευνα του WTO έδειξε πως το σημαντικότερο κίνητρο για το 50% των ταξιδιών αποτελεί η αναζήτηση του πολιτισμού και του περιβάλλοντος (Brooks, 2011: 499).

Σύμφωνα με μελέτες σχετικές με το ζήτημα, ο πολιτιστικός τουρισμός προσελκύει κυρίως άτομα μεγαλύτερης ηλικίας, με υψηλό μορφωτικό επίπεδο αλλά και με ενασχόληση με τις πολιτιστικές βιομηχανίες, πολλές φορές λόγω επαγγέλματος. Επίσης το εισόδημα της πλειονότητας των ατόμων που επιλέγουν το εν λόγω είδος τουρισμού έχουν υψηλό εισόδημα (Richards, 2005: 32-33,45,52,61).

2.6. Marketing και branding του τόπου

Οι μεταβολές που προκαλούνται σε κοινωνικο-οικονομικό και πολιτικό επίπεδο εξαιτίας της παγκοσμιοποίησης αλλά και του ανταγωνισμού μεταξύ περιοχών ή αστικών κέντρων δημιουργούν την ανάγκη διαμόρφωσης στρατηγικών με σκοπό την ανάδειξη των συγκριτικών πλεονεκτημάτων της εκάστοτε περιοχής αλλά και τη δημιουργία καινούριων.

Σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωση μίας ταυτότητας για ένα τόπο, η οποία θα προσελκύσει τουρίστες, νέους κατοίκους, επενδυτές κι εξειδικευμένο προσωπικό,

διαδραματίζουν παράγοντες όπως η πολιτιστική κληρονομιά, η επιχειρηματική δραστηριότητα και η ποιότητα ζωής. (Καραχάλης, 2010: 142)

Με αφορμή τα παραπάνω έχουν διατυπωθεί οι έννοιες place marketing και place branding, οι οποίες συχνά χρησιμοποιούνται ως ταυτόσημες. (Σπανουδάκη, 2017: 194).

Πρόκειται για στρατηγικές χωρικής επικοινωνιακής διαχείρισης, τις οποίες διαμορφώνουν η αναγνωρισιμότητα (ταυτότητα/brand identity), η ανάπτυξη και η ανταγωνιστικότητα ενός τόπου. Η απομάκρυνση από την ανταγωνιστικότητα και η κλίση προς την ταυτότητα παρουσιάζει πλέον τάση επικράτησης και διαφοροποιεί τις δύο έννοιες. (Δέφνερ, 2017: 7)

Σημαντική είναι η ύπαρξη μίας στρατηγικής marketing η οποία δεν εστιάζει αυστηρά σε οικονομικό επίπεδο οδήγησε στη δημιουργία του πιο σύγχρονου στρατηγικού σχεδιασμού marketing, το place branding. Ο σχεδιασμός αυτός τείνει να αντικαταστήσει παλαιότερες μεθόδους marketing που χρησιμοποιούνταν στο χώρο του τουρισμού. Το place branding στοχεύει στη δημιουργία μίας θελκτικής εικόνας για τον εκάστοτε τόπο με σκοπό να του προσδώσει χωρική ταυτότητα. (Καραχάλης στο Τσιμπίδα, 2019: 34). Στη συγκεκριμένη στρατηγική εντάσσεται και η οποιαδήποτε προσπάθεια αναίρεσης του αρνητικού προφίλ ενός τόπου που δεν αντικατοπτρίζει τις πραγματικές συνθήκες που επικρατούν σε αυτόν. (Δέφνερ και Καραχάλης στο Τσιμπίδα, 2019: 34).

Μέσω της στρατηγικής του place branding αναδεικνύονται τα στοιχεία ενός τόπου που του προσδίδουν διαφορετικότητα και μοναδικότητα, έτσι ώστε ο τόπος αυτός να αποκτήσει ανταγωνιστική επωνυμία/brand value.

Η ιστορία και τα πολιτιστικά αγαθά ενός τόπου διαμορφώνουν σε μεγάλο βαθμό την ταυτότητά του. Σημαντικά στοιχεία μπορεί να αποτελούν ιστορικά γεγονότα, εξέχουσες προσωπικότητες που συνδέονται με το μέρος, τοπικές παραδόσεις, αθλητικά γεγονότα κ.α. (Καραχάλης, 2017: 10).

Η διαδικασία του marketing/ branding αποτελείται από ορισμένα βήματα. Προβλέπει την εύρεση ονομασίας, συνθήματος, συμβόλου, σχεδίου, λογοτύπου ή συνδυασμού αυτών, ενώ επιβάλλεται να κυριαρχεί το brand name (Δέφνερ και

Καραχάλης, 2012: 17-18). Χρησιμοποιεί τη διαδικασία του αφηγήματος (storytelling) ώστε να προκαλέσει προσδοκίες στον επισκέπτη (Καλαντίδης στο Τσιμπίδα, 2011: 35).

Το πρωτόκολλο του μάρκετινγκ αποτελείται από τέσσερα βήματα. Αυτά είναι ο προσδιορισμός, ο σχεδιασμός, η εφαρμογή και η αποτελεσματικότητα της εφαρμογής. Βασικό μέλημα είναι προβολή της σημασίας του place marketing και τα εμπόδια που προκύπτουν κατά τη διάρκεια του σχεδιασμού και της εφαρμογής του. Προβάλλεται ακόμη η οποιαδήποτε διερώτηση σχετικά τον τρόπο που το place marketing επιδρά στην ανάδειξη των πόλεων αλλά και σχετικά με το πόσο αποτελεσματικό μπορεί να είναι (Μεταξάς, 2005: 62).

Η στρατηγική του place marketing/branding εφαρμόζεται και στην Ελλάδα και συγκεκριμένα σε τουριστικές περιοχές που δίνουν έμφαση στην προβολή τους. Οι περισσότερες προσπάθειες πραγματοποιούνται από ιδιωτικούς φορείς. Όσον αφορά τους τοπικούς φορείς, έχει εντοπιστεί μόνο η ύπαρξη ορισμένων προσχεδίων. Συντονισμένες ενέργειες έχουν πραγματοποιηθεί, αφορούν ωστόσο μόνο τα μεγάλα αστικά κέντρα της Αθήνας, της Θεσσαλονίκης, της Πάτρας και της Λάρισας. Ο λόγος είναι πως στις πόλεις αυτές φιλοξενούν ειδικά γεγονότα, όπως τους Ολυμπιακούς Αγώνες, και θεσμούς, όπως αυτόν της Πολιτιστικής Πρωτεύουσας. (Καραχάλης στο Τσιμπίδα, 2019: 36).

2.7. Πολιτιστικές διαδρομές

2.7.1. Εννοιολογική και ιστορική προσέγγιση

Σύμφωνα με το Συμβούλιο της Ευρώπης (European Institute of Cultural Roots), ως πολιτιστική διαδρομή μπορεί να θεωρηθεί ένα πλάνο εκπαιδευτικής πολιτιστικής κληρονομιάς και τουριστικής συνεργασίας που έχει ως στόχο την ανάδειξη ενός ή περισσότερων δρομολογίων που ως βάση έχουν μία ιστορική διαδομή ή κάποιο άλλο πολιτιστικό αγαθό (Χατζηνικολάου κ.α., 2015) (<https://rm.coe.int/cultural-routes-gr/16809ce959>).

Η αρχή έγινε το 1987, όταν το Συμβούλιο της Ευρώπης παρουσίασε το Πρόγραμμα Πολιτιστικών Διαδρομών, ώστε μέσα από αυτό να αναδειχτούν οι τρόποι με τους οποίους η πολιτιστική κληρονομιά της κάθε ευρωπαϊκής χώρας ξεχωριστά διαμορφώνει τη συνολική ευρωπαϊκή πολιτιστική κληρονομιά. Στόχος ήταν η

δημιουργία κοινής πολιτιστικής ταυτότητας, η ύπαρξη κοινής πολιτιστικής κληρονομιάς αλλά και η κοινωνική και οικονομική ανάπτυξη (Richards, 2015: 77). Αργότερα πιστοποιήθηκαν από το πρόγραμμα νέες πολιτιστικές διαδρομές, αποφάσεις και νέα κριτήρια, ως πλαίσια αναφοράς για τη διαμόρφωση καινούριων διαδρομών και των έλεγχου των ήδη υφιστάμενων (UNTWO, 2015: 48).

Από τον Ιούνιο του 2019, οι πιστοποιημένες Πολιτιστικές Διαδρομές του Συμβουλίου της Ευρώπης είναι στο σύνολό τους 38 και περιλαμβάνουν μία μεγάλη θεματολογία σχετική με την πολιτιστική κληρονομιά (<https://rm.coe.int/cultural-routes-gr/16809ce959>).

Ως πολιτιστική διαδρομή θα μπορούσε να χαρακτηριστεί μία περιήγηση σε μία τοποθεσία, κατάλληλα σχεδιασμένη, έχοντας ως στόχο την ανάδειξη της πολιτιστικής της αξίας. Οι πολιτιστικές διαδρομές συνδέονται άρρηκτα με τα χαρακτηρισμένα μνημεία του τόπου. (Θεοφιλάτου στο Βασιλειάδη, 2018: 14).

Οι συνδέσεις που υπάρχουν ανάμεσα στα μνημεία και τις εκάστοτε τοποθεσίες ξεπερνούν το επίπεδο των κρατικών συνόρων και συνδέουν τους λαούς. (Λάλου στο Βασιλειάδη, 2018: 15).

Οι έννοιες «πολιτιστική διαδρομή» και «πολιτιστικός τουρισμός» είναι αλληλένδετες και συμπληρώνουν η μία την άλλη για το λόγο ότι μία πολιτιστική διαδρομή χρησιμεύει ως εργαλείο για την προώθηση του πολιτιστικού τουρισμού. Την ίδια στιγμή, αντίστοιχα, οι πολιτιστικές διαδρομές, έχουν ρόλο εφαρμοσμένης πρακτικής ερμηνείας της πολιτιστικής κληρονομιάς (Καραβασίλη & Μικελάκης στο Βασιλειάδη, 2018: 14).

Επιπλέον, οι πολιτιστικές διαδρομές λειτουργούν ως μέσα ανάπτυξης του πολιτιστικού τουρισμού και διαμορφώνουν μία προκαθορισμένη διαδρομή με άξονα μνημεία, ενταγμένα σ' ένα συγκεκριμένο θεματικό, ιστορικό ή εννοιολογικό πλαίσιο. (Καραβασίλη & Μικελάκης, 2011, σ.82).

2.7.2. Το μοντέλο μίας πολιτιστικής διαδρομής

Απαραίτητη κρίνεται η διαμόρφωση ενός μοντέλου, όσον αφορά τις πολιτιστικές διαδρομές, μέσω του οποίου θα καθιερωθεί ο ρόλος της εκάστοτε πολιτιστικής διαδρομής, αλλά και ο τρόπος με τον οποίο εκείνη θα συμβάλλει στην ανάπτυξη του πολιτιστικού τουρισμού.

Από το Σωματείο «ΔΙΑΖΩΜΑ» έχει διατυπωθεί πρόταση σχετικά με ένα μοντέλο που αφορά ένα σύνολο από πολιτιστικές διαδρομές που έχουν ως κύριο άξονα τα αρχαία θέατρα. Το συγκεκριμένο μοντέλο ωστόσο αυτό θα ήταν δυνατό να εφαρμοστεί στην οποιαδήποτε πολιτιστική διαδρομή.

Η διαδικασία ξεκινά με την επιλογή ενός δρομολογίου που εκτείνεται σε μία καθορισμένη χωρικά περιοχή, η οποία με τον τρόπο αυτό αποκτά «τουριστική ταυτότητα» και συγκεκριμένη επωνυμία – Brand. (Χατζηνικολάου, Ζηρίνη κ.α στο Βασιλειάδη, 2018: 15).

Στόχος της κάθε πολιτιστικής διαδρομής είναι να ενισχύσει την οικονομική, κοινωνική και περιβαλλοντική ανάπτυξη του τόπου. Για το λόγο αυτό μία πολιτιστική διαδρομή έχει τους εξής στόχους:

- ♣ Την προσέλκυση επισκεπτών στην τοποθεσία.
- ♣ Τη διαμόρφωση ευκαιριών για τις επιχειρήσεις και τους παραγωγούς προϊόντων και υπηρεσιών της περιοχής, με σκοπό την αύξηση των εσόδων τους.
- ♣ Την προσέλκυση νέων επενδύσεων.
- ♣ Την επιμήκυνση της τουριστικής περιόδου.
- ♣ Την εξασφάλιση πόρων για τη συντήρηση των αρχαιολογικών χώρων και μνημείων.

Απαραίτητη είναι η διαμόρφωση ενός μοντέλου σύνδεσης των μνημείων μας με τις τοπικές δραστηριότητες, όπως για παράδειγμα τον πρωτογενή τομέα ή την τοπική κουλτούρα. Απαιτούνται ακόμη οι εξής ενέργειες:

- η εκπόνηση ενός Masterplan, δηλαδή ενός σχεδίου που αποτυπώνει τη διαδρομή, περιλαμβάνοντας μνημεία, πολιτιστικές και τουριστικές υποδομές αλλά και όλο το σύνολο των ενεργειών που απαιτούνται, με στόχο τη διαμόρφωση της διαδρομής σε άρτιο προϊόν τουρισμού.
- η ιεράρχηση των επεμβάσεων που απαιτούνται, με κριτήριο την αναγκαιότητά τους, ώστε οι εκάστοτε χώροι να είναι πιο εύκολα προσβάσιμοι, αλλά και να διευκολύνουν από όλες τις απόψεις τους επισκέπτες. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η τοποθέτηση ενημερωτικών πινακίδων για την καθοδήγηση των περιηγητών κατά μήκος της διαδρομής.

- η ιεράρχηση των έργων που πρέπει να πραγματοποιηθούν με σκοπό τη συντήρηση κι αποκατάσταση των μνημείων (αναστηλωτικές εργασίες, εργασίες συντήρησης και αποκατάστασης).
- η ιεράρχηση όσον αφορά τις γενικές υποδομές (π.χ. ηλεκτρομηχανολογικές)
- ο καθορισμός ενός φορέα διαχείρισης
- η διαμόρφωση ψηφιακής στρατηγικής επικοινωνίας, κατόπιν ειδικής μελέτης.

Σκοπός όλων των παραπάνω είναι η βιώσιμη ανάπτυξη της χώρας αλλά και των επιμέρους περιοχών (Πολιτιστική Διαδρομή στα Αρχαία Θέατρα της Αιτωλοακαρνανίας σ.11).

2.7.3. Ο στρατηγικός σχεδιασμός μίας διαδρομής

Στη διαδικασία κατά την οποία διαμορφώνεται ο στρατηγικός σχεδιασμός μίας πολιτιστικής διαδρομής αναγκαία κρίνεται η έμφαση στον πολυδιάστατο χαρακτήρα της, ο οποίος επιτυγχάνεται μέσα από ποικίλες δραστηριότητες. Κατά τον τρόπο αυτό οι επισκέπτες έχουν την ευκαιρία να επιλέξουν τις δραστηριότητες που τους αρέσουν περισσότερο και με τον τρόπο αυτό να αποκομίσουν θετικές εντυπώσεις από τη διαδρομή (ETAM στο Βασιλειάδη, 2018: 17).

Σύμφωνα λοιπόν, με τους Καραβασίλη και Μικελάκη «η οριοθέτηση μία πολιτιστικής διαδρομής ή η συγκρότηση μίας μεθοδολογίας σχεδιασμού της, αποτελεί μία επιλεκτική διαδικασία, για την ολοκλήρωση της οποίας απαιτείται θεωρία, στοχοθεσία, γνώση- μελέτη του αντικειμένου και παρατήρηση ως δημιουργική διαδικασία παραγωγής του επιδιωκόμενου αποτελέσματος.» (Καραβασίλη & Μικελάκης, 2011: 83).

Η κάθε διαδρομή αποτελεί ένα σύνολο παραγόντων, όπως άυλων και υλικών πόρων, φορέων και συμμετεχόντων στη διαδικασία του σχεδιασμού. Όλα τα παραπάνω λειτουργούν βοηθητικά στη διεκπεραίωση της διαδικασίας αυτής.

Κατά το πρώτο στάδιο του στρατηγικού σχεδιασμού μίας πολιτιστικής διαδρομής προσδιορίζεται πριν από οτιδήποτε άλλο η θεματολογία και οι στόχοι της.

Επιλέγονται τα σημαντικότερα μνημεία που θα περιλαμβάνει η διαδρομή, καθορίζεται συγκεκριμένο brandname και λογότυπο και αναζητούνται οι καταλληλότερες μέθοδοι επικοινωνίας σχετικά με το προϊόν. Φυσικά τα παραπάνω βήματα δεν είναι εφικτό να πραγματοποιηθούν χωρίς τη στήριξη τοπικών και περιφερειακών φορέων, τόσο από άποψη προβολής όσο και επιχορήγησης (Χατζηνικολάου, Ζηρίνη κα. στο Βασιλειάδη, 2018: 18).

Ακολουθεί η αποτύπωσή της διαδρομής σε χάρτη και η τοποθέτηση σήμανσης κατά μήκος της αλλά και όπου χρειάζεται με σκοπό να οδηγούνται οι επισκέπτες σε αυτή, η διαμόρφωση οδικού δικτύου με σκοπό τη διευκόλυνση των μετακινήσεων των επισκεπτών, αλλά και τους χώρους υποδοχής τους.

Αναφορικά με την προβολή μίας διαδρομής αναγκαία κρίνεται η εύρεση έξυπνης διαφημιστικής καμπάνιας αλλά και οι δημόσιες σχέσεις. Υπάρχουν ποικίλλες διαφημιστικές ενέργειες που μπορούν να συμβάλλουν στην ανάδειξη της διαδρομής, όπως η εκτύπωση ενημερωτικών φυλλαδίων, η δημιουργία ιστοσελίδας, η χρήση των μέσων κοινωνικής δικτύωσης, η προβολή διαφημιστικών βίντεο στα μέσα μαζικής ενημέρωσης και η συμμετοχή σε εκθέσεις ή συνέδρια σχετικά με το θέμα. Υπάρχει ακόμα η ανάγκη σύστασης μίας ομάδας που θα αναλάβει το ρόλο του φορέα διαχείρισης, καθώς θα είναι υπεύθυνη για τη σωστή λειτουργία αλλά και τη συντήρηση της διαδρομής. Σκοπός του φορέα αυτού είναι η αξιολόγηση και ο έλεγχος των παραπάνω βημάτων (Δρακωνάκη 2016: 30).

Τέλος, με βάση τους Καραβασίλη και Μικελάκη (1999) οι κύριες αρχές του σχεδιασμού μίας πολιτιστικής διαδρομής είναι η αντίληψη της αγοράς στόχου, η ένταξή της στο σχεδιασμό τουρισμού του εκάστοτε τόπου και η επαρκής αξιολόγηση της διαδικασίας. Σχετικά με την αγορά-στόχο, η διαφοροποίησή της έγκειται στη θεματολογία των διαδρομών, στην περιοχή ένταξής τους και τους στόχους που έχει θέσει η υπεύθυνη ομάδα (Καραβασίλη-Μικελάκης στο Βασιλειάδη, 2018: 18).

Απαραίτητη κρίνεται η διεπιστημονική προσέγγιση του ζητήματος και η αναγνώριση ολόκληρης της διαδικασίας, με σκοπό την ανάδειξη της ιδιαίτερης ταυτότητάς της και τη στοιχειοθέτηση των υλικών και άυλων στοιχείων της (Αυγερινού-Κολωνια, 2009: 7).

Με το να αποτελεί μία πολιτιστική διαδρομή κομμάτι του πολιτιστικού τουρισμού, εξασφαλίζονται τα «ποιοτικά» χαρακτηριστικά της και πιο συγκεκριμένα

«η μελετημένη χωροχρονική κατανομή της, η προστασία του φυσικού ανθρωπογενούς περιβάλλοντος (φέρουσα ικανότητα, τουριστική χωρητικότητα) και η προστασία και αξιοποίηση της πολιτιστικής κληρονομιάς», της εκάστοτε περιοχής (Καραβασίλη και Μικελάκης, 1999: 71).

Κύριος στόχος του στρατηγικού σχεδιασμού μιας πολιτιστικής διαδρομής είναι η προσέλκυση τουριστών με σκοπό την ενίσχυση της τοπικής οικονομίας και τη βελτίωση της ποιότητας ζωής για την εκάστοτε κοινωνία, όπως μεσω περισσότερων ευκαιριών για εργασία.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3. ΟΙ ΟΘΩΜΑΝΟΙ ΣΤΟΝ ΕΛΛΑΔΙΚΟ ΧΩΡΟ

3.1. Η Ελλάδα κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας

Η έναρξη της περιόδου της Τουρκοκρατίας πραγματοποιήθηκε επισήμως το 1453 μ.Χ. με την Άλωση της Κωνσταντινούπολης. Ωστόσο οι Οθωμανοί είχαν ήδη εξαπλωθεί στον Ελλαδικό χώρο πριν το γεγονός αυτό, όπως στη Μικρά Ασία. Λαμβάνοντας υπόψιν πως ο ευρύτερος ελλαδικός χώρος περιλάμβανε τις περιοχές της σημερινής Ελλάδας και τη Μικρά Ασία, η Τουρκοκρατία ξεκίνησε ουσιαστικά το 1071 μ.Χ., μολονότι δεν υπήρξε εγκατάσταση Τούρκων εγκαθίστανται πριν τον 15^ο αιώνα. Ακολούθησε η σταδιακή εξάπλωση των Οθωμανών σε όλες τις περιοχές της σημερινής Ελλάδας, με εξαίρεση τα νησιά του Ιονίου. Η Οθωμανική κυριαρχία διήρκεσε στον Ελλαδικό χώρο για αιώνες, ώσπου το 1821 μ.Χ. έγινε ο πρώτος αξιοσημείωτος αγώνας για την απελευθέρωση της χώρας από τον τουρκικό ζυγό (Κατσίκης στο Ρεφενέ, 2016: 9).

Οι Οθωμανοί κατά την έλευσή τους στην άλλοτε Βυζαντινή Αυτοκρατορία, τη βρήκαν σε εξαιρετικά ευάλωτη κατάσταση, λόγω των Σταυροφοριών και ειδικότερα της τέταρτης. Εξαπλώθηκαν προς στην νότια Βαλκανική και κατέλαβαν την Αθήνα το 1458 μ.Χ.. Οι Έλληνες της Πελοποννήσου κατόρθωσαν να αντισταθούν έως το 1460 μ.Χ. και οι Βενετοί και οι Γενουάτες μεταφέρθηκαν και παρέμειναν σε ορισμένα νησιά

στο Αιγαίο και το Ιόνιο. Ωστόσο από το 1500 μ.Χ. και μετά οι περισσότερες περιοχές της ηπειρωτικής Ελλάδας και των νησιών αποτελούσαν κομμάτι της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Τα ελληνικά όρη δεν είχαν κατακτηθεί σε μεγάλο βαθμό και αποτελούσαν ένα μέρος διαφυγής για όσους Έλληνες, που δεν άντεχαν τον τουρκικό ζυγό. Το 1571 μ.Χ. ακολούθησε η κατάληψη της Κύπρου, ενώ η Κρήτη, υπό το καθεστώς των Βενετών, άντεξε έως το 1669 μ.Χ.. Οι προσπάθειες των Οθωμανών να κατακτησουν τα Επτάνησα, τα οποία επίσης ήταν υπό την κυριαρχία των Βενετών, στέφθηκαν με αποτυχία (Finkel στο Ρεφερέ, 2016: 9).

3.2. Η τουρκική κατάκτηση της Θεσσαλίας

Η κατάκτηση της Θεσσαλίας ολοκληρώθηκε έπειτα από τρεις φάσεις (Α΄ φάση c. 1386-7 μ.Χ., Β΄ φάση c.1392-3 μ.Χ. έως 1396-7 μ.Χ., Γ΄ φάση c. 1414/ 1423 μ.Χ.). Το γεγονός αυτό οφείλεται στο ότι οι Οθωμανοί δε συνάντησαν σε όλες τις περιοχές τον ίδιο βαθμό αντίστασης. Υπήρξαν περιοχές που αντιστάθηκαν σθεναρά κι οργανωμένα (ιδίως οι βενετοκρατούμενες), αλλά κι άλλες που επέλεξαν τη συνθηκολόγηση και παραδόθηκαν (<https://www.eleftheria.gr/m/απόψεις/item/50477.html>).

Ωστόσο, αρκετές ήταν οι περιοχές οι οποίες καταλήφθηκαν εκ νέου από τους Βυζαντινούς, κατόπιν συμφωνιών που πραγματοποιήθηκαν τα έτη 1403 μ.Χ. και 1413 μ.Χ., αλλά και για το λόγο ότι οι Οθωμανοί είχαν πολεμική δραστηριότητα σε άλλες περιοχές.

Η προσπάθεια για την κατάκτηση της Θεσσαλίας δε φάνηκε ιδιαίτερα δύσκολη. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η περίπτωση του στρατάρχη Εβρενού κατέκτησε την πόλη της Λάρισας για πρώτη φορά (κατά την περίοδο της Α΄ φάσης) με ευκολία, καθώς ο τοπικός βυζαντινός δυνάστης Αλέξιος Άγγελος Φιλανθρωπινός δεν αντιστάθηκε και τράπηκε σε φυγή. Όταν ο Εβρενός (1393) επιτέθηκε για δεύτερη φορά, ο Μανουήλ Άγγελος Φιλανθρωπινός ηττήθηκε από τους Οθωμανούς, οι οποίοι ανακατέλαβαν την πόλη. Η διαδικασία κατάκτησης της Θεσσαλίας συνεχίστηκε από το σουλτάνο Βαγιαζίτ Α΄, την περιόδo 1395 - 1396 μ.Χ., κατά τη διάρκεια της οποίας παραδόθηκαν ο Βόλος, τα Φάρσαλα, ο Δομοκός, η Υπάτη και τελευταία τα Τρίκαλα. Κατόπιν της Μάχης της Άγκυρας (1402 μ.Χ.) οι Οθωμανοί αποφάσισαν να επιστρέψουν τις ανατολικές θεσσαλικές ακτές και το Ζητούνι στους Βυζαντινούς. Οι

Οθωμανοί επιτέθηκαν εκ νέου το έτος 1423 μ.Χ., κατά την οποία απαίτησαν από τον Βυζαντινό κυβερνήτη να δοθεί το κάστρο της Στυλίδας και το Αυλάκι στους Βενετούς. Η Θεσσαλία κατακτήθηκε σταδιακά από το 1444, με εξαίρεση τον Πτελεό, που εξακολούθησε να βρίσκεται υπό την κυριαρχία των Βενετών, έως το 1470 (<https://www.eleftheria.gr/m/απόψεις/item/99037.html>).

Οι Οθωμανοί οφείλουν την ταχεία εξάπλωση τους στην τακτική των άκρων (ουτς-ιη), σύμφωνα με την οποία μία περιοχή καταλαμβάνονταν τις περισσότερες φορές από κάποιο γαζή (πολεμιστή του κορανίου-μαχητή της πίστewς) , ο οποίος αυτόματα χριζόταν ουτς εμίρης (ις emir). Η υπό κατάληψη περιοχή ήταν στη δική του ποικίλλη δικαιοδοσία (στρατιωτική ,πολιτική φορολογική) .Κοντινοί του ήταν οι υποτελείς του, αποκαλούμενοι ουτς μπέηδες (ις beğler). Ο τόπος δικαιοδοσίας λαμβάνονταν υπόψη ως παροδική κατάκτηση, ενώ οι κοντινές περιοχές όφειλαν να δηλώσουν υποτέλεια. Οι Οθωμανοί έθεταν έναν κατακτημένο τόπο σε καθεστώς υποταγής είτε κατόπιν συνεννόησης με τους τοπικούς άρχοντες, είτε απομακρύνοντας τους τοπικούς άρχοντες (Inalcik, 1978: 107).

Ακολούθησε η λεηλασία των τοπικών οχυρών και η τοποθέτηση φύλαξης. Σαφώς σημαντικός ήταν ο ρόλος των επανδρωμένων από άτομα της εκάστοτε περιοχής στρατιωτικών σωμάτων (βοινούκοι, μουσελλέμηδες ακιντζι), τα οποία βοηθούσαν τους Οθωμανούς σε αντάλλαγμα με προνόμια.

Τόσο στους Οθωμανούς πολεμιστές που διέδιδαν τον ισλαμισμό (σπαχήδες-sirahiler) όσο και στα βοηθητικά σώματα, τα οποία απαρτίζονταν κι από ντόπιους, προσφέρονταν τιμάρια- τις περισσότερες φορές στους βυζαντινούς προνοιάρχους της κατώτατης αριστοκρατίας της γης , οι οποίοι έπρεπε να έχουν στρατιωτική καταγωγή και να έχουν φανεί γενναίοι την ώρα της μάχης, λέγονταν κιαφίρ ή ιχριστιάν σιπαχιλέρ -(δωρεά που παρέχονταν προσωρινά ως αντάλλαγμα για την παροχή στρατιωτικών ή πολιτικών υπηρεσιών) (Σαρρής, 1990: 135-136). Μάλιστα, σπαχήδες της Ρούμελης στάθηκαν δίπλα στο Βαγιαζήτ Α΄ πολεμώντας στην μάχη της Άγκυρας (1402 μ.Χ.). Το 1413 μ.Χ. ο διοικητής των Τρικάλων Σινάν βέης και ο Πασά Γιγίτ βέης των Σκοπίων συμμετείχαν στον οθωμανικό εμφύλιο πόλεμο (Machiel, 1996: 114). Κατά την περίοδο του Μουράτ Β΄ οι «άρχοντες της Θεσσαλίας» χρειάστηκε αναγκαστικά να σταθούν πολεμώντας κοντά στους Οθωμανούς το 1422 μ.Χ. εις βάρος της Κωνσταντινούπολης και το 1430 μ.Χ. κατά της Θεσσαλονίκης (Σαββίδης, 1995: 43). Με βάση τα έως τώρα

στοιχεία, 36 εκ των τρικαλινών 182 τιμαριούχων ήταν χριστιανοί το έτος 1455 μ.Χ..(Inalcik, 1978: 114). Την ίδιο χρονικό διάστημα έως το 16ο αιώνα εξακολουθούσαν να παραμένουν στην πόλη των Τρικάλων 103 χριστιανοί βοινούκοι και 203 γιαμακ (yamak, επίσης στρατιωτικό σώμα). Πόλύ πιθανό να πρόκειται για απογόνους από ιδιοκτήτες μικρών γαιοκτησιών (μπάσταινες) κατά τη χρονική περίοδο 1333-1355 μ.Χ.. Φυσικά πολλοί ήταν εκείνοι που εξισλαμίστηκαν μετά από αρκετά μεγάλο χρονικό διάστημα.

Οι Οθωμανοί σπαχήδες-γαζήδες, λόγω του θάρρους που επέδειξαν στη μάχη, έλαβαν ως αμοιβή τιμαριακή γη (<https://el.wikipedia.org/wiki/Σπαχής>). Οι πιο αξιοσημείωτοι ευεργέτες ήταν ο Γαζή Εβρενός και ο Τουραχάν Μπέης και οι γιοι του Ομέρ και Χασάν. Από τον πρώτο εξ'αυτών μάλιστα έλαβαν τιμάρια και χριστιανοί. Ο Βαγιαζήτ Α΄ εγκαινίασε στην Θεσσαλία ένα καινοτόμο φεουδαρχικό σύστημα (περίπου το 1397 μ.Χ.). Με βάση το σύστημα αυτό η γη χωρίστηκε σε σουλτανικές ιδιοκτησίες, βακούφια (κτηματικές δωρεές) και φέουδα σπαχίδων (ζιαμέτια) (Κονταρίδης στο Ρεφενέ, 2016: 11). Η φορολόγηση αφορούσε πλέον την εργασία και τις υπηρεσίες αντί για τα χρήματα και τα εμπορεύματα. Ακόμη, το οθωμανικό κράτος επέβαλε ειρήνη, ιδιαίτερα στην περιοχή του κάμπου. Έγινε επίσης η αρχή για τη διαδικασία καταγραφής των γαιοκτησιών κάθε 20-30 χρόνια. Τα παραπάνω βήματα οδήγησαν σε οικονομική και κοινωνική ακμή.

Στη διαδικασία εξισλαμισμού των ντόπιων συνέβαλλε σημαντικά η ύπαρξη των Δερβίσηδων. Ο όρος «δερβίσης» ή «ντερβίς» αποτελεί τη συνέχεια του περσικού όρου «νταρβίς» ή «νταρβές», ο οποίος αναφερόταν στους θρησκευτικούς επαίτες. Από τεχνικής απόψεως, ο όρος αφορούσε σε ανθρώπους που δε σχετίζονταν με συγκεκριμένο τάγμα και ακολουθούσαν ένα μοτόβο ζωής στηριγμένο στην περιπλάνηση. Οι Μεβλεβήδες ή Μεβλεβίτες δερβίσηδες (Mevlevi derviş, Μεβλεβί Ντερβίς) ήταν ένα σουφικό τάγμα. Ο όρος σουφί χρησιμοποιείται για τις αρχικές ασκητικές κοινότητες του Ισλάμ οι οποίες αποχωρίστηκαν την κοσμική ζωή. Οι δερβίσηδες συνέβαλαν σημαντικά στην εξάπλωση του Ισλάμ. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτέλεσε ο Τζελαλεντίν Ρουμί, μια σημαντική προσωπικότητα που έδωσε το στίγμα του το 13^ο αιώνα. Η λέξη “Ρουμί” σήμαινε “Ρωμιός”, δηλαδή Έλληνας αλλά στην περίπτωση του Τζελαλεντίν δεν υπηρχε κάποια συσχέτιση με την Ελλάδα. Πολλοί ειδικοί υποστήριξαν πως πρόκειται για έναν από τους σπουδαιότερους μυστικούς ποιητές της ανθρωπότητας και οι

σύγχρονοι του έδωσαν το όνομα «Μεβλανά» που σημαίνει «ο δάσκαλός μας». Η ποιητική του δράση επηρέασε έντονα την αισθητική έκφραση των ισλαμιστών αλλά και όχι μόνο. Αξιοσημείωτη ήταν η προσπάθειά του να ασκήσει επιρροή στον ελληνικό πληθυσμό που ήταν εγκατεστημένος στην περιοχή του σημερινού Ικονίου. Ήταν βαθιά επηρεασμένος από τον Πλάτωνα και τιμούσε ιδιαίτερα την ελληνική γραμματεία. Με παρόμοιο τρόπο οι Δερβίσηδες έγιναν μέσο εξάπλωσης του Ισλαμισμού στον Ελλαδικό χώρο και τα Βαλκάνια.

<http://constantinoupoli.com/h-ιστορία-των-δερβισιδων-και-η-τελετουρ/>

Οι Οθωμανοί, έχοντας ως κύριο μέλημα την εδραίωση της κυριαρχίας τους, αποφάσισαν να επανιδρύσουν κατεστραμμένες ή εγκαταλελειμμένες πόλεις. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η πόλη της Λάρισας, η οποία ήταν σχεδόν εγκαταλελειμμένη κατά την αναφερόμενη περίοδο.

3.3. Οθωμανική αρχιτεκτονική

Η Οθωμανική αρχιτεκτονική έθεσε τις βάσεις της στη φιλοσοφία και την τεχνοτροπία πολιτισμών, τόσο χριστιανικών όσο και ισλαμικών, της Ανατολής και τη Μεσογείου. Πιο συγκεκριμένα, υπήρξαν επιρροές από την Αραβία, με στοιχεία της τέχνης της ερήμου, από την Κεντρική Ασία και την Ισλαμική τέχνη των στεπών, από την Περσία και το εκλεπτυσμένο ύφος αλλά και από την Ινδία και τη διακόσμηση με φυτά. Επηρεασμένη από στοιχεία των πολιτισμών αυτών, στη συνέχεια η Οθωμανική αρχιτεκτονική εμπλουτίστηκε με νέα χαρακτηριστικά.

Όσον αφορά τη διακόσμηση και τη ζωγραφική των Οθωμανών, υπήρχε ένας πολύ σημαντικός περιορισμός. Σύμφωνα με το Κοράνι απαγορευόταν ρητά η οποιαδήποτε απεικόνιση ανθρώπινης μορφής αλλά και οποιουδήποτε άλλου ζωντανού οργανισμού καθώς τίποτα δεν έπρεπε να ανταγωνίζεται μέσα από τις τέχνες την παντοδυναμία του Αλλάχ. Με τον τρόπο αυτό, η ιδιαιτερότητα της διακόσμησης εξισορροπεί τη λιτότητα της οθωμανικής αρχιτεκτονικής. Μάλιστα, στην Αραβία, την περιοχή της γέννησης του Ισλάμ, δεν εξασκούσαν η τέχνη της ζωγραφικής και όσον αφορά το κομμάτι της θρησκείας, υπήρχαν οι καλλιγραφικές αποδόσεις από το Κοράνι.

Παρόλο που ο Ισλαμισμός δεν επέτρεπε τη ζωγραφική και ο απλός λαός δεν ήταν καθόλου εξαικειωμένος με την εν λόγω τέχνη, αρκετές φορές τα βασιλικά πρόσωπα είχαν πρόσβαση σε αυτή. Το χάσμα αυτό οδήγησε στο να αντιμετωπίζεται με καχυποψία για η ζωγραφική από το λαό και απαιτήθηκε μεγάλη προσπάθεια να

αντιμετωπιστεί αυτό το φαινόμενο ακόμα κι από τις κυβερνήσεις. Υπήρχαν λαοί που είχαν παράδοση στην τέχνη της ζωγραφικής όπως οι Τούρκοι και οι Πέρσες. Οι λαοί αυτοί δεν επιθυμούσαν να «θυσιάσουν» την παράδοση αυτή για θρησκευτικούς λόγους και προχώρησαν στη δημιουργία και λειτουργία σχολών ζωγραφικής.

Η Τουρκική ζωγραφική, παρόλο που είχε Περσικές επιρροές, διατηρούσε το δικό της ιδιαίτερο ύφος. Ιδιαίτερα διαδεδομένη ήταν η χρήση του χρυσού και του ασημένιου χρώματος. Επιπλέον, αναφορικά με το χρωματικό κομμάτι, οι Οθωμανοί Τούρκοι καλλιτέχνες συνήθιζαν να χρησιμοποιούν για τα έργα τους εντονότερους χρωματισμούς σε σύγκριση με τους Πέρσες. Τα χρώματα που υπερίσχυαν ήταν το μπλε, το πράσινο, το πορφυρό, το κόκκινο και οι αποχρώσεις όλων των προηγούμενων. Οι πηγές έμπνευσης των καλλιτεχνών ήταν ιστορικά, καθημερινά, κοινωνικά και ιερά συμβάντα. (Μπάμπορου, 1982: 19-20, 47-51, 70-71).

Τα δημιουργήματα Οθωμανικής τέχνης (από τον 14ο μέχρι τον 16ο αιώνα) που διασώζονται στην Ελλάδα αφορούν όλους τους καλλιτεχνικούς τομείς, δηλαδή τη γλυπτική στη μνημειακή αρχιτεκτονική, τη μεταλλοτεχνία, τη ζωγραφική, τη μνημειακή ζωγραφική, την κεραμική κ.α. (Ανδρούδης, 2016: 46)

Οι εσωτερικοί χώροι των Οθωμανικών μνημείων στον Ελλαδικό χώρο ήταν διακοσμημένοι με γλυπτά δημιουργήματα και έργα ζωγραφικής (κυρίως επιγραφικά). Ο γλυπτός διάκοσμος των τεμένων αποτελούνταν από:

- τα λειτουργικά έπιπλα, όπως τα μιμπάρ
- την κόγχη του μιχράμπ
- τα ανάγλυφα εξωτερικά στοιχεία διακόσμησης στα πλαίσια των παραθύρων
- σταλακτίτες άνωθεν της εισόδου και στις κόγχες του προστώου
- τις επιγραφές των κτητόρων

Γλυπτικός διάκοσμος υπήρχε και στα λουτρα και συγκεκριμένα στα πλαίσια των παραθύρων, στις γούρνες από μάρμαρο κ.τ.λ.

Διακοσμητικά στοιχεία με σταμπωτά και ανάγλυφα επιχρίσματα διατηρούνται στις κόγχες των μιχράμπ, στους ζεστούς χώρους των χαμάμ αλλά και σε άλλα δημιουργήματα, όπως στους μιναρέδες. Φυσικά υπήρχε και διακόσμηση βασισμένη στο ξύλο, η οποία περιλάμβανε ξυλόγλυπτα παραθυλόφυλλα τεμένων, μεντρεσέδων (τύπος οθωμανικών κτισμάτων για τον οποίο γίνεται αναφορά σε

επόμενη παράγραφο) και μαυσωλείων (μόνο ένας μικρός αριθμός σώζεται στην Ελλάδα). Ακόμη, όπως αναφέρθηκε σε προηγούμενη παράγραφο, ορισμένα τεμένη διέθεταν γυναικωνίτες, στις οροφές των οποίων υπήρχαν ξύλινες κατασκευές που έφεραν περίτεχνη διακόσμηση με γεωμετρικά σχήματα. Τα λειτουργικά έπιπλα των τζαμιών ήταν συνήθως ξυλόγλυπτα (άμβωνες, εξώστες, αναλόγια για το Κοράνι κ.τ.λ.). Αναφορικά με τα γραπτά διακοσμητικά στοιχεία των Οθωμανών, υπήρχαν:

- κτητορικές επιγραφές
- επιγραφές από χωρία του Κορανίου στους εσωτερικούς χώρους κτιρίων, όπως τεμένων
- τοιχογραφίες στις αίθουσες αποδυτηρίων ορισμένων λουτρών
- γραπτά διακοσμητικά στοιχεία επάνω σε επιχρίσματα

Υπήρχαν φυσικά κι άλλα στοιχεία διακόσμησης στα τεμένη και τα λουτρά, όπως λαμπτήρες φωτισμού και ορειχάλκινοι κηροστάτες.

Ανάγλυφοι σταλακτίτες αποτελούσαν μεγάλο μέρος της διακόσμησης αρκετών κτιρίων, κατά κύριο λόγο στα υπέρθυρα των εισόδων. Η μαρμάρινη διακόσμηση των τεμένων περιλάμβανε αρκετές φορές λειτουργικά έπιπλα. Τέλος, σε ταφικά μνημεία ή τεμένη υπήρχε συχνά επένδυση με κεραμικά και πολύχρωμα πλακίδια, ενώ οι εσωτερικοί χώροι αρκετών κτιρίων διακοσμούνταν με καλλιγραφικά ή ζωγραφικά έργα (Ανδρούδης, 2016: 53-56).

Ο όρος «Ισλαμική τέχνη» δε χρησιμοποιείται αποκλειστικά για την περιγραφή της τέχνης θρησκευτικού χαρακτήρα που αφορά το Μωαμεθανισμό, αλλά οποιοδήποτε καλλιτεχνικό δημιούργημα που προέκυψε από ανθρώπους που ζούσαν σε περιοχές Μουσουλμανικής επικράτειας. Σε αντίθεση με τη θρησκευτική τέχνη των υπόλοιπων θρησκειών, η Ισλαμική τέχνη αφορά την κουλτούρα των λαών που ασπάζονται το Ισλάμ χωρίς ωστόσο να δίνεται πρωταρχική σημασία στο θρησκευτικό στοιχείο. Πολλά έργα Ισλαμικής τέχνης δημιουργήθηκαν από Χριστιανούς ή άτομα άλλων θρησκευτικών πεποιθήσεων και προορίζονταν για Μουσουλμάνους. Η Ισλαμική τέχνη εξασκήθηκε κατά τη χρονική περίοδο μεταξύ 7^{ου} και 15^{ου} αιώνα και σε μία μεγάλη έκταση από τον Ατλαντικό έως τον Ινδικό ωκεανό, τις στέπες της Κεντρικής Ασίας και ερήμους της Αφρικής (Μπλουμ, Μπλερ, 1999: 5).

Έχει επικρατήσει η αντίληψη ότι οι Οθωμανοί Τούρκοι ήταν απολίτιστοι και δε γνώριζαν από τέχνη. Ωστόσο η άποψη αυτή είναι λανθασμένη. Οι Σελτζούκοι Τούρκοι,

που προϋπήρχαν των Οθωμανών, επιδίδονταν στην ποίησή και την τέχνη της διακόσμησης. Οι Οθωμανοί επηρεάστηκαν σημαντικά από εκείνους. Επηρεάστηκαν ακόμη κι από την κουλτούρα λαών που κατακτούσαν και μάλιστα αρκετοί σουλτάνοι μιλούσαν ελληνικά.

Κατά τη χρονική περίοδο του 15ο και 16ο αιώνα, την επιχορήγηση για την κατασκευή κτιρίων αναλάμβαναν κατά κύριο λόγο οι σουλτάνοι, οι οικογένειές τους και οι ανώτεροι αξιωματούχοι του κράτους, ενώ εκείνοι που είχαν κλίση στην αρχιτεκτονική είχαν τη δυνατότητα να διεκδικήσουν μια θέση στο αυτοκρατορικό σώμα αρχιτεκτόνων (χασά μιμαρλάν).

Χώροι προσευχής, θεολογικές σχολές, παλάτια, πτωχοκομεία, κρήνες κ.τ.λ. ήταν ενδεικτικά δημιουργήματα Οθωμανικής αρχιτεκτονικής η οποία κυριαρχούσε έως και τον 18ο αιώνα. Εκτός των σουλτάνων, κι άλλα κρατικά πρόσωπα ανέθεταν την κατασκευή έργων κυρίως θρησκευτικής χρήσης σε αρχιτέκτονες. Οι τελευταίοι ήταν άτομα με αρκετή εξουσία. Οι αρχιτέκτονες που εργάζονταν στην κεντρική διοίκηση είχαν εκπαιδευτεί στο σώμα των ανακτορικών αρχιτεκτόνων και η πίστη τους δεν αποτελούσε περιοριστικό παράγοντα για την προσληψή τους, όποια κι αν ήταν. Οι σουλτάνοι έδιναν εντολή για την κατασκευή ενός κτιρίου, η οποία ωστόσο δεν ήταν δυνατό να ξεκινήσει χωρίς την έγκριση και του ανώτερου αρχιτέκτονα. Εκείνος επίσης παρουσίαζε τα σχέδια του κτιρίου. Αναφορικά με τα κτίρια που βρίσκονταν εκτός της Κωνσταντινούπολης, την επιτήρηση της κατασκευής τους αναλάμβανε κάποιος πιο νέος αρχιτέκτονας.

Όσον αφορά την κατασκευή τεμενών, ιδιαίτερα πρωτοπόρο υπήρξε για την εποχή του το στυλ του τεμένους με θόλο. Πιο συγκεκριμένα, ένας μεγάλος χώρος προσευχής υποδιαιρούνταν σε μικρότερους χώρους τους οποίους κάλυπτε θόλος. Τα Οθωμανικά τεμένη διέθεταν πληθώρα μεγάλων παραθύρων, τα οποία πρόσφεραν άπλετο φως κι ένα εντυπωσιακό οπτικό αποτέλεσμα. Η διακόσμηση των τεμενών απαρτιζόταν κατά κύριο λόγο από κεραμικά δημιουργήματα (<https://independent.gr/άρθρα/οθωμανική-αρχιτεκτονική>).

Μέχρι και το 15^ο αιώνα υπήρξαν μεταβολές όσον αφορά την Οθωμανική αρχιτεκτονική, ο οποίος εδραιώθηκαν το 16^ο αιώνα. Τον 17ο αιώνα, λόγω οικονομικών παραγόντων, οι μεταβολές αυτές δε συνεχίστηκαν. Έως τον 18^ο αιώνα κυριαρχούσε το παραδοσιακό ύφος, αργότερα όμως κι ως τα τέλη του 19ου αιώνα ξεκίνησε και πάλι η αναζήτηση νέων μορφών. Από τον 20^ο αιώνα, κατά την περίοδο κυριαρχίας των

Νεότουρκων, οι οποίοι είχαν εθνικιστικές τάσεις, υπήρξαν προσπάθειες για επαναφορά στους παλιούς Οθωμανικούς ρυθμούς.

Η ίδρυση των πρώτων Οθωμανικών τεμένων χρονολογείται το 14^ο αιώνα και συγκεκριμένα στη Νίκαια, όταν ολοκληρώθηκε η κατάληψή της από τους Οθωμανούς το 1331. Τα τεμένη εκείνα εκείνα διέθεταν έναν μόνο χώρο, είχαν τετραγωνικό σχήμα και σκεπάζονταν με τρούλο. Αποτέλεσαν το πρότυπο στο οποίο βασίστηκε στη συνέχεια η Οθωμανική αρχιτεκτονική.

Όπως αναφέρθηκε παραπάνω, το Κοράνι απαγορεύει την απεικόνιση ανθρώπινης μορφής και έτσι για το λόγο αυτό η διακόσμηση αποτελούνταν κυρίως από γεωμετρικές συνθέσεις και φυτικά μοτίβα. Ακόμη, αξίζει να αναφερθούν ως σημαντικά διακοσμητικά στοιχεία οι επιγραφές, τόσο λόφω του θρησκευτικού στοιχείου αλλά και της μοναδικότητας του Αραβικού αλφαβήτου. Σχετικά με τις γεωμετρικές συνθέσεις, υπήρχαν λιτές και άλλες πιο ιδιαίτερες. Αναφορικά με τις φυτικές συνθέσεις, η θεματολογία ήταν μεγάλη. Η διακόσμηση μπορούσε να ήταν ανάγλυφη, γλυπτή, γραπτή ή με πλακίδια κατασκευασμένα από κεραμικό. Τα πλακίδια αυτά ήταν βαμμένα σε ποικίλα χρώματα και ήταν στολισμένα με αραβουργήματα και φυτική θεματολογία. Σε σύγκριση με άλλους Ισλαμικούς πολιτισμούς, η τέχνη των Οθωμανών έδινε μεγαλύτερη βαρύτητα στην αίσθηση του μέτρου (Μπρουσκάρη, 2009: 45-47).

3.4. Τύποι οθωμανικών μνημείων στην Ελλάδα

Στην Ελλάδα δεν είναι λίγα τα δημιουργήματα της Οθωμανικής περιόδου που εξακολουθούν να δεσπόζουν έως και σήμερα, η μορφή των οποίων ποικίλει, καθώς πρόκειται για μνημεία τόσο κοσμικού, όσο και θρησκευτικού χαρακτήρα. Η έναρξη της περιόδου δημιουργίας τους ξεκινά πριν από την Άλωση της Κωνσταντινούπολης από τους Οθωμανούς τον 15ο αιώνα και έρχεται εις πέρας κατά τις αρχές του 20ου αιώνα. Η πυκνότητα των διασωθέντων μνημείων εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό κι από την περίοδο απελευθέρωσης των εκάστοτε περιοχών από τους Οθωμανούς. Τα περισσότερα οθωμανικά μνημεία βρίσκονται στο βόρειο κομμάτι της χώρας.

Τα κτίρια με θρησκευτικό χαρακτήρα χωρίζονται σε τρεις κατηγορίες: τα τεμένη, τους τεκέδες και τους μεντρεσέδες (Μπρουσκάρη σε Ρόκας, 2020: 21).

Τεμένη:

Τεμένη ή τζαμιά ονομάζονται οι χώροι προσευχής των ισλαμιστών. Δεν αποτελούν τόπους ταφής αγίων προσώπων, αλλά ούτε φυλάσσονται σε αυτά ιερά λείψανα. Ακόμη, στα τεμένη δεν πραγματοποιούνται ιερές τελετουργίες. Για το λόγο

αυτό δε δίνεται τόση βαρύτητα στην ιερότητά τους, όσο στους χριστιανικούς ναούς από τους χριστιανούς. Ιδιαίτερη σημασία έχει οι πιστοί που προσεύχονται στο εσωτερικό ενός τεμένους να είναι καθαροί ψυχικά και σωματικά. Το κάθε τέμενος επιβάλλεται να έχει προσανατολισμό προς την ιερή πόλη των μωαμεθανών, Μέκκα. Με βάση τα παραπάνω θα μπορούσε κανείς να ισχυριστεί πως τα τζαμιά έχουν κατά κύριο λόγο κοινωνικό χαρακτήρα, καθώς αποτελούν χώρο κηρύγματος κάθε Παρασκευή ή χώρο που χρησιμοποιείται για την επίλυση διαφόρων θεμάτων (Μπρουσκάρη σε Ρόκας, 2020: 21).

Έντονο ήταν το φαινόμενο της μετατροπής χριστιανικών εκκλησιών σε τεμένη όταν μία πόλη καταλαμβάνονταν από τους Οθωμανούς. Οι μόνες παρεμβάσεις που έπρεπε να πραγματοποιηθούν για τη μετατροπή αυτή ήταν η κατασκευή μιας κόγχης, της λεγόμενης μιχράμπ, με κατεύθυνση προς τη Μέκκα και η τοποθέτηση ενός άμβωνα, ο οποίος ονομαζόταν μινμπέρ. Ακολουθούσε η κατασκευή μιναρέ στον εξωτερικό χώρο, ο οποίος χρησιμοποιούνταν για το κάλεσμα των πιστών στην προσευχή. Η πρόσβαση σε ένα μιναρέ μπορεί να πραγματοποιείται είτε μέσω του κυρίως τεμένους, είτε να αποτελεί ξεχωριστό κτίσμα. Στις πόλεις οι οποίες επέλεγαν να συνθηκολογήσουν ή να παραδοθούν οικειοθελώς οι χριστιανικοί ναοί παρέμεναν ακέραιοι κατά κανόνα, ωστόσο και πάλι υπήρξαν περιπτώσεις μετατροπών σε τεμένη, κατόπιν προφάσεων.

Ο σημαντικότερος χώρος ενός τεμένους δεν είναι άλλος από την αίθουσα προσευχής, ενώ ο τοίχος που λειτουργεί ως σύμβολο του προσανατολισμού προς τη Μέκκα ονομάζεται κίμπλε. Η κόγχη που αναφέρθηκε παραπάνω διακοσμείται με ιδιαίτερη προσοχή, χρησιμοποιώντας επιγραφές από το Κοράνι. Ο άμβωνας για το κήρυγμα είναι κατασκευάζεται από λίθο ή ξύλο με βαθμίδες που καταλήγουν σε κιβώριο καλυμμένο με θολίσκο ή πολυγωνικό στέγαστρο. Ένας μεγάλος αριθμός τεμένων περιλαμβάνει ξύλινο υπερώο, ως χώρο προσευχής των γυναικών. Σχετικά με την τοιχοδομία, επίσης είναι προσεγμένη και με το πλινθοπερίκλειστο Βυζαντινό πρότυπο. Ακόμη, οι μιναρέδες που κατασκευάστηκαν με βάση την Οθωμανική αρχιτεκτονική διαθέτουν κομψότερες αναλογίες συγκριτικά με εκείνους που ακολούθησαν την αρχιτεκτονική άλλων μουσουλμανικών λαών.

Στην Ελλάδα οι επικρατέστεροι τύποι τζαμιών είναι δύο. Ο πρώτος είναι η απλή τετράγωνη αίθουσα με τρούλο, ενώ ο δεύτερος είναι η σύνθετη τρουλαία αίθουσα. Μάλιστα ο δεύτερος τύπος συναντάται συχνότερα στον Ελλαδικό χώρο.

Όσον αφορά την πρώτη κατηγορία τεμένων, τα κτίρια αποτελούνται από μια αίθουσα προσευχής σε τετραγωνικό σχήμα με τρούλο. Ο τρούλος στηρίζεται σε πολυγωνικό

τύμπανο και εδράζεται στους τοίχους με τη βοήθεια ημιγωνίων ή σφαιρικών τριγώνων σε τέσσερα, έξι ή οκτώ σημεία στήριξης. Το εξωτερικό του μέρος καλύπτουν φύλλα μολύβδου. Σε αυτή την κατηγορία εντάσσεται η πλειονότητα των τεμένων στον Ελλαδικό χώρο αλλά και πολλά ακόμη που βρίσκονται στα Βαλκάνια και τη Μικρά Ασία.

Αναφορικά με τη δεύτερη κατηγορία τεμένων, εκείνα αποτελούνται από μια κεντρική αίθουσα η οποία συνδέεται με ξεχωριστούς μικρότερους χώρους. Χωρίζεται σε τρεις υποκατηγορίες:

A. Η πρώτη υποκατηγορία περιλαμβάνει τα τεμένη των οποίων οι χώροι αναπτύσσονται κατά πλάτος.

B. Στη δεύτερη εντάσσονται τα τεμένη των οποίων το μιχράμπ του κεντρικού χώρου προεξέχει της κάτοψης και η εξωτερική του μορφή είναι ημικυκλική ή πολυγωνική.

Γ. Στην τρίτη υποκατηγορία ανήκουν τα τεμένη με κάτοψη ανεστραμμένου ταυ (T), τα οποία είναι ιδιαίτερα διαδεδομένα στη Μικρά Ασία.

Τεκέδες:

Οι τεκέδες αποτελούν ιερούς χώρους για τους ισλαμιστές, καθώς εντός των εγκαταστάσεών τους περιλαμβάνονται ταφικά μνημεία (turbe) των ιδρυτών τους και άλλων ιερών προσώπων. Αρκετά συχνό φαινόμενο αποτελεί η κατασκευή ενός τεκέ σε μία θέση στην οποία υπήρχε από πριν ο τάφος ενός αγίου. Η χρήση των κτιρίων αυτών αφορούσε την διαβίωση των Δερβίσιδων, οι οποίοι ανήκαν σε ποικίλα μυστικιστικά τάγματα, με τη δική τους δομή και κανόνες λειτουργίας. Κατά συνέπεια, στους τεκέδες περιλαμβάνονταν ένας αριθμός κελιών, ένας χώρος συγκέντρωσης και προσευχής, ξενώνες και άλλα βοηθητικά κτήρια όπως για παράδειγμα φούρνοι. Τα μαυσωλεία αποτελούν τα πιο επιμελημένα οικοδομήματα των τεκέδων και αυτά που έχουν διασωθεί κατά κύριο λόγο, χωρίς να παραλείπεται και η ύπαρξη νεκροταφείων (Μπρουσκάρη σε Ρόκας, 2020: 22).

Μεντρεσέδες:

Τα ιεροδιδασκαλεία ή μεντρεσέδες αποτελούσαν τα ανώτερα εκπαιδευτικά ιδρύματα και λειτουργούσαν με σκοπό τη μόρφωση των σπουδαστών σε θρησκευτικά θέματα αλλά και σε γενικότερες γνώσεις που αφορούσαν την κοινωνία και τους νόμους, τα μαθηματικά, την ιατρική κ.τ.λ.. Οι απόφοιτοι λάμβαναν θρησκευτικά αξιώματα, όπως ιερείς (ιμάμηδες), άτομα που ερμήνευαν τον Ισλαμικό νόμο και το Κοράνι (μουφτήδες), ιεροδικαστές (καδήδες), ιεροκήρυκες (βαϊζήδες) και θεολόγοι –

νομοδιδάσκαλοι (ουλεμάδες). Τα ιεροδιδασκαλεία απαρτίζονταν από ένα σύνολο μονώροφων ή διώροφων κελιών που περιέβαλαν μια εσωτερική αυλή με περιμετρικές στοές και με μια κρήνη στο κέντρο (Μπρουσκάρη σε Ρόκας, 2020: 23).

Τα Οθωμανικά μνημεία αποτέλεσαν τη συνέχεια των μνημείων της αρχαιότητας και για το λόγο αυτό κατασκευάστηκαν ακολουθώντας τη λογική του μέτρου και εναρμονίστηκαν σε πολλές περιπτώσεις με την αισθητική των Ελλήνων που συμμετείχαν στην κατασκευή τους, η οποία ήταν εμπνευσμένη από την ελληνική κουλτούρα και αρχιτεκτονική. Εξίσου σημαντικά με τα κτίρια θρησκευτικής χρήσης που αναφέρθηκαν παραπάνω ήταν και κτίρια άλλων χρήσεων, τα οποία αναφέρονται στη συνέχεια:

Λουτρά (Hamam):

Τα λουτρά ή χαμάμ ήταν κτίρια με κοινωφελή χρήση, στα οποία οι λουόμενοι είχαν την ευκαιρία να πλυθούν και να χαλαρώσουν. Χωροθετούνταν τόσο σε κεντρικά σημεία των πόλεων, όσο και σε σημεία της υπαίθρου, ενώ γνωστή είναι η ύπαρξη ιδιωτικών λουτρών στα μεγάλα αρχοντικά σπίτια (Μπρουσκάρη σε Ρόκας, 2020: 23). Τα δημόσια λουτρά αποτελούσαν μέρος συγκροτημάτων θρησκευτικού, κοινωνικού και οικονομικού χαρακτήρα εντός των πόλεων μιας και η καθαριότητα ήταν ανέκαθεν άρρηκτα συνδεδεμένη με την Ισλαμική θρησκεία. Τα Οθωμανικά λουτρά της Ελλάδας κατασκευάστηκαν το χρονικό διάστημα ανάμεσα στον 15ο μέχρι τον 17ο αιώνα και απαρτίζονται:

1. Από μια αίθουσα με τρούλο (camekan) με χλιαρή θερμοκρασία, η οποία λειτουργούσε ως αποδυτήριο. Στην εν λόγω αίθουσα υπήρχε ορισμένες φορές συντριβάνι και ξύλινο υπερώο με αποδυτήρια.
2. Από μια αίθουσα με μέτρια θερμοκρασία 20 – 30 βαθμών, η οποία χρησίμευε στο να συνηθίζει στη ζέστη το σώμα του εκάστοτε λουόμενου πριν μπει στην τρίτη και θερμότερη αίθουσα.
3. Από τη θερμότερη αίθουσα του χαμαμ, θερμοκρασίας 38 – 40 βαθμών, στη μέση της οποίας το δάπεδο σχημάτιζε ύψωμα ώστε να δημιουργηθεί η πέτρα του ομφαλού με σκοπό την πραγματοποίηση του μασάζ. Ακόμη, στην αίθουσα αυτή τοποθετούνταν γούρνες στις οποίες πλένονταν οι πελάτες.

Τον 19ο αιώνα παρουσιάστηκε μια τάση για επιστροφή στην κλασική Οθωμανική αρχιτεκτονική παράδοση, με αποτέλεσμα τη δημιουργία μεγάλων λουτρών και αποδυτηρίων, σύμφωνα με τα πρότυπα αστικής αρχιτεκτονικής.

Σχολεία:

Τα σχολεία χρησίμευαν ήταν, όπως και σήμερα, χώροι βασικής εκπαίδευσης των παιδιών, τα οποία εκεί διδάσκονταν γραφή, ανάγνωση, αριθμητική και φυσικά το Κοράνι. Τη διδασκαλία αναλάμβαναν οι ιμάμηδες. Τα σχολεία λειτουργούσαν στον περίβολο αρκετών τζαμιών (Μπρουσκάρη στο Ρόκας, 2020: 24).

Μαυσωλεία και τάφοι:

Τα μαυσωλεία χωροθετούνταν δίπλα σε τεμένη και αποτελούσαν ταφικές κατασκευές σημαντικών προσώπων της Οθωμανικής άρχουσας τάξης. Είχαν σχήμα τετράγωνο ή πολυγωνικό και σπανιότερα ορθογώνιο, ήταν μικρά σε έκταση και διέθεταν θόλο. Στο εσωτερικό τους οποίων τοποθετούνταν οι σαρκοφάγοι σημαντικών για την εποχή προσώπων και μελών των οικογενειών τους. Κάθε μαυσωλείο διέθετε δύο χώρους. Ο πρώτος χώρος ήταν η κρύπτη, η οποία χρησίμευε για την τοποθέτηση των νεκρών. Ο δεύτερος χώρος αποτελούσε τον βασικό χώρο του τάφου, το «νεκρικό παρεκκλήσιο», στο οποίο βρίσκονταν άδεια φέρετρα, καλυμμένα με ακριβά υφάσματα στα οποία υπήρχαν γραμμένα χωρία από το Κοράνι. Η εξωτερική μορφή των μαυσωλείων ήταν ένα κτίσμα απλό, το οποίο κάλυπτε ένας τρούλος χαμηλού ύψους, χωρίς παράθυρα. Ο φωτισμός του εσωτερικού χώρου επιτυγχάνονταν με παράθυρα τοποθετημένα σε δύο επάλληλες σειρές ή με ένα μεγάλο παράθυρο σε κάθε πλευρά που πλαισιώνονταν από μάρμαρο και διέθετε σιδεριά με κόμβους. Τα νεκροταφεία βρίσκονταν έξω από τα τείχη των πόλεων και δημιουργούνταν συνεχώς, καθώς η ισλαμική πίστη απαγορεύει την εκταφή των νεκρών (Μπρουσκάρη σε Ρόκας, 2020: 24).

Ξενώνες:

Οι ξενώνες (χάνια και караβάν – σεράγια), είχαν κατά βάση κοινωφελή χαρακτήρα και κτίζονταν από την άρχουσα τάξη. Η χρήση τους αφορούσε τη φιλοξενία των περιηγητών, χωρίς κόστος. Τοποθετούνταν σε επικίνδυνες περιοχές, μεγάλα αστικά κέντρα για τα δεδομένα της εποχής, γέφυρες και διέθεταν καλή οχύρωση. Οι φιλοξενούμενοι είχαν τη δυνατότητα να φάνε δωρεάν και να ταΐσουν τα ζώα τους. Δωρεάν διεθέτονταν και τα κεριά για τον φωτισμό ενώ για τη χρήση κλινοσκεπασμάτων απαιτούνταν η καταβολή ενός ποσού. Η σημασία των κτιρίων αυτών ήταν μεγάλη όσον αφορά την εγκατάσταση των Οθωμανών στη Μικρά Ασία και την Ευρώπη ((Μπρουσκάρη σε Ρόκας, 2020: 24).

Ιμαρέτ:

Με τον όρο ιμαρέτ (τουρκικά: *imaret*, *πτωχοκομείο*) αναφέρεται κανείς στα δημόσια εστιατόρια με προσιτές τιμές που δημιουργήθηκαν σε ολόκληρη την

επικράτεια της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας κατά τη χρονική περίοδο μεταξύ 14^{ου} έως και 19^{ου} αιώνα (Singer, 2005: 481). Τα κτίρια αυτά πολλές φορές περιλαμβάνονταν σε ένα μεγαλύτερο συγκρότημα, το βακούφι, για το οποίο θα γίνει αναφορά παρακάτω. Στα μαρμέτ παρέχονταν δωρεάν φαγητό σε συγκεκριμένες ομάδες ατόμων και σε ανθρώπους που είχαν κάποια επιπλέον ανάγκη λόγω ατυχών συγκυριών (Singer, 2005: 481). Τα μαρμέτ δεν αποτελούν εφεύρεση των Οθωμανών, ωστόσο εξελίχθηκαν από εκείνους ως πρότυπα κτιρίων (Singer, 2006: 306).

Μπεζεστένια:

Το μπεζεστένι (υφασματογορά) ήταν ένας πολύ σημαντικός θεσμός των οθωμανικών πόλεων (τουρκικά: bezesten - η προέλευση της λέξης είναι αραβική καθώς *μπεζ* (bez) στα αραβικά σημαίνει ρούχο – ύφασμα) (Springer- Verlag, 1974: 226).

Τα μπεζεστένια αποτελούν χαρακτηριστικό παράδειγμα κτισμάτων που δημιουργήθηκαν κατά την Οθωμανική περίοδο. Όπως δηλώνει και η ετυμολογία της λέξης «μπεζεστένι», πρόκειται για αγορές υφασμάτων της εποχής. Θεωρούνταν κτίρια μεγάλης σημασίας στην εποχή τους και μάλιστα οι πόλεις κατηγοριοποιούνταν με κριτήριο το αν διέθεταν ή όχι μπεζεστένι (Kreiser, 1979: 367-400). Στα μπεζεστένια διατίθονταν προς πώληση αντικείμενα αξίας, φυλάσσονταν διαφόρων ειδών έγγραφα, ελέγχονταν η ποιότητα των εμπορευμάτων και διαμορφώνονταν οι ισοτιμίες των νομισμάτων. Στα τέλη του 13^{ου} αιώνα τα μπεζεστένια για πρώτη φορά απέκτησαν περισσότερες λειτουργίες -εκτός του να αποτελούν απλώς ένα σύνολο καταστημάτων. Το γεγονός αυτό τα μετέτρεψε σε εμπορικά κέντρα των πόλεων για την εποχή. Η σύνδεση ενός μπεζεστενιού με μια πόλη έγινε πιο έκδηλη κατά τον 15^ο και 16^ο αιώνα. Μπεζεστένια εξακολούθησαν να ιδρύονται τον 17^ο και 18^ο αιώνα, ωστόσο μειώθηκαν σε αριθμό και δεν προσφέρονταν πλέον λύσεις σε ζητήματα που ήταν απόρροια του επανασχεδιασμού και της μεταβολής των εμπορικών περιοχών των πόλεων (<https://el.wikipedia.org/wiki/Μπεζεστένι>).

Τα μπεζεστένια ήταν κτίσματα τα οποία σκεπάζονταν με θόλους. Τα υλικά από τα οποία κατασκευαζόταν ένα μπεζεστένι ήταν σκληρότερα σε σύγκριση με εκείνα των καταστημάτων που είχαν χτιστεί κατά την πρώτη περίοδο. Χαρακτηριστικό παράδειγμα υλικού κατασκευής πλέον αποτελούσε η πέτρα. Η πλειονότητα των μπεζεστενιών που χρονολογούνται κατά τον 15^ο αιώνα διέθεταν εσωτερικά κελιά ή καταστήματα, ενώ ο διάδρομος που διέσχιζε τη μπροστινή τους πλευρά διέθετε κάλυψη

<https://el.wikipedia.org/wiki/Μπεζεστένι>),

<https://www.maxmag.gr/design/arxitektoniki/to-mpezesteni-stin-ellada/>).

Πύργοι ρολογιού (saat kule):

Από το 18^ο αιώνα και μετά αισθητή έκανε την παρουσία του στις ελληνικές πόλεις ο μεγάλος αριθμός πύργων ρολογιού. Τα κτίσματα αυτά είχαν τετράγωνο σχήμα στη βάση τους, κορμό και στέγη. Οι τοίχοι διέθεταν παράθυρα μικρών διαστάσεων, τα οποία εξυπηρετούσαν για το φωτισμό του χώρου, ενώ η κορυφή των πύργων περιλάμβανε έναν ανοιχτό πυργίσκο μικρού μεγέθους κατασκευασμένο από ξύλο, μέσα στο οποίο τοποθετούνταν καμπάνα (Ανδρούδης, 2008: 61). Οι πύργοι ρολογιού τοποθετούνταν κατά κύριο λόγο σε κεντρικά σημεία των πόλεων, συχνότερα στην αγορά (Kiel, 1971: 321). Αξιοσημείωτος πύργος ρολογιού στην Ελλάδα θεωρείται εκείνος των Γιαννιτσών.

Κάστρα (hisar) και πύργοι (kule):

Δεδομένου του ότι πολλές περιοχές που τέθηκαν υπό οθωμανική κατάκτηση διέθεταν ήδη οχυρώσεις από τη Βυζαντινή περίοδο, δε χρειάστηκε οι Οθωμανοί να προβούν σε ιδιαίτερες διαδικασίες όσον αφορά την προστασία από τους εχθρούς. Σε ορισμένες περιπτώσεις ανοικοδομήθηκαν τμήματα τειχών ή της κατασκευάστηκαν νέες πύλες και πυριτιδαποθήκες. Διαφέρει ωστόσο η περίπτωση της Θεσσαλονίκης, στην οποία προστέθηκαν κυκλικοί πύργοι (που αφορούσαν την πυρίτιδα) και φρούριο. Επιπλέον επισκευάστηκε η ακρόπολη (Επταπύργιο) (Ανδρούδης, 2018: 60).

Κρήνες:

Οι κρήνες χρησίμευαν στην ύδρευση των πόλεων. Ήταν κτίσματα μικρού μεγέθους, με σχήμα τετράγωνο ή ορθογώνιο και διέθεταν θόλο. Ωστόσο αρκετές φορές οι κρήνες δε βρίσκονταν σε ανεξάρτητα κτίρια αλλά ήταν ενσωματωμένες στις όψεις κτιρίων. Ήταν κατασκευασμένες από λαξευτή πέτρα ή και πλίνθους, στην κύρια όψη τους υπήρχε αβαθής εσοχή με οξυκόρυφο τόξο, ενώ στις δύο πλευρές υπήρχαν μικρές υποδοχές για τα κύπελλα. Κάποιες συνοδεύονταν και από άλλα αρχιτεκτονικά μέλη (Ανδρούδης, 2008: 60, Freely, 2011: 28)

Σχολεία (mektep):

Τα σχολεία της περιοχής υπήρχαν στον περίβολο των τζαμιών. Σε αυτά διδάσκονταν ανάγνωση, γραφή, αριθμητική και το Κοράνι στους μικρούς μουσουλμάνους. Την εκπαίδευσή τους αναλάμβανε ο ιμάμης και τη σίτισή τους τα ιμαρέτ (Ανδρούδης, 2008: 57).

Γέφυρες:

Οι γέφυρες λατά κύριο λόγο δε χτίζονταν εξ'ολοκλήρου από την αρχή αλλά στηρίζονταν σε ερείπια από παλαιότερες γέφυρες της βυζαντινής ή ακόμα και της ρωμαϊκής περιόδου κατά μήκος βασικών οδικών αρτηριών. Οι γέφυρες ανακατασκευάζονταν με σκοπό την εξυπηρέτηση στρατιωτικών και εμπορικών αναγκών. Κατασκευάζονταν από λίθο και σχημάτιζαν οξυκόρυφα και ημικυκλικά τόξα (Ανδρούδης, 2018: 61).

Στρατώνες:

Οι οθωμανικοί στρατώνες αποτελούσαν εντυπωσιακά κτιριακά συγκροτήματα, ιδιαίτερα κατά τα τελευταία χρόνια της Οθωμανικής περιόδου. Στους στρατώνες περιλαμβάνονταν ποικίλα κτίσματα όπως για παράδειγμα χώροι διοίκησης και προσευχής (Ανδρούδης, 2018: 62).

Κατοικίες:

Οι απλές κατοικίες κατά την Οθωμανική περίοδο διέθεταν συνήθως κήπο και περιτειχίζονταν από μάντρες (Ανδρούδης, 2018: 62). Όσον αφορά τις κατοικίες των ανώτερων κοινωνικών στρωμάτων, διακρίνονταν σε δύο κατηγορίες. Η πρώτη δεν ήταν άλλη από τον πύργο-κατοικία. Ως πρότυπο για την εμπνεύση των εν λόγω κατοικιών λειτούργησε η βυζαντινή τεχνοτροπία. Ένας κλασικός πύργος κατοικίας είχε την εξής διαρρύθμιση: στο ισόγειο υπήρχαν αποθηκευτικοί χώροι, στον όροφο η κύρια είσοδος και στους υπόλοιπους ορόφους οι χώροι που κατοικούνταν. Η αυλή περιλάμβανε υπόστεγα, φούρνος και παράσπιτα (Ανδρούδης, 2018: 64). Η δεύτερη κατηγορία ήταν τα κονάκια, τα οποία ήταν οι πολυτελείς χώροι κατοικίας των Οθωμανών που είχαν κάποιο αξίωμα ή τίτλο (διοικητές και άρχοντες). Πρόκειται για κατοικίες μεγαλύτερες και πιο πολυτελείς από τους πύργους κατοικίες. Η κάτοψή τους σχημάτιζε Π, ενώ τυπολογικά και μορφολογικά προσομοιάζαν στο «ηπειρωτικό» αρχοντικό δύο ή τριών ορόφων, τυπικά χαρακτηριστικά του οποίου ήταν η βάση από λίθο κι ο ελαφρύς και με ελεύθερο περίγραμμα όροφος. Τα κονάκια ήταν διαφορετικά διαμορφωμένα σε σύγκριση με τους πύργους κατοικίες. Στο ισόγειο στεγάζονταν οι βοηθητικές λειτουργίες (μαγειρεία, χώροι υπηρετικού προσωπικού), ενώ στους ορόφους υπήρχαν οι χώροι υποδοχής και διαμονής του αξιωματούχου και σε ορισμένες περιπτώσεις του χαρεμιού του (Ανδρούδης, 2018: 65).

Σχετικά με την ανέγερση των δημοσίων κτηρίων (αναλυτική περιγραφή για τα οποία θα γίνει σε επόμενη παράγραφο), κρίσιμος ήταν ο ρόλος του θεσμού του βακουφιού. Ο όρος «βακούφι» χρησιμοποιούνταν για να περιγράψει την ίδρυση ενός

ευαγούς ιδρύματος, κατ' εντολή ενός χορηγού (συνήθως κάποιου ιδιώτη ή ακόμα και του ίδιου του σουλτάνου). Το νομικό πλαίσιο του θεσμού αυτού είχε κατοχυρωθεί από το Ισλαμικό δίκαιο, το οποίο είχε αποτυπωθεί κατά τον 7^ο με 8^ο αιώνα μ.Χ. (Faroqi, 2000:172-175, 177). Στο κεντρικό σημείο ενός βακουφιού υπήρχε χώρος προσευχής και θρησκευτικής λατρείας (τέμενος) που περιελάμβανε όμως και χώρους κοινωνικών χρήσεων (ιεροδιδασκαλεία, συσσίτια). Με σκοπό την εξασφάλιση χρηματοδότησης για τη συντήρηση και λειτουργία των παραπάνω, το εκάστοτε βακούφι περιλάμβανε και κτήρια εμπορικών χρήσεων (μπεζεστένια, λουτρά, χάνια). Σύμφωνα με τα παραπάνω καταλήγει κανείς στο συμπέρασμα πως πως ο διαχωρισμός μεταξύ κτιρίων κοσμικού και θρησκευτικού χαρακτήρα δεν ήταν απόλυτος. Ο θεσμός του βακουφιού δεν πρόσφερε οφέλη μόνο στους ιδιώτες αλλά και στην κεντρική εξουσία

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4. Η ΠΟΛΗ ΤΗΣ ΛΑΡΙΣΑΣ

4.1. Γενικά χαρακτηριστικά και δημογραφικά στοιχεία

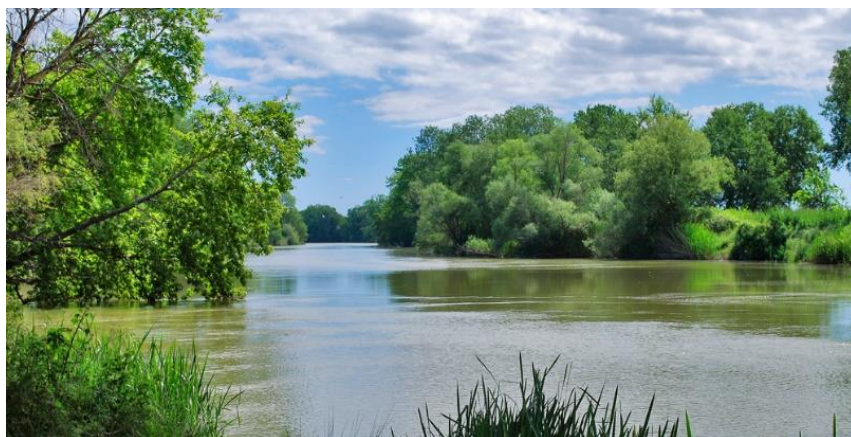
Η Λάρισα είναι πόλη που βρίσκεται στην καρδιά της ηπειρωτικής Ελλάδας. Αποτελεί έδρα του Δήμου Λαρισαίων και πρωτεύουσα της Περιφερειακής Ενότητας Θεσσαλίας. Είναι ακόμη έδρα της Περιφέρειας Θεσσαλίας, καθώς και της Αποκεντρωμένης Διοίκησης Θεσσαλίας – Στερεάς Ελλάδας.

Με βάση την απογραφή του 2011, στη πόλη κατοικούν 144.651 μόνιμοι κάτοικοι, ενώ η ευρύτερη αστική περιοχή περιλαμβάνει 195.120 κατοίκους. Η έκταση της Λάρισας είναι κατά προσέγγιση 88 τ.χλμ., με μέσο σταθμικό υψόμετρο που ανέρχεται στα 70 μέτρα. Η πόλη της Λάρισας είναι ένα από τα σημαντικότερα εμπορικά κέντρα της χώρας αλλά και επικοινωνιακός και συγκοινωνιακός κόμβος. Ακόμη είναι γνωστή η φήμη της περιοχής σχετικά με την αγροτική της παραγωγή, μιάς και είναι χωροθετημένη στη Θεσσαλική Πεδιάδα.

Το όνομα της πόλης έχει πελασγική προέλευση και άλλοτε είχε τη σημασία του ισχυρά οχυρωμένου λόφου ή ακρόπολης. Σύμφωνα με τους μύθους, η έναρξη της δημιουργίας της Λάρισας πραγματοποιήθηκε κατά την πελασγική εποχή από τον Λάρισσο, ο οποίος ήταν ήρωας και γιος του Πελασγού (<https://el.wikipedia.org/wiki/Λάρισα>).

4.2. Γεωγραφικά χαρακτηριστικά

Η Λάρισα είναι χτισμένη σε σημείο ανάμεσα των δύο όχθων του Πηνειού ποταμού, στο κεντρικό σημείο της ανατολικής περιοχής της θεσσαλικής πεδιάδας. Η πόλη βρίσκεται σε υψόμετρο 80 μέτρων από το επίπεδο της θάλασσας και περικλείεται από όρη. Πιο συγκεκριμένα, ανατολικά της βρίσκεται η Όσσα (υψόμετρο υψηλότερης βουνοκορφής 1972 μ.) και το Μαυροβούνι (1.054 μ.). Στη βορειοανατολική πλευρά υπάρχουν τα όρη Κάτω Όλυμπος (1.587 μ.) και Όλυμπος (2.918 μ.), ενώ στη βορειοδυτική το όρος Μελούνα (563 μ.) και το όρος Τίτανος (693 μ.). Στη σημερινή εποχή, στην ευρύτερη περιοχή της πόλης δεν υπάρχουν φυσικές λίμνες (<https://el.wikipedia.org/wiki/Λάρισα>).

Εικόνα 1: Ο Πηνειός ποταμός (Πηγή εικόνας:

<https://www.naturagraeca.com/ws/214,278,237,1,1,Πηνειός-%28θεσσαλικός%29>).

4.3. Ιστορικά στοιχεία

4.3.1. Η ιστορία της Λάρισας πριν την Οθωμανική κατάκτηση

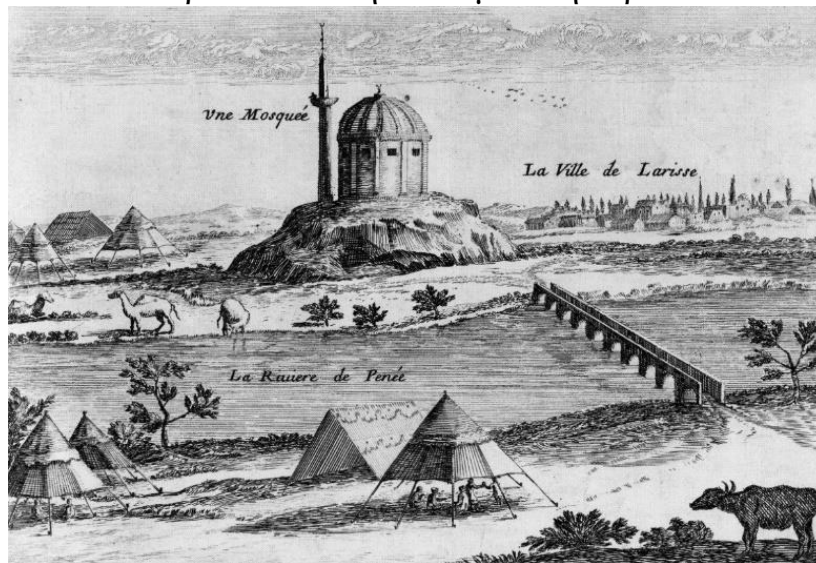
Η Λάρισα είναι μία πόλη που είχε ανέκαθεν σπουδαία γεωπολιτική θέση, η οποία υπήρξε η αφορμή για μια σειρά από γεγονότα κατά τη διάρκεια της ιστορίας. Η πόλη κατοικείται για περίπου 4.000 χρόνια. Σύμφωνα με αρχαιολογικές έρευνες που έχουν πραγματοποιηθεί, η εν λόγω περιοχή της Λάρισας κατοικούνταν κατά την Παλαιολιθική Εποχή (<https://el.wikipedia.org/wiki/Λάρισα>).

Κατά τα κλασικά και ελληνιστικά χρόνια επικρατούσε ηρεμία κι ευημερία καθώς η πόλη αποτελούσε αγροτικό και διοικητικό κέντρο. Ακόμη υπήρχε έντονη πληθυσμιακή αύξηση και οικονομική άνθιση. Έως και το πέρας της μακεδονικής κυριαρχίας η εξουσία στην περιοχή βρισκονταν στα χέρια των Θεσσαλών Αλευάδων. Στα χρόνια των Περσικών πολέμων οι κάτοικοί στράφηκαν ενάντια στους άλλους

Έλληνες και πολέμησαν υπέρ των ξένων επιδρομέων. Κατά τον Πελοποννησιακό πόλεμο τάχθηκαν υπέρ των Αθηναίων. Οι κάτοικοι της πόλης είχαν προχωρήσει σε κοπή δικού τους νομίσματος και μάλιστα διασώθηκαν αρκετά δείγματα κερμάτων έως σήμερα. Η Λάρισα υπήρξε μάλιστα ο τόπος διαμονής και θανάτου, περίπου του πατέρα της Ιατρικής, Ιπποκράτη (<https://el.wikipedia.org/wiki/Λάρισα>).

Από τη ρωμαϊκή περίοδο ωστόσο η κατάσταση άρχισε να αλλάζει καθώς διαδραματίστηκαν γεγονότα εμφύλιων συγκρούσεων. Η ηρεμία και η ειρήνη άρχισαν να διαταράσσονται από τον 5^ο αι μ.Χ εξαιτίας των διαδοχικών επιδρομών των βαρβαρικών φύλων στο θεσσαλικό κάμπο. Κατά τον 11ο και 12ο μ.Χ. αιώνα υπήρξε μια μικρή ανάκαμψη για την πόλη. Η κατάσταση όμως πήρε και πάλι τροπή προς το χειρότερο το 13^ο και 14^ο αιώνα λόγω της παρουσίας των Φράγκων γαιοκτημόνων και της ανεπαρκούς πλέον διοίκησης από τους Βυζαντινούς, με αποτέλεσμα η Λάρισα να συρρικνωθεί και να εγκαταλειφθεί κατά το μεγαλύτερο μέρος της.

4.3.2. Η Λάρισα κατά την Οθωμανική περίοδο

Εικόνα 2: Η Λάρισα κατά την Τουρκοκρατία (Πηγή εικόνας: <https://www.larissanet.gr/2016/03/26/i-larisa-kata-tin-tourkokratia/>)

4.3.2.1. 14^{ος} -16^{ος} αιώνας

Κατά το 13^ο αιώνα περίπου εμφανίστηκε στην πόλη για πρώτη φορά μια νέα φυλή οργανωμένη σε νομάδες, οι Τούρκοι. Η Λάρισα κατακτήθηκε ολοκληρωτικά από εκείνους το 1423 (Παλιούγκας, 2002: 52) και το ίδιο έτος εγκαθιδρύθηκε το Οθωμανικό διοικητικό σύστημα. Η ονομασία της πόλης άλλαξε σε Γενισεχίρ (Yeni

Sehir = Νέα Πόλη) (Παλιούγκας, 2002: 53) έως το 1881 οπότε και ξεκίνησε να ανήκει στο ελληνικό κράτος.

Με βάση κάποια παράδοση των χριστιανών, κατά την εισβολή των Οθωμανών η πλειονότητα των κατοίκων της πόλης διέφυγε στις γύρω ορεινές περιοχές. Μόνο η ακρόπολη (η οποία βρισκόταν στο λόφο του Φρουρίου) παραδόθηκε κατόπιν συνθήκης και έμεινε εκεί ένας μικρός αριθμός Ελλήνων. Αντιθέτως, βάσει μίας τουρκικής πηγής, οι μόνοι που υποτάχθηκαν χωρίς να φέρουν καμία αντίσταση ήταν οι κάτοικοι του Τρανού μαχαλά (συνοικία για την οποία γίνεται αναφορά σε επόμενη παράγραφο). Σύμφωνα με την άποψη αυτή, οι κάτοικοι αυτοί έλαβαν προνόμια ατέλειας, σε αντίθεση με τους υπόλοιπους κατοίκους που προέβαλλαν αντίσταση, και υπέστησαν κυρώσεις. Κατά πάσα πιθανότητα αληθεύει η δεύτερη υπόθεση, καθώς σύμφωνα με τον Enliya Celebi ο Turhan Bey κατέστρεψε τα παλαιά τείχη της πόλης, πράξη η οποία πιθανόν να πραγματοποιήθηκε ως αντίποινα προς την αντίσταση των κατοίκων (Παλιούγκας, 2002: 53).

Η γεωπολιτική θέση της Λάρισας και η πλούσια ενδοχώρα της την καθιστούσαν σημαντικό αστικό κέντρο για τους Οθωμανούς (Παλιούγκας, 2007: 601). Από την κατάσταση ωστόσο επωφελήθηκε και η ίδια η πόλη, καθώς λόγω του ότι πλέον προστατεύονταν από την Οθωμανική αυτοκρατορία, είχε τη δυνατότητα να ανασυγκροτηθεί. Χρειάστηκε να παρέλθει ένα διάστημα μόνο 20 χρόνων από την ολοκληρωτική κατάκτηση της Λάρισας έως τη στιγμή που ξεκίνησαν να αναπτύσσονται βιοτεχνικές και εμπορικές δραστηριότητες, λόγω των οποίων η πόλη θα μπορούσε τότε να θεωρηθεί ακόμα και η πρώτη πόλη στη Θεσσαλία σε παραγωγή και φορολογικά έσοδα για την Οθωμανική διοίκηση (Μάτσακα, 2012: 41). Σύμφωνα με έρευνα σχετικά με τα φορολογικά έσοδα της εποχής, η κυρίαρχη δραστηριότητα στην πόλη ήταν το εμπόριο σε ποσοστό 86,24%. Ένα μεγάλο ποσοστό των εμπορικών και βιοτεχνικών δραστηριοτήτων αφορούσαν μουσουλμάνους. (Παλιούγκας, 2007: 601). Οι μουσουλμάνοι ασχολούνταν κατά κύριο λόγο με την παραγωγή και το εμπόριο κι έτσι απασχολούνταν στο πλέον κεντρικό σημείο της Λάρισας. Στο διοικητικό - στρατιωτικό - εμπορικό κέντρο της πόλης πραγματοποιούνταν έλεγχοι. Οριοθετημένη με αρκετά σαφή τρόπο ήταν η χριστιανική συνοικία (Συνοικία του Παπά-Γιώργη) στο βόρειο σημείο της κεντρικής περιοχής της πόλης στα δυτικά της αγοράς. Η περιοχή αυτή ήταν συνεχώς έντονα κατοικημένη από τη βυζαντινή περίοδο μέχρι και την απελευθέρωση από τους Τούρκους. Σημείο αναφοράς της περιοχής αποτελεί ο άλλωστε

Χριστιανικός ναός του Τρανού Μαχαλά, που σήμερα είναι πιά ο Μητροπολιτικός ναός Αγ. Αχιλλείου (Μάτσακα, 2012: 42).

Η Λάρισα από το έτος 1423 μέχρι το 16^ο αιώνα εξοπλίστηκε πλήρως όσον αφορά την αγορά-διοίκηση. Το μεγαλύτερο μέρος του εξοπλισμού αυτού διατηρήθηκε μέχρι τα τέλη της Οθωμανικής περιόδου (Μάτσακα, 2012: 42).

Το έτος 1446, κατά την περίοδο του Χατζή Τουρχάν Μπέη, στην πόλη υπήρχαν ένας ναός (μετζήτι που βρίσκονταν δίπλα στην κατοικία του Χατζή Τουρχάν), ένας μεντρεσές, ένα λουτρό, σαράντα έξι εργαστήρια, μια σειρά από κρεοπωλεία, πενήντα τσαρδάκια κι ένας υδρόμυλος. Τον Χατζή Τουρχάν Μπέη διαδέχτηκε ο γιός του, Χατζή Ομέρ Μπέης. Κατά την περίοδο της δικής του κυριαρχίας στη Λάρισα, το έτος 1484, υπήρχαν τέσσερα πανδοχεία (χάνια), ένα τέμενος, εξήντα τέσσερα κτίρια εμπορικής χρήσης (καταστήματα κι εργαστήρια), τέσσερις σειρές εργαστηρίων, τέσσερα λουτρά, ένα εργαστήριο αγγειοπλαστικής και μία σειρά από κρεοπωλεία (Μάτσακα, 2012: 42).

Επιπλέον, στα έργα που αφορούν εξοπλισμό συμπεριλαμβάνεται και το Μπεζεστένι (Bezesten, σκεπαστή αγορά), για το οποίο έγινε η πρώτη αναφορά στην οθωμανική απογραφή του 1506 (Μάτσακα, 2012: 42).

4.3.2.2. 17^{ος} -19^{ος} αιώνας

Δεν υπάρχουν επαρκή στοιχεία για τους τρεις αιώνες που ακολούθησαν (17ο – 19ο) μέχρι τη στιγμή που δεν υπήρχαν πλέον Οθωμανοί στη Λάρισα. Χρήσιμες πηγές ωστόσο αποτελούν τα χειρόγραφα ατόμων που είχαν επισκεφτεί την πόλη ήδη από το 17^ο αιώνα. Κατόπιν του 16^{ου} αιώνα ο χριστιανικός πληθυσμός της πόλης που είχε συρρικνωθεί αισθητά, το ίδιο κι ο εβραϊκός, παρουσίασαν αύξηση και ταυτόχρονα προς αυτή την πλευρά στράφηκε και η οικονομική δραστηριότητα (Μάτσακα, 2012: 55).

Σύμφωνα με περιγραφές που εμφανίζονται από το 17^ο αιώνα σχετικά με το παζάρι της Λάρισας, οι οποίες προέκυψαν από ξένους περιηγητές, η πόλη ήταν ένα ιδιαίτερα σημαντικό εμπορικό κέντρο. Το εμπόριο είχε ως επι το πλείστον εξαγωγικό χαρακτήρα και αξιοσημείωτη ήταν η πληθώρα από εμπορεύματα (Μάτσακα, 2012: 55).

Με βάση τα ήδη υπάρχοντα στοιχεία, υπήρχε διαφορετική αγορά για το κάθε επάγγελμα. Οι διαστάσεις των καταστημάτων ήταν μικρές αλλά ο εξοπλισμός τους επαρκούσε πλήρως. Υπήρχαν τακτικοί και ενδελεχείς έλεγχοι που αφορούσαν τη σωστή λειτουργία της αγοράς (Παλιούγκας, 2007: 630).

Στα τέλη του 18^{ου} αιώνα η Λάρισα βρισκόταν στο απόγειο της οικονομικής ακμής της. Η πόλη είχε κατακλυστεί από αγορές, τόσο σκεπαστές, οι οποίες κυριαρχούσαν στο κεντρικό κομμάτι της πόλης (Μάτσακα, 2012: 55). Αξίζει να σημειωθεί πως οι αγορές λειτουργούσαν με συνθήκες καταμερισμού και εξειδίκευσης. Το Μπεζεστένι αποτελούσε το σημαντικότερο κομμάτι της αγοράς (Παλιούγκας, 2007: 626), καθώς ήταν ο τόπος όπου πραγματοποιούνταν οι έλεγχοι του εμπορίου.

Το ελληνικό στοιχείο της πόλης είχε ξεθωριάζει αισθητά μέσα σε μία περίοδο δύο αιώνων κατά την Τουρκοκρατία. Ωστόσο το 18 αιώνα ήκμασε και πάλι οικονομικά και πολιτιστικά (Παλιούγκας, 2002: 59). Κατόπιν της εξέλιξης αυτής το ελληνικό στοιχείο άρχισε να συνυπάρχει με το τουρκικό στην πόλη. Όσον αφορά την αγορά, τα ηνία πήραν Έλληνες βιοτέχνες, τεχνίτες, έμποροι, οι οποίοι απέκτησαν καλή οικονομική κατάσταση. Οι εργασίες και οι συναλλαγές τους διευρύνθηκαν εκτός των ορίων της περιφέρειας και παράλληλα άνοιξαν νέους πνευματικούς ορίζοντες. Οι παράγοντες αυτοί έθεσαν τα θεμέλια για την προσπάθεια απόκτησης ανεξαρτησίας (Μάτσακα, 2012:66).

Το έτος 1779 πραγματοποιήθηκε για πρώτη φορά αγορά κι έκτοτε καθιερώθηκε για ένα διάστημα κάθε Δευτέρα και Τετάρτη. Κατόπιν συνεχίστηκε για μόνο μία φορά την εβδομάδα και συγκεκριμένα κάθε Τετάρτη στην περιοχή του Φρουρίου (στο σημείο που σήμερα βρίσκεται η πλατεία δημάρχου Αρ. Λαμπρούλη). Η συνήθεια αυτή μετέτρεψε το λόφο στο επίκεντρο της εμπορικής και κοινωνικής ζωής της πόλης και άντεξε στο χρόνο, γνωστή ως «η Τετάρτη» (λόγω της ημέρας που πραγματοποιούνταν). Μάλιστα, ως συνέχεια αυτής της παράδοσης, τα σύγχρονα καταστήματα της πόλης λειτουργούν κανονικά κάθε Δευτέρα και Τετάρτη απόγευμα μέχρι και σήμερα. Η αγορά της Τετάρτης πραγματοποιούνταν μέχρι και τις πρώτες δεκαετίες του 20^{ου} αιώνα αλλά στη συνέχεια σταδιακά αντικαταστάθηκε από άλλες αγορές. Ταυτόχρονα υπήρχε ανάπτυξη και όσον αφορά το κοινωνικό επίπεδο, ενώ παρατηρήθηκε και αύξηση του ελληνικού στοιχείου. (Μάτσακα, 2012: 56).

4.2.2.3. *Μορφολογία της πόλης*

Όσον αφορά τη μορφή της πόλης κατά την Οθωμανική περίοδο, σύμφωνα με μαρτυρίες επισκεπτών και ορισμένες εικόνες, η Λάρισα έμοιαζε με τις τυπικές οθωμανικές πόλεις της εποχής (Παλιούγκας, 2002: 94).

Δεν υπάρχουν επαρκείς πληροφορίες σχετικά με τη μορφή της πόλης κατά τέλη του 14ου αι. με αρχές 15ου αι. Η περιοχή εντός των τειχών και η ακρόπολη εξακολουθούσαν να βρίσκονται σε άσχημη κατάσταση, κατόπιν των επιδρομών που είχαν λάβει χώρα στην περιοχή, και κατά συνέπεια δεν κατοικούνταν (Μάτσακα, 2012: 41).

Η μορφή οργάνωσης του αστικού χώρου κάστρο-χώρα –περιτοίχιση μεταβλήθηκε. Η περιοχή στη συνέχεια απέκτησε εμπορική λειτουργία. Τόσο λόγω του ότι κατόπιν της Οθωμανικής κατάκτησης υπήρχε μια κατάσταση ηρεμίας στην πόλη, όσο λόγω της στρατιωτικής φύλαξης της πόλης, είχε δημιουργηθεί ένα κλίμα ασφάλειας στους κατοίκους, το οποίο οδήγησε σε περαιτέρω εγκατάλειψη του αρχαίου συστήματος περιτοίχισης. Η αλληλεπίδραση των ενοτήτων κάστρο-χώρα περιτοίχιση γίνεται πιο οργανική και καθορίζεται από την περιοχή της της αγοράς, των κατοικιών και του νοητού περιγράμματος της πόλης (Μάτσακα, 2012: 62).

Σύμφωνα με στοιχεία σχετικά με τους επόμενους αιώνες, το κέντρο της πόλης ήταν πυκνοκατοικημένο, ενώ πολύ λιγότεροι κάτοικοι ήταν εγκατεστημένοι περιφερειακά, κοντά στα τείχη. Ο πολεοδομικός ιστός κατά πάσα πιθανότητα εξακολουθούσε να διατηρεί το ιπποδάμειο σύστημα στο πιο κεντρικό κομμάτι της πόλης ενώ πλησίον των τειχών, ο ιστός ακολουθούσε την ακτινοκεντρική δομή που διαμόρφωναν οι οδοί προς τις πύλες (Παλιουγκας, 2002: 95).

Η περιοχή γύρω από την αγορά δεν κατοικούνταν καθώς εκεί υπήρχαν αρκετές ερειπωμένες κατοικίες παλαιότερων εποχών (Μάτσακα, 2012: 41). Θα μπορούσε να πει κανείς λοιπόν πως η μορφολογία του ιστού της Λάρισας, τουλάχιστον κατά την πρώτη φάση της Οθωμανικής κυριαρχίας στην πόλη, χαρακτηρίζονταν από πυκνή δόμηση στην περιοχή νότια από την παλιά ακρόπολη αλλά προχωρώντας προς την περιοχή των τειχών η δόμηση παρουσίαζε πολύ πιο αραιή μορφή (Μάτσακα, 2012: 62).

Η αρχική μορφή του ιστού της πόλης φαίνεται πως ακολουθούσε το Ιπποδάμειο σύστημα, ωστόσο στην πορεία μεταβλήθηκε σε μία πιο ελεύθερη μορφή, όχι μόνο στις περιοχές προς την πλευρά του λόφου του Φρουρίου και την περιφέρεια, όπου η συγκεκριμένη μορφολογία ήταν εντονότερη, αλλά παροδικά το σύστημα αυτό παρουσιάστηκε πιο έντονα και στο κεντρικό κομμάτι της πόλης. Οι συντεχνίες δεν επηρέασαν τη μορφολογία του αστικού τοπίου, με εξαίρεση ότι χωροθετούνταν αυστηρά βάσει κατηγορίας επαγγέλματος. Δεν υπήρξαν η αιτία μεταβολών στη μορφή

του ιστού της κατοικίας. Εξαίρεση αποτελεί η περιοχή του φρουρίου, νότια της οποίας είχε επεκταθεί η αγορά, ενώ ταυτόχρονα είχαν συρρικνωθεί οι περιοχές κατοικίας (Μάτσακα, 2012: 62).

Η εξουσία έκανε χρήση του προϋπάρχοντα ιστού. Πραγματοποιήθηκε η ανέγερση νέων κτιρίων νέα κτίρια όπως χάνια, τεκέδες, τεμένη, τα οποία δημιουργήθηκαν στα ίχνη από τα βυζαντινά οικοδομήματα. Η εμπορική περιοχή ελάχιστα άλλαξε σε σχέση με τη μορφή που είχε κατά τη βυζαντινή περίοδο. Οι παραπάνω διαδικασίες πραγματοποιήθηκαν των ρυθμών που είχε ορίσει η Οθωμανική διοίκηση (Μάτσακα, 2012: 62).

Οι παραπάνω δραστηριότητες γίνονταν όπως φαίνεται από το υπέρ - προϊόν που καρπώνονταν οι Οθωμανοί μπέηδες, ενώ νόμοι καθορίζουν την προσωπική ιδιοποίηση υπέρ - προϊόντος και μπέη. Όλα τα παραπάνω δε γίνονταν τυχαία αλλά καθορίζονταν όχι μόνο από τη Θεοκρατική φύση του Οθωμανικού κράτους αλλά και από την παρεμβατική διοίκηση ή τους νόμους της αγοράς. Με βάση τα έως τώρα στοιχεία δε φαίνεται να υπήρξε κάποιο σχέδιο συγκεκριμένης και συγκροτημένης παρέμβασης στην περιοχή. Για το λόγο αυτό, προκειμένου να εξυπηρετηθούν οι ανάγκες διοίκησης, εμπορίου και κατοικίας χρησιμοποιήθηκε το μοτίβο του προϋπάρχοντος ιστού και προσαρμόστηκε σύμφωνα με τις νέες συνθήκες ως εξής : στο κεντρικό σημείο της πόλης (λόφος του φρουρίου), το οποίο βρισκόταν σε ύψωμα, συγκεντρώθηκαν οι εμπορικές λειτουργίες. Από την κορυφή του σημείου αυτού ξεκινούσε η μεγάλη οδός των *carsi*, στα άκρα της οποίας υπήρχαν τα δύο μεγάλα κέντρα ελέγχου της πόλης. Το ένα εξ αυτών λεγόταν *mollahane* και εξέφραζε τη θεοκρατική αντίληψη, ενώ το άλλο ήταν το διοικητήριο, χωροθετημένο στο κομβικό σημείο εισόδου στο εμπορικό και κεντρικό τμήμα της πόλης, το οποίο εξέφραζε την παρεμβατική διοίκηση και φοροεισπρακτική πολιτική του οθωμανικού κράτους. Η λειτουργία της αγοράς δεν ήταν αποκλειστικά εμπορική αλλά είχε και κοινωνικό χαρακτήρα, καθώς αποτελούσε και χώρο συναντήσεων. Επίσης είχε θρησκευτικό χαρακτήρα σε αρκετές περιπτώσεις, κάτι που αποδεικνύεται από την ύπαρξη δύο τεμένων στην περιοχή της αγοράς (*Saat Cami*, *Hasan Cami*), τα οποία δεν έχουν διασωθεί. Στην τοποθεσία υπήρχαν ακόμη μαγειρεία, τεκέδες και δύο χαμάμ (Μάτσακα, 2012: 62).

Το 19^ο αιώνα η περιτοίχιση ανακατασκευάστηκε ώστε να επιτευχθεί κατά τον τρόπο αυτό η οριοθέτηση και ανάδειξη των λειτουργιών της πόλης (Παλιούγκας, 2007: 551) Το έργο ανατέθηκε στο μηχανικό Halil Bey. (Παλιούγκας, 2007: 553).

Για λόγους φορολογήσεως, οι Οθωμανοί είχαν καθιερώσει ένα σύστημα διαχωρισμού της πόλης σε συνοικίες (mahalle), οι οποίες μπορούν να παρομοιαστούν με τις σημερινές ενορίες. Μία συνοικία ήταν ένα οικοδομικό σύνολο, στο κεντρικό σημείο του οποίου υπήρχε μία εκκλησία, ένα τέμενος ή μία συναγωγή και κατά το πλείστον των περιπτώσεων λάμβανε την ονομασία της από το θρησκευτικό της κέντρο. Ωστόσο, στη Λάρισα κατά τους επόμενους αιώνες οι συνοικίες ονομάζονταν από τη δραστηριότητα που λάμβανε χώρα στην περιοχή (π.χ. Σαράτσικα - σελοπούια, σαρασλάρ) αλλά και από κάποιο κτίριο με σημασία για την περιοχή (Μάτσακα, 2012: 41).

Κατά τη διάρκεια του 15^{ου} αι. στη Λάρισα υπήρχαν 12 συνοικίες, 11 μουσουλμανικές (Παλιούγκας, 2002: 134) και μόνο 1 χριστιανική (Παλιούγκας, 2002: 120), η ακριβής τοποθέτηση των οποίων σε χάρτες δεν κατέστη δυνατή.

Όπως αναφέρθηκε προηγουμένως, η Λάρισα αποτελούσε πόλο έλξης εμπορικών δραστηριοτήτων λόγω της γεωγραφικής της θέσης. Από τα ρωμαϊκά ήδη χρόνια αλλά και κατά τη βυζαντινή περίοδο υπήρξε Εβραϊκή παρουσία στην πόλη με μορφή κοινότητας. Κατά τα τέλη του 14^{ου} αιώνα και κατά τις αρχές του 15^{ου} η κοινότητα αυτή απαρτιζόταν από ελληνόφωνους Εβραίους, οι οποίοι ονομάζονταν Ρωμανιώτ(ες) (Romaniotes), Ρωμανοεβραίοι ή Γκρέγκος (Griegos). Κατά το 15^ο αιώνα στην κοινότητα εγκαταστάθηκαν εβραίοι πρόσφυγες από την Ουγγαρία, ενώ κατά το 16^ο πρόσφυγες από τη Σικελία, καθώς και αρκετοί Ισπανοεβραίοι (Παλιούγκας, 2002: 159). Ύστερα από το έτος 1537, αφίχθησαν στην πόλη και ορισμένοι Εβραίοι από την περιοχή της Απουλίας στην Ιταλία (Παλιούγκας, 2002: 160).

Από τα μέσα του 16^{ου} αιώνα και κατά κύριο λόγο κατά τη διάρκεια του 17^{ου}, ο χριστιανικός πληθυσμός της πόλης αυξήθηκε, καθώς εγκαταστάθηκαν σε αυτή ορεινοί πληθυσμοί από περιοχές των Αγράφων και του Κάτω Ολύμπου. Ως αποτέλεσμα, προέκυψαν νέες χριστιανικές συνοικίες. Κατά τη διάρκεια του 18^{ου} και 19^{ου} αιώνα η αύξηση του χριστιανικού πληθυσμού συνεχίστηκε. Σε πηγές που αντιστοιχούν στις αρχές του 19^{ου} αιώνα έχουν καταγραφεί έξι συνοικίες χριστιανών, οι οποίες κατά πάσα

πιθανότητα υπήρχαν ήδη από το 18^ο αιώνα (Παλιούγκας, 2002: 138). Οι συνοικίες αυτές είναι οι ακόλουθες:

1. Αρναούτ
2. Παράσχου
3. Πέρα
4. 4. Σουφλάρ
5. Ταμπάκικα
6. Τρανός

Όσον αφορά τις μουσουλμανικές συνοικίες της περιόδου αυτής, τα στοιχεία που υπάρχουν είναι περιορισμένα, αλλά καθώς φαίνεται υπήρξε αύξηση του αριθμού τους (Παλιούγκας, 2002:136).

Κατά το 17^ο αιώνα, η Εβραϊκή συνοικία ενισχύθηκε από την άφιξη στη Λάρισα Εβραίων που ζούσαν στην Πάτρα και κατέφυγαν μετά από την εισβολή των Βενετών στην περιοχή της Πελοποννήσου. Κατά το 18^ο αιώνα υπήρξε οικονομική ακμή για την Εβραϊκή κοινότητα, λόγω της ενασχόλησης με χρηματοπιστωτικές και εμπορικές δραστηριότητες. Η άνθιση αυτή που αφορούσε τον τομέα της οικονομίας οδήγησε σε πνευματική και κοινωνική άνθιση. Μάλιστα, δεν ήταν λίγα τα μέλη της που ανέπτυξαν πρωτοβουλίες σχετικά με φιλανθρωπικές δράσεις (Παλιούγκας, 2002: 160).

4.2.2.3.1. Ο Τρανός Μαχαλάς

Η συνοικία του τρανού μαχαλά (=σπουδαία συνοικία) αποτέλεσε την πρώτη συνοικία χριστιανών στην πόλη της Λάρισας κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας, στην οποία διέμενε ένας μικρός αριθμός Ελλήνων που είχαν παραμείνει στην πόλη. Η έκταση της συνοικίας ξεκινούσε από το δυτικό και νοτιοδυτικό τμήμα του λόφου της αρχαίας ακρόπολης (Παλιούγκας, 2002: 132).

Η συνοικία του Τρανού μαχαλά είχε ιδιαίτερη σημασία για την πόλη, καθώς ήταν σημαντική ενορία κατά τη διάρκεια της Τουρκοκρατίας, κέντρο της οποίας αποτελούσε ο μητροπολιτικός ναός του Αγίου Αχιλλείου, με τον οποίο η συνοικία έχει συνδέσει την υπαρξή της. Στη βόρεια πλευρά δέσποζε η μητροπολιτική κατοικία και πλησίον αυτής το Ελληνικό σχολείο (Παλιούγκας, 2002: 132).

Με βάση την αποτύπωση της πόλης στο χάρτη του 1880 και στο πρώτο σχέδιο Πόλης (1884), η συνοικία οριοθετούνταν στη δυτική πλευρά από τη δεξιά όχθη του Πηνειού, ενώ στην ανατολική από την οδό Μητρ. Πολυκάρπου. Ως νότιο όριο

λειτουργούσε η οδός Βενιζέλου. Στη συνοικία κατά πάσα πιθανότητα ανήκε το κομμάτι της πόλης που περικλείεται από τις οδούς Σκυλοσόφου (Σαράτσικα), Βενιζέλου, Μητρ. Πολυκάρπου και Μητρ. Αρσενίου. Υπάρχει μάλιστα ένας αριθμός κατοικιών της άλλοτε συνοικίας που εκτείνονται και πιο νότια από την οδό Βενιζέλου (Παλιούγκας, 2002: 132).

Σύμφωνα με το σχέδιο πόλης στη συνοικία υπήρχε ένας και μοναδικός οδικός άξονας, ο οποίος ξεκινούσε από το χαμηλότερο μέρος του λόφου, στο σημείο που στη σημερινή εποχή σταματά η οδός Βενιζέλου, και εκτεινόταν σε μια ακανόνιστη πορεία. Διερχόταν ανάμεσα από τις κατοικίες με κατεύθυνση προς τα βόρεια – βορειοανατολικά και οδηγούσε στο υψηλότερο σημείο του λόφου, όπου δέσποζε ο ναός του Αγίου Αχιλλείου, τοποθετημένος σε πλάτωμα. Σε αυτό το σημείο του δρόμου, από το κάτω μέρος του λόφου έως το πλάτωμα υπήρχαν δύο αδιέξοδα κι ένα τρίτο σχήματος Γ, από το οποίο περιβαλλόταν ο ναός από τα βόρεια και δυτικά. Η πορεία της οδού συνέχιζε ανατολικά, μέχρι που κατέληγε στο ακριανό τμήμα της συνοικίας, στην πισινή πλευρά του ναού του Αγ. Αχιλλείου. Πιο ανατολικά από το ναό, στο σημείο που σήμερα βρίσκεται η Πλατεία Μητέρας και το Μνημείο του Αγνώστου Στρατιώτου, υπήρχαν ακάλυπτοι χώροι (Παλιούγκας, 2002: 133).

Το 18ο αιώνα παρουσιάζονταν η πόλη παρουσίασε οικονομική άνθιση, λόγω του εμπορίου και της βιοτεχνίας. Όλοι οι παραπάνω παράγοντες συντέλεσαν στη διαμόρφωση της αρχιτεκτονικής μορφής των κατοικιών του Τρανού μαχαλά, όπως έχει γίνει γνωστό μέσω χαρακτηριστικών του 19ου αιώνα, αλλά και μέσω μίας φωτογραφίας της περιοχής που απεικονίζει τη μορφή της το έτος 1884 (Παλιούγκας, 2002: 133).

Η οργάνωση των κατοικιών του Τρανού μαχαλά έγινε λαμβάνοντας υπόψη το ναό του Αγ. Αχιλλείου ως πυρήνα και σημείο αναφοράς, μιας και αποτελούσε όχι μόνο χώρο προσευχής και λατρείας, αλλά και σημείο κοινωνικών συναναστροφών για τους κατοίκους της πόλης (Παλιούγκας, 2002: 133).

Η ένταξη του ναού στην περιοχή των κατοικιών είχε πραγματοποιηθεί με οργανικό τρόπο, χωρίς την ύπαρξη διακριτικών στοιχείων, παρά μόνο οριακά διακρινόταν στον ορίζοντα, επάνω από τις στέγες των κατοικιών, η άκρη της στέγης του σε αετωματική μορφή. Οι οικίες διέθεταν κατά κύριο λόγο δύο ή τρεις ορόφους και βρίσκονταν χωροθετημένες κλιμακωτά στην πλαγιά του λόφου, παρουσιάζοντας πυκνή δόμηση. Τα ισόγεια των οικιών άνοιγαν σε λίγα μόνο σημεία ή και καθόλου. Οι

όροφοι διέθεταν κλειστούς εξώστες ή σαχμισιά (προεξοχές που στηριζόταν σε ξύλινα δοκάρια και ξεπερνούσαν τα όρια της τοιχοποιίας του ισογείου) (<https://el.wikipedia.org/wiki/Σαχμισιά>). Η τυπολογία και μορφολογία των κατοικιών της περιοχής παρέπεμπε έντονα σε στοιχεία εμπνευσμένα από τη λαϊκή μακεδονική αρχιτεκτονική παράδοση. Η παρουσία μεγάλου αριθμού ορθογωνίων ανοιγμάτων (σε δύο σειρές στους ορόφους), έδινε μία εντύπωση ευπορίας για τα άτομα που κατοικούσαν. Οι κατοικίες δε θα μπορούσαν να χαρακτηρισθούν ως λαϊκές, αντιθέτως ήταν αρχοντικά σπίτια στα οποία κατοικούσε η ανερχόμενη, κατά το 19ο αιώνα, μικροαστική (επαρχιακή) τάξη της πόλης, στην οποία ανήκε η πλειονότητα των κατοίκων του Τρανού μαχαλά. Όλα τα στοιχεία ως τώρα δείχνουν πως η συνοικία του Τρανού μαχαλά ξεκίνησε από ένα σημείο και μετά να θεωρείται ως η πιο αριστοκρατική συνοικία της Λάρισας, έως την εποχή του Β Παγκοσμίου Πολέμου, κατά τη διάρκεια του οποίου υπέστη καταστροφές (Παλιούγκας, 2002: 134).

4.2.2.3.2. Τα Καζαντζήδικα

Στο κεντρικό σημείο της πόλης και συγκεκριμένα στο εμπορικό κομμάτι λειτουργούσαν τα λεγόμενα «Καζαντζήδικα», τα οποία ήταν παραδοσιακά εργαστήρια, που λειτουργούσαν για αιώνες. Μέχρι και σήμερα οι κάτοικοι της σύγχρονης Λάρισας αναφέρονται στην περιοχή της οδού Ανδρούτσου που ενώνει τις οδούς Κύπρου και Βενιζέλου ως «Τα Καζαντζήδικα». Υπήρχαν επίσης εργαστήρια χαλκοτεχνίας τα οποία ήταν χωροθετημένα ως το Ξυλοπάζαρο, δηλαδή μέρος του εμπορικού τμήματος της πόλης που βρίσκεται στη νότια πλαγιά από το Φρούριο έως την οδό Βενιζέλου (Μάτσακα, 2012: 66).

4.2.2.3.3. Τα Ταμπακικά

Εκτός από τα καζαντζήδικα υπήρχαν τα «Ταμπακικά», τα οποία ήταν παραδοσιακά βυρσοδεψικά εργαστήρια που επίσης αποτέλεσαν τοπωνύμιο μίας ολόκληρης γειτονιάς. Η φύση της εργασίας που πραγματοποιούνταν στα ταμπακικά χαρακτηρίζονταν από δυσωδία αλλά εκτός αυτού απαιτούσε και άφθονο νερό. Για τους λόγους αυτούς τα εργαστήρια αυτά ήταν εγκατεστημένα σε περιθωριακές περιοχές εκτός του εμπορικού κέντρου της πόλης, στη σύγχρονη περιοχή των Αμπελοκήπων, στη δεξιά όχθη του Πηνειού ποταμού (Ματσακα, 2012: 66). Η συγκεκριμένη συνοικία, όπως κι ο Πέρα μαχαλάς κι ο Παράσχου μαχαλάς, ήταν από τις χαμηλότερες συνοικίες της Λάρισας από υψομετρική άποψη. Για το λόγο αυτό υπήρχαν περιπτώσεις κατά τις οποίες υπερχειλίζε ο Πηνειός ποταμός κατόπιν βροχοπτώσεων και οι συνοικίες αυτές

πλημμύριζαν. Οι καταστροφές που προέκυπταν δεν ήταν μόνο υλικές, καθώς ορισμένες φορές υπήρχαν και ανθρώπινα θύματα (<https://www.eleftheria.gr/m/αφιερώματα/item/100750.html>).

Εικόνα 3: Η συνοικία Ταμπάκικα μετά την πλημμύρα του 1883. Αρχείο ΔΕΥΑΛ (Πηγή εικόνας: <https://www.onlarissa.gr/2018/07/08/sto-fos-spanies-fotografies-oi-larisaioi-poy-anakalyptoyn-tin-palia-larisa/>)

4.3.3. Η Λάρισα από τον 20^ο αιώνα έως και σήμερα

Η πόλη της Λάρισας εντάχθηκε επισήμως το έτος 1881 στο Ελληνικό κράτος και έβαλε τέλος στις συναλλαγές τόσο προς τα βόρεια όσο και ανατολικά. Δέχθηκε τις συνέπειες του πολέμου του 1897 και των διαδοχικών καταστροφών του 20ου αιώνα. Τα δεδομένα στην πόλη άλλαξαν άρδην καθώς η νέα φάση στην οποία εισήλθε η πόλη σηματοδοτήθηκε με τα εξής γεγονότα:

- την αισθητή μείωσή της τόσο πληθυσμιακά όσο και οικονομικά, καθώς με την ένταξη της πόλης στο ελληνικό κράτος ο τουρκικός πληθυσμός αποχώρησε από αυτή, ο οποίος μάλιστα αποτελούσε το μισό πληθυσμό της πόλης. Σύμφωνα με την απογραφή του 1881 στην πόλη κατοικούσαν 13.500 μόνιμοι κάτοικοι)
- την καταστροφή των βιοτεχνιών της ευρύτερης περιοχής
- τις καταστροφές που συνέβησαν κατά τη διάρκεια του ελληνοτουρκικού πολέμου το 1897
- την αποσάρθρωση του αγροτικού παραγωγικού συστήματος

(Μάτσακα, 2012: 72).

Η εξέλιξη της Λάρισας σηματοδοτείται από τις προσπάθειες για τον εξελληνισμό, με την ταυτόχρονη εξαφάνιση οποιουδήποτε στοιχείου της που συνδεόταν με την περίοδο της Οθωμανικής κυριαρχίας. Το 1882 μια πυρκαγιά κατέστρεψε ολοκληρωτικά το εμπορικό τμήμα της αγοράς αλλά και του φρουρίου, κάτι που επιτάχυνε περαιτέρω τη διαδικασία εκσυγχρονισμού της (Μάτσακα, 2012: 72).

Αν εξερευνήσει κανείς την εξέλιξη του πολεοδομικού ιστού της πόλης, θα καταλήξει στο συμπέρασμα πως ο αρχικός πυρήνας της σύγχρονης Λάρισας, παρά το γεγονός ότι η πόλη ανασχεδιάστηκε το 1882, πάτησε στα χνάρια του ιστού που υπήρχε κατά την οθωμανική περίοδο, ακολουθώντας την προϋπάρχουσα ρυμοτομία. Η επιφάνεια της πόλης υπεριδπλασιάστηκε με τυχαίο κι ανοργάνωτο τρόπο. Το γεγονός αυτό σε συνδυασμό με το σύστημα της αντιπαροχής, οδήγησαν στο να χάσει η πόλη την ιστορική της ταυτότητα σε μεγάλο βαθμό. Ένα σύνολο από παρεμβάσεις είχε ως αποτέλεσμα την περαιτέρω αλλοίωση των χαρακτηριστικών της πόλης (Μάτσακα, 2012: 72).

Τον Οκτώβρη του 1940 η Λαρισα βρέθηκε ξανά στην καρδιά των εξελίξεων καθώς αποτελούσε πόλη στρατιωτικών εγκαταστάσεων και συγκοινωνιακό κόμβο. Κατά τη διάρκεια του Β Παγκοσμίου πολέμου και συγκεκριμένα την 1η Μαρτίου 1941 μια πολύ έντονη σεισμική δραστηριότητα ταρακούνησε την πόλη. Τα δύο αυτά γεγονότα συνδυαστικά οδήγησαν στη μετατροπή της πόλης σε ερείπια, ενώ την ίδια χρονική περίοδο λεηλατήθηκε από τους Γερμανούς κατακτητές. Η περίοδος της γερμανικής κατοχής είχε διάρκεια περίπου 1300 ημερών. Στη φάση της αντίστασης, η πόλη αποτέλεσε το κέντρο των ανταρτών στη περιοχή της κεντρικής Ελλάδας. Πρωτοστάτησε ως αστικό κέντρο σε θέματα που αφορούσαν αντιστασιακές οργανώσεις και μάλιστα ήταν η έδρα του στρατηγείου του ΕΛΑΣ Θεσσαλίας και κέντρο καθοδήγησης και πληροφοριών. Οι Γερμανοί κατά την έξοδό τους από τη Λάρισα την Δευτέρα 23 Οκτωβρίου 1944, ανατίναξαν την ξύλινη γέφυρα που ένωνε τις όχθες του Πηνειού ποταμού και τις σιδηροδρομικές εγκαταστάσεις. Με το πέρας του πολέμου ξεκίνησε να ανοικοδομείται η κατεστραμμένη πόλη. Η τεχνοτροπία και το ύφος των νέων κατασκευών, ιδιαίτερα όσον αφορά τις κατοικίες δε διαφοροποιήθηκε σε μεγάλο βαθμό από τα προπολεμικά κτίσματα. Στην Αθήνα και τη Θεσσαλονίκη ήδη ανθούσε για χρόνια ο θεσμός της πολυκατοικίας αλλά δεν είχε

ακόμη καθιερωθεί στην Λάρισα. Ωστόσο καθιερώθηκε το «διεθνές στυλ», βασισμένο σε απλοποιημένα στοιχεία, τα οποία εφαρμόζονταν και σε μονοκατοικίες και διπλοκατοικίες της Αθήνας (Μάτσακα, 2012: 72).

Ο εκθετικός ρυθμός αύξησης της δόμησης στο κεντρικό τμήμα της Λάρισας σε συνδυασμό με την ταυτόχρονη διαμόρφωση των περιφερειακών συνοικιών οδήγησε σε αύξηση της ζήτησης αναφορικά με έργα υποδομής και κοινωνικών υπηρεσιών, τα οποία δεν κατάφεραν να υλοποιηθούν, κάτι που είχε ως συνέπεια την υποβάθμιση των συνθηκών διαβίωσης, ιδιαιτέρως του πληθυσμού που κατοικούσε σε περιοχές εκτός σχεδίου δόμησης (Μάτσακα, 2012: 72).

Τα στοιχεία δόμησης της πόλης κατά τον 20ο αιώνα δεν παρουσιάζουν σημαντικές διαφορές σε σχέση με την περίοδο της κυριαρχίας των Οθωμανών. Η δόμηση ήταν πυκνή και σε επαφή με κεντρικές αρτηρίες, ενώ υπήρχε ένας αριθμός μεγάλων αδόμητων εκτάσεων σε δευτερεύοντες οδούς. Κατά κύριο λόγο λοιπόν, η μορφολογία του ιστού διαμορφωνόταν ως εκτεταμένη αλλά με αραιά δόμηση. Η επικρατέστερη τυπολογία κατοικίας διέθετε απλό στυλ, ενώ το εκάστοτε κτίριο εφάπτονταν με το ένα όριο του οικοπέδου. Ο χώρος της αυλής βρισκόταν στο άλλο όριο που υπήρχε στα πλάγια και στον πίσω χώρο. Τα περισσότερα κτίσματα ήταν ισόγεια που διέθεταν υπόγειο και στέγη. Επιπλέον, απουσίαζαν τα στοιχεία που θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν για τον χαρακτηρισμό και την κατάταξή τους από αρχιτεκτονικής άποψης. Τη χρονική περίοδο 1955-1983 παρατηρήθηκε μια απότομη αύξηση όσον αφορά την ανέγερση οικοδομικών κτιρίων, ενώ ταυτόχρονα θεσπίστηκαν νομοθετήματα σχετικά με ζητήματα χάραξης πολιτικής ρύθμισης του χώρου. Απαραίτητη ήταν πλέον η χωροθέτηση των δραστηριοτήτων του δομημένου περιβάλλοντος. Ωστόσο τα νομοσχέδια που είχαν δημιουργηθεί προέβλεπαν μόνο πολύ συγκεκριμένες ρυθμίσεις χωρίς να λαμβάνουν υπόψη τη σύνδεση των γενικότερων χωροταξικών προβλημάτων με τα ειδικά προβλήματα της κάθε περιοχής. Εξάλλου δεν εφαρμόστηκαν ποτέ ουσιαστικά αλλά ούτε και υπήρχαν επαρκείς μέθοδοι για τον έλεγχο εφαρμογής των νομοθετημάτων. Οι μαζικοί φορείς (Τοπική Αυτοδιοίκηση, Τ.Ε.Ε., κλπ) δε λήφθηκαν υπόψη κατά τη διαδικασία σύνταξης των νομοσχεδίων που συντάχθηκαν, αλλά ακόμα και ο τρόπος με τον οποίο είχαν δημιουργηθεί τα νομοσχέδια δεν επέτρεπε στην Τοπική Αυτοδιοίκηση να παρέμβει, κάτι που υποβάθμιζε σε ακόμη μεγαλύτερο βαθμό τη σημασία υπαρξής της. Αναφορικά με τη

μορφή της δόμησης, τα βασικότερα σχετικά νομοθετήματα ήταν οι Γ.Ο.Κ. του 1929, του 1955 και του 1973 (Μάτσακα, 2012: 73).

Σύμφωνα με τα παραπάνω νομοθετήματα υπήρξε αύξηση της ομοιομορφίας και τη τυποποίησης, κάτι που αποτέλεσε ανασταλτικό παράγοντα για την ελεύθερη έκφραση στην αρχιτεκτονική σύνθεση, γεγονός που δημιούργησε ένα απωθητικό περιβάλλον από πλευράς αισθητικής που μάλιστα δεν εξυπηρετούσε επαρκώς τις ανάγκες των ανθρώπων. Τα παλαιότερα κτίρια άρχισαν να αντικαθίστανται από πιο ψηλά, ιδιαίτερα στο κεντρικό τμήμα της πόλης και όχι τόσο κοντά στο φρούριο. Η διαδικασία αυτή πραγματοποιήθηκε με αρκετά γρήγορους ρυθμούς. Η ραγδαία αύξηση του πληθυσμού συνέβαλλε στην επίσης ταχύτατη εξάπλωση του αστικού ιστού. Το κράτος διατήρησε αμέτοχη στάση στην κατάσταση αυτή, κάτι που οδήγησε στην όξυνση των προβλημάτων που αφορούσαν τη ρύθμιση του χώρου. Το φαινόμενο παρουσιάστηκε πιο έντονα στη Λάρισα σε σύγκριση με τις περισσότερες ελληνικές πόλεις (Μάτσακα, 2012: 73).

Στα τέλη της δεκαετίας του '60, ξεκίνησε για την πόλη της Λάρισας, όπως και για την πλειονότητα των ελληνικών πόλεων, μια νέα φάση ανοικοδόμησης που προκάλεσε αισθητές αλλαγές στον τομέα της αστικής μορφολογίας αλλά και από κοινωνικής πλευράς, όσον αφορά το κομμάτι των ανθρωπίνων σχέσεων και τις συνθήκες διαβίωσης των κατοίκων, ιδίως εκείνων που διέμεναν στο κεντρικό τμήμα της Λάρισας. Πρόκειται για την περίοδο της αντιπαροχής, κατά την οποία οι μονώροφες και διώροφες επώνυμες κατοικίες αντικαταστάθηκαν από ανώνυμες αστικές πολυκατοικίες, ενώ οι κήποι και οι αυλές έδωσαν τη θέση τους στους κατασκευασμένους από τσιμέντο ακάλυπτους χώρους (Μάτσακα, 2012: 73).

Η παραπάνω εικόνα της πόλης διατηρείται έως και σήμερα. Παρουσιάζονται μάλλον χαμηλές καθαρές πυκνότητες ανά οικοδομικό τετράγωνο, από 160κατ/εκτ ως 320κατ/εκτ, εξαιρουμένου του παλιού τμήματος «εντός των τειχών», στο οποίο παρατηρείται η ύπαρξη ορισμένων οικοδομικών τετραγώνων με υψηλότερες πυκνότητες, χάρη στις δραστηριότητες του τριτογενούς τομέα που κατά κύριο λόγο στεγάζονται σ' αυτά. Κατά συνέπεια του συστήματος της αντιπαροχής, στη σημερινή πόλη έχει διατηρηθεί μόνο το 10% των κτιρίων που είχαν ανεγερθεί έως το 1950 και δεν υπάρχει πλέον ούτε ένα αξιόλογο αρχιτεκτονικό μεταπολεμικό κτίριο (Μάτσακα, 2012: 73).

Σήμερα, η πόλη της Λάρισας αποτελεί μία από τις μεγαλύτερες και σημαντικότερες πόλεις στην Ελλάδα. Σε αυτή λειτουργούν τρία νοσοκομεία που ανήκουν στο δημόσιο τομέα: το Γενικό Νοσοκομείο, το Πανεπιστημιακό Νοσοκομείο και το Στρατιωτικό Νοσοκομείο. Στην πόλη στεγάζεται ένας μεγάλος αριθμός δημόσιων υπηρεσιών. Η Λαρισα αποτελεί την έδρα της Αποκεντρωμένης Διοίκησης Θεσσαλίας-Στερεάς Ελλάδας, της Περιφέρειας Θεσσαλίας, της Τακτικής Αεροπορίας, της 1ης Στρατιάς, του Στρατηγείου του ΝΑΤΟ. Σε αυτή βρίσκεται το Θεσσαλικό Θέατρο, τα Τμήματα Ιατρικής και Βιοχημείας-Βιοτεχνολογίας του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας, αλλά και Τμήματα του πρώην Τ.Ε.Ι. Θεσσαλίας, το οποίο αποτελούσε το τρίτο μεγαλύτερο Τεχνολογικό Ίδρυμα στη χώρα. Το έτος 2019 καταργήθηκαν το σύστημα των Τ.Ε.Ι. και λόγω αυτού οι κτιριακές, εργαστηριακές και διοικητικές εγκαταστάσεις του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας που χρησιμοποιούνταν από το Τ.Ε.Ι πλέον στεγάζουν νέα τμήματα σχολών. Η Λάρισα βρίσκεται πρώτη στην ιεραρχία ανάμεσα στις ελληνικές πόλεις, όσον αφορά σε ποσοστό κάλυψης πρασίνου ανά τ.μ. αστικού χώρου. Εγκαταστάσεις της οδού Καρδίτσης στεγάζουν μια από τις πύο μεγάλες δικαστικές φυλακές στην Ελλάδα. Η Λάρισα διαθέτει τη δική της ποδοσφαιρική ομάδα, την Αθλητική Ένωση Λάρισας (ΑΕΛ), η οποία παρουσιάζει αξιοσημείωτη πορεία τόσο σε εθνικό, όσο και σε διεθνές επίπεδο (<https://el.wikipedia.org/wiki/Λάρισα>).

4.3.4. Αξιοθέατα – πολιτιστικοί χώροι

Η Λάρισα, λόγω της μακραίωνης ιστορίας της, διαθέτει πληθώρα μνημείων της αρχαιότητας, της βυζαντινής και της οθωμανικής περιόδου αλλά και χώρους πολιτιστικού ενδιαφέροντος. Στο τμήμα του ιστορικού κέντρου στο οποίο περιλαμβάνεται η περιοχή από τον λόφο του Φρουρίου μέχρι την κεντρική πλατεία κι από την πλατεία Λαού έως τον Πηνειό ποταμό, υπάρχει ένα κομμάτι της παλιάς πόλης, γεμάτο κτίρια μιας άλλης εποχής, τα οποία που φιλοξενούν μαγαζιά, εστιατόρια και καφετέριες. Στην περιοχή αυτή συγκεντρώνονται τα πιο σημαντικά μνημεία του παρελθόντος της. Ο λόφος του Φρουρίου αποτελεί την τοποθεσία για την οποία βρέθηκαν τα πρώτα στοιχεία σχετικά με την κατοίκηση της Λάρισας από τη νεολιθική ήδη εποχή και ο οποίος αποτέλεσε την αρχαία ακρόπολη της πόλης.

Τα μνημεία που σώζονται σήμερα στην πόλη είναι τα εξής:

ΑΡΧΑΙΑ ΜΝΗΜΕΙΑ

Α΄ Αρχαίο θέατρο Λάρισας

Κατασκευάστηκε τον 3ο αιώνα π.Χ., στο νότιο τμήμα του λόφου του Φρουρίου, ο οποίος κατά τα αρχαία χρόνια αποτελούσε την ακρόπολη της Λάρισας. Πρόκειται για ένα από τα πιο μεγάλα και σημαντικά θέατρα της εποχής. Φιλοξενούσε θεατρικές παραστάσεις αλλά και συνελεύσεις του κοινού. Κατά τη διάρκεια της ρωμαϊκής περιόδου απέκτησε χρήση αρένας, ενώ τα θεατρικά δρώμενα της πόλης μεταφέρθηκαν στο Β΄ Αρχαίο θέατρο. Το θέατρο ανακαλύφθηκε μέσω ανασκαφών τη δεκαετία του '90. Το μνημείο ήταν προσανατολισμένο προς την πλευρά της αρχαίας αγοράς, κοντά στις σημερινές πλατείες Κεντρική και Ταχυδρομείου. Το θέατρο διέθετε το σύνολο των χαρακτηριστικών του ελληνιστικού θεάτρου, διαθέτοντας τα τρία κύρια στοιχεία: το κοίλο, την ορχήστρα και τη σκηνή. Ως κοίλο για το συγκεκριμένο θέατρο λειτουργούσε η πλαγιά του λόφου του Φρουρίου. Το κοίλο χωριζόταν σε δύο μέρη μέσω ενός διαζώματος, στο κυρίως θέατρο και στο επιθέατρο. Η χωρητικότητα του θεάτρου αντιστοιχούσε κατά προσέγγιση σε 12.000 θεατές.

Εικόνα 4: Το Α΄ Αρχαίο Θέατρο σήμερα (Πηγή εικόνας: <https://diazoma.gr/theaters/archaio-theatro-larisasa/>)

Β΄ Αρχαίο θέατρο Λάρισας

Το θέατρο αυτό αντικατέστησε το Α΄ Αρχαίο θέατρο κατά τη διάρκεια της ρωμαϊκής περιόδου. Είναι χωροθετημένο νοτιοδυτικά από το λόφο Πευκάκια, ο οποίος έχει πλέον κατεδαφιστεί. Ανακαλύφθηκε το 1978, λόγω έργων εκσκαφής με σκοπό την ανέγερση κτιρίου. Η ολοκληρωτική ανασκαφή του πραγματοποιήθηκε το 1985 -1986 και αποκαλύφθηκαν η ορχήστρα, το κοίλο, η δεξιά πάροδος και μέρος από την αριστερή. Το κοίλο χωρίζεται με δεκατέσσερις κλίμακες σε δεκατρείς κερκίδες. Το

συγκεκριμένο θέατρο έχει φιλοξενήσει σημαντικά πολιτιστικά και καλλιτεχνικά δρώμενα κατά τη σύγχρονη εποχή. Λόγω έλλειψης οικονομικών πόρων δεν πραγματοποιήθηκε διαδικασία μαρμάρωσης και κατά συνέπεια το κοίλον αποτελείται από μόνο δύο σειρές μαρμάρινων εδωλίων.

Εικόνα 5: Το Β' Αρχαίο Θέατρο σήμερα (Πηγή εικόνας:

<https://www.larissanet.gr/2021/09/21/performance-kai-parastaseis-sto-v-archaio-theatro-larissas/>)

Αναθηματική στήλη Ποσειδώνα

Το μνημείο αυτό ήταν αφιερωμένο στο θεό Ποσειδώνα και είναι χωροθετημένο στο σημείο συνάντησης των οδών Δήμητρας και Νίκης. Ανασύρθηκε το 1955, κατόπιν ανασκαφής που διεξήχθη από τον αρχαιολόγο Νίκο Βερδελή. Συγκεκριμένα, είναι αναθηματική στήλη κατασκευασμένη από λευκό μάρμαρο. Έχει ύψος 2,63 μ. και πλάτος 0,50 μ. Στην κορυφή της στήλης υπάρχει αέτωμα. Το 2010, για το λόγο ότι η αξία του της στήλης θεωρήθηκε αρκετά μεγάλη, αποφασίστηκε η μεταφορά του σε μουσείο. Στην αρχική του θέση τοποθετήθηκε ακριβές αντίγραφο, με την ταυτόχρονη τοποθέτηση ενημερωτικών πινακίδων.

BYZANTINA MNHMEIA

Βασιλική Αγίου Αχιλλείου

Το μνημείο αυτό είναι χωροθετημένο στο λόφο του Φρουρίου και κατά πάσα πιθανότητα αποτέλεσε τον πρώτο χριστιανικό ναό στη Λάρισα. Η κατασκευή του πραγματοποιήθηκε τον 6ο μ.Χ. αιώνα, πάνω σε τάφο του Αγίου Αχιλλείου και διατηρείται έως σήμερα, αλλά μόνο μέχρι τη θεμελίωση. Το μνημείο εντάχθηκε στο

Επιχειρησιακό Πρόγραμμα Ανταγωνιστικότητα – Επιχειρηματικότητα 2007-2013 (ΕΠΙΑΝ ΙΙ) και πραγματοποιήθηκαν παρεμβάσεις για την ανάδειξή του.

Παλαιοχριστιανικά λουτρά (βαλανεία)

Σε αρκετές τοποθεσίες στο ιστορικό κέντρο της Λάρισας έχουν βρεθεί λουτρά της βυζαντινής περιόδου. Σε καλή κατάσταση διατηρούνται τα λουτρά που υπάρχουν στη σημερινή πλατεία Μπλάνα και στην πλατεία Λαμπρούλη.

Το λουτρό που βρίσκεται στην πλατεία Μπλάνα είναι έργο του 5ου αιώνα μ.Χ.. Περιλάμβανε τρεις αίθουσες. Κατά πάσα πιθανότητα η λειτουργία του σταμάτησε κατόπιν της ολοκλήρωσης της παλαιοχριστιανικής οχύρωσης.

Το Λουτρό της πλατείας Λαμπρούλη είναι χωροθετημένο βορειοανατολικά της βασιλικής του Αγίου Αχιλλείου. Είχε μικρή έκταση και αποτελούνταν από δύο χώρους. Χρονολογείται κατά τον 6ο αιώνα μ.Χ.

Βυζαντινός ναός

Πρόκειται για ναό που αποτελούνταν από ένα μόνο χώρο και διέθετε περίστωο. Βρίσκεται στα ερείπια της παλαιοχριστιανικής βασιλικής. Ο ναός διατηρείται στις μέρες μας περίπου μέχρι τα θεμέλια, ενώ σώζονται υπολείμματα από δάπεδο, κατασκευασμένο από πήλινες πλάκες στην εσωτερική πλευρά από τις κόγχες του Ιερού Βήματος. Για τη δημιουργία του έγινε χρήση άφθονης ποσότητας ενός αρχαίου υλικού. Επίσης ανακαλύφθηκε κοιμητήριο μέσα και γύρω από το ναό.

Ιουστινιάνεια οχύρωση

Το συγκεκριμένο έργο πραγματοποιήθηκε, όπως μαρτυρά και η ονομασία του, κατά την εποχή του αυτοκράτορα Ιουστινιανού, τον 6^ο αιώνα π.Χ. Εντός της οχύρωσης περικλείονταν μικρή έκταση γύρω από το λόφο του Φρουρίου και μικρή έκταση προς τη νότια πλευρά, έως τη σύγχρονη Κεντρική Πλατεία. Η οχύρωση ήταν αρκετά καλή, αποτελούμενη από τείχος πάχους 2,20-2,40μ. και προτείχισμα πάχους 1μ., η οποία ενισχύονταν από την παρουσία πύργων. Ανάμεσα από το τείχος και το προτείχισμα παρεμβάλλονταν τάφος, πλάτους 15μ. Τμήματα του μνημείου ανακαλύφθηκαν κατόπιν σωστικών ανασκαφών που πραγματοποιήθηκαν τα τελευταία χρόνια και βρίσκονται σε διάφορα σημεία του κέντρου της πόλης, όπως:

Στην Πλατεία Αγαμέμνονα Μπλάνα, όπου κατόπιν ανασκαφών με σκοπό τη δημιουργία υπόγειου χώρου στάθμευσης βγήκε στο φως το πιο μεγάλο τμήμα από την οχύρωση, το οποίο έχει μήκος 30 μέτρα. Ανακαλύφθηκε επίσης λουτρό που ανήκε στην ίδια χρονική περίοδο. Τα ευρήματα βρίσκονται στο επίπεδο της σύγχρονης πόλης και είναι ενσωματωμένα στην πλατεία. Τα τμήματα που ανακαλύφθηκαν δίνουν τη δυνατότητα για το να σχηματισμό μιας εικόνας σχετικά με οχύρωση της Λάρισας στα ανατολικά κατά την παλαιοχριστιανική εποχή, μιας και το μνημείο τοποθετήθηκε αυτούσιο.

Στην οδό Λαπιθών όπου στον υπόγειο χώρο πολυκατοικίας υπάρχει μέρος από το τείχος και οχυρωματικός πύργος τετράγωνου σχήματος. Το τείχος δε διακρίνεται με το μάτι και για το λόγο αυτό υπάρχει ενημερωτική πινακίδα στην είσοδο της πολυκατοικίας, ώστε να υποδηλώνεται η παρουσία του.

Στην συμβολή των οδών Δήμητρας και Νίκης όπου ήρθε στο φως μεγάλο τμήμα από το προτείχισμα, καθώς και τμήμα ρωμαϊκού δρόμου πιθανόν τμήμα *cardo* (κάθετου οδικού άξονα) του ρωμαϊκού πολεοδομικού ιστού, παράλληλου προς τον άξονα που σχηματίζουν οι σημερινές οδοί Δήμητρας, Ερμού και Ρούσβελτ.

Στην οδό Αλεξάνδρου Παπαναστασίου, όπου βρέθηκαν ίχνη από το τείχος στα θεμέλια πολυκαταστήματος στην Κεντρική Πλατεία. Τα ευρήματα φαίνεται να ανήκουν στην ίδια εποχή με εκείνα που ανακαλύφθηκαν στην πλατεία Αγαμέμνονα Μπλάνα.

Εικόνα 6: Τμήμα της Ιουστινιάνειας Οχύρωσης στην πλατεία Μπλάνα σήμερα (Πηγή εικόνας: Εφορεία Αρχαιοτήτων Λάρισας)

Κεντρική δεξαμενή Λάρισας

Πρόκειται για κατασκευή που χρονολογείται τον 3ο αιώνα μ.Χ. Το 2003, κατά τη διάρκεια ανασκαφών για μια οικοδομή στην οδό Μανωλάκη, βρέθηκε στο φως η εν λόγω δεξαμενή. Πρόκειται για την κεντρική δεξαμενή της πόλης κατά τα ρωμαϊκά και βυζαντινά χρόνια. Έχει διαστάσεις 20 με 33 μέτρα και χωρητικότητα κατά προσέγγιση 2.350 κ.μ. Η χρήση της αφορούσε τον καθαρισμό του νερού κατά τη διάρκεια της πρώιμης Βυζαντινής περιόδου (<https://el.wikipedia.org/wiki/Λάρισα>).

ΟΘΩΜΑΝΙΚΑ ΜΝΗΜΕΙΑ

Για τα μνημεία της Οθωμανικής περιόδου στην πόλη της Λάρισας θα γίνει εκτενής αναφορά σε επόμενο κεφάλαιο.

ΣΥΓΧΡΟΝΑ ΜΝΗΜΕΙΑ

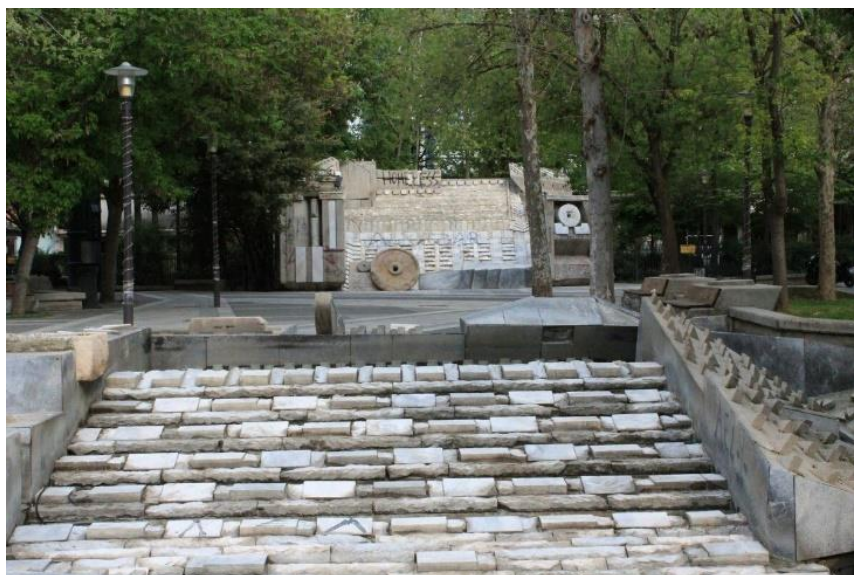
Μνημείο (τάφος) Ιπποκράτη

Ο Ιπποκράτης, γνωστός ως ο πατέρας της ιατρικής, πέρασε τα τελευταία του χρόνια στη Λάρισα. Προς τιμή του δημιουργήθηκε μνημείο, το οποίο είναι τοποθετημένο απέναντι από το πάρκο του Αλκαζάρ, σε κεντρικό σημείο της Λάρισας. Ο τάφος του ανασύρθηκε ύστερα από πλημμύρα κατά τη διάρκεια του 19ου αιώνα, και τοποθετήθηκε στο σημείο εξόδου της αρχαίας Λάρισας, προς την περιοχή της Γυρτώνης. Πλησίον του σημείου αυτού βρίσκεται πλέον τοποθετημένο σύγχρονο μνημείο, στην κορυφή του οποίου βρίσκεται ανδριάντας του Ιπποκράτη. Ακόμη, απλο το 1986 λειτουργεί και κενοτάφιο Ιατρικό Μουσείο, το οποίο μπορεί να επισκεφτεί κανείς κατόπιν συνεννοήσεως.

Γλυπτός ποταμός

Πρόκειται για δύο αξιοθαύμαστα συντριβάνια, τα οποία είναι χωροθετημένα στην Κεντρική πλατεία και την πλατεία Ταχυδρομείου αντίστοιχα, δημιουργός των οποίων είναι η Λαρισαία γλύπτρια Νέλα Γκόλαντα. Και συμβολίζουν τη διαδρομή του

Πηνειού ποταμού. Το συντριβάνι της πλατείας Ταχυδρομείου συμβολίζει τις ορεινές πηγές του ποταμού, ενώ εκείνο της Κεντρικής Πλατείας τη συνέχεια της διαδρομής.

Εικόνα 7: Ο Γλυπτός Ποταμός στην πλατεία Ταχυδρομείου (Πηγή εικόνας: <https://www.lifo.gr/culture/o-glyptos-potamos-tis-larissas-yropsifios-gia-brabeio-topiou-toy-eyropaikoy-symboyliou>)

Μνημείο του Ολοκαυτώματος των Εβραίων της Λάρισας

Το εν λόγω μνημείο είναι τοποθετημένο στην πλατεία Εβραίων.

Μνημείο Ίππου

Πρόκειται για το έμβλημα τόσο της ίδιας της Λάρισας, όσο και της ποδοσφαιρικής της ομάδας. Ο Μίλτος Παπαστεργίου δημιούργησε δύο νέα μνημεία, το ένα εκ των οποίων βρίσκεται κοντά στο ναό του Αγίου Αχιλλίου, ενώ το άλλο μπροστά στο γήπεδο Αλκαζάρ.

Μνημείο Νίκης

Το έτος 1962 ο Ελληνικός Στρατός τοποθέτησε στο Φρούριο της πόλης το μνημείο αυτό, το οποίο συμβολίζει τη νίκη της χώρας μας στον πόλεμο του 1940-41. Το άγαλμα έχει τοποθετηθεί σε στήλη ύψους 10 μέτρων κατά προσέγγιση.

Μνημείο Εθνικής Αντίστασης

Το μνημείο αυτό είναι τοποθετημένο στο πάρκο Αλκαζάρ και δημιουργός του είναι ο Λαρισαίος γλύπτης Φιλόλαος Γλούπας. Κάτωθεν του μνημείου λειτουργούσε το Μουσείο Εθνικής Αντίστασης, το οποίο σήμερα στεγάζεται στις εγκαταστάσεις της παλιάς Πυριτιδαποθήκης (<https://el.wikipedia.org/wiki/Λάρισα>).

ΔΙΑΤΗΡΗΤΕΑ ΚΤΙΡΙΑ

Όσον αφορά τα διατηρητέα κτίρια της πόλης, ήδη από το 1994 είχαν προταθεί 76 κτίρια ώστε να χαρακτηρισθούν ως διατηρητέα, ωστόσο αυτό έγινε μόνο για ορισμένα από αυτά. Στη σημερινή εποχή στη Λάρισα εντοπίζονται 66 παλιά κτήρια, τα οποία ως τώρα δε θεωρούνται διατηρητέα.

Τα διατηρητέα κτήρια είναι της Λάρισας είναι τα ακόλουθα:

Μύλος του Παππά

Η κατασκευή του συγκεκριμένου κτιρίου πραγματοποιήθηκε το 1883, και το κτίριο λειτούργησε για πρώτη φορά το 1893. Η χρήση του ήταν βιομηχανική καθώς αποτελούσε μύλο. Το 1920 μια πυρκαγιά κατέστρεψε το κτίσμα, το οποίο παραταύτα ανακατασκευάστηκε το 1921. Οι αποθήκες του στεγάζουν πλήθος δραστηριοτήτων, όπως θερινό κινηματογράφο, εργαστήρι εικαστικών τεχνών, σχολή χορού, αίθουσα παραστάσεων, τη φιλαρμονική ορχήστρα του δήμου, καθώς επίσης και κουκλοθέατρο.

Εικόνα 8: Ο Μύλος του Παππά (Πηγή εικόνας: <https://www.larissanet.gr/2019/02/17/politistikopolykentro-o-mylos-pappa/>)

Κατοικία στην οδό Σεφέρη

Το διώροφο αυτό κτίριο κτίσθηκε πριν από το 1900 μ.Χ. και η αρχική του χρήση ήταν κατοικία. Σήμερα ανήκει στον Δήμο Λάρισας και θεωρείται διατηρητέο και ιστορικό κτίριο που χρήζει ειδικής κρατικής προστασίας. Αποτελεί χαρακτηριστικό δείγμα της αρχιτεκτονικής των κατοικιών στις οποίες διέμεναν οι έμποροι που είχαν καλή οικονομική κατάσταση, πριν την προσάρτηση (1881) της Λάρισας στο ελληνικό κράτος.

Κτίριο Νικόδημου

Το εν λόγω κτίριο κατασκευάστηκε το έτος 1906 και βρίσκεται στη συμβολή των οδών Καραϊσκάκη και Φαρμακίδου. Η αρχική του χρήση ήταν εμπορική, καθώς λειτουργούσε ως μπακάλικο. Στην κατοχή οι Γερμανοί το μετέτρεψαν σε αποθήκη. Κατόπιν εργασιών συντήρησης, ο χώρος του ισογείου ξεκίνησε να λειτουργεί ως ουζερί. Συγκεκριμένα οφείλει την επωνυμία του στον αρχικό ιδιοκτήτη του. Χαρακτηρίζεται ως διατηρητέο για το λόγο ότι πρόκειται για χαρακτηριστικό δείγμα τοπικής αρχιτεκτονικής των αρχών του αιώνα, αλλά κι επειδή είναι κτήριο ειδικής λειτουργίας.

Κτίριο Αβραάμ Μουσών

Το συγκεκριμένο κτίριο έχει χρήση κατοικίας κι αποτελείται από δύο ορόφους, ενώ διαθέτει και υπόγειο. Βρίσκεται στην συμβολή των οδών Παλαιστίνης και Φαρμακίδου. Η ποιότητα των υλικών και η αισθητική του κτιρίου είναι αξιοπρόσεκτα. Από αρχιτεκτονικής άποψης, το κτίσμα είναι επηρεασμένο από το κίνημα του εκλεκτισμού του μεσοπολέμου, το οποίο ξεκίνησε να εφαρμόζεται προς τα τέλη της δεκαετίας του 1920. Χρησιμοποιήθηκε αρχικά ως κατοικία, στη συνέχεια ως δημαρχείο, νευρολογική κλινική, bar - restaurant. Σήμερα ο Δήμος Λαρισαίων πραγματοποιεί ενέργειες για την αξιοποίησή του.

Οικία Οικονόμου

Το κτίριο αυτό βρίσκεται στην οδό Μανωλάκη, σε κεντρικό σημείο της πόλης. Πρόκειται για κατασκευή του 20ου αιώνα. Ο ρυθμός του κτιρίου είναι νεοκλασικός και παρουσιάζει ιδιαίτερα αρχιτεκτονικά στοιχεία. Η αρχική του χρήση ήταν κατοικία, ενώ στη συνέχεια μετατράπηκε σε μπαρ. Πλέον φιλοξενεί υπηρεσίες του Οργανισμού κατά των Ναρκωτικών της περιφερειακής ενότητας Λάρισας.

Κινηματογράφος Παλλάς

Το κτίριο αυτό είναι χωροθετημένο στη διασταύρωση των οδών Παναγούλη και Κούμα, σε κεντρικό σημείο της πόλης. Πρόκειται για κατασκευή του 1936. Αποτελεί ένα από τα ελάχιστα δείγματα αρχιτεκτονικής του μεσοπολέμου που έχουν διασωθεί στη Λάρισα. Το οικοδόμημα λειτούργησε ως κινηματογράφος από το 1937 έως και το 1988 και στη συνέχεια μετατράπηκε σε εμπορικό κατάστημα ηλεκτρικών ειδών. Σήμερα είναι χαρακτηρισμένο ως διατηρητέο κτήριο και λειτουργεί ως κατάστημα αθλητικών ειδών.

Κτίριο Κέντρου Πληροφόρησης Νέων

Αποτελεί κτιριακό συγκρότημα που είναι χωροθετημένο στην οδό Αεροδρομίου. Το 1990 το σύνολο των εγκαταστάσεων ανακηρύχθηκε ως διατηρητέο καθώς τα κτίσματα αποτυπώνουν στοιχεία αρχιτεκτονικής του 20ου αιώνα. Το Φεβρουάριο του 2001 ξεκίνησε να αποτελεί στέγη του Κέντρου Πληροφόρησης Νέων «ΜΙΤΟΣ», αλλά και του Κέντρου Εξυπηρέτησης Πολιτών του Δήμου Λαρισαίων.

Αβερώφειος Γεωργική Σχολή

Νεοκλασικό συγκρότημα κτηρίων, το οποία κτίστηκε το 1908 στην δυτική είσοδο της Λάρισας, δίπλα στα ΤΕΙ, και γύρω του υπάρχει άλσος. Την προσοχή τραβάει το εντυπωσιακό κεντρικό νεοκλασικό κτήριο με το ρολόι. Χαρακτηρίστηκε ως διατηρητέο για το λόγο ότι παρουσιάζει πλήθος αρχιτεκτονικών στοιχείων της εποχής του.

Κονάκι Αβέρωφ

Πρόκειται για δύο διώροφα κτίρια που ενώνονται με συνδετική πτέρυγα, χωροθετημένα στην οδό Βασίλη Τσιτσάνη στην περιοχή της Νέας Πολιτείας. Τα κτίρια αυτά ανήκαν στο Γεώργιο Αβέρωφ και διέθεταν χώρο κατοίκησης αλλά και αποθηκευτικό χώρο. Το δυτικό κτίριο διαθέτει κεραμοσκεπή και στις μέρες μας αποτελεί στέγη για τις δράσεις του Πολιτιστικού Συλλόγου της Νέας Πολιτείας «Αμυγδαλιές». Το ανατολικό διώροφο κτίριο και η συνδετήρια πτέρυγα βρίσκονται εκτός λειτουργίας σε κακή κατάσταση. Τα κτίρια ανήκουν πλέον στον δήμο Λαρισαίων, από τον οποίο προκυρήχθηκε διαγωνισμός με στόχο τη συντήρηση και ανακατασκευή τους ώστε να χρησιμοποιηθούν ως πολιτιστικοί χώροι.

Πύργος του Χαροκόπου

Το συγκεκριμένο κτίσμα κινδυνεύει να καταρρεύσει. Είναι χωροθετημένο στο βόρειο τμήμα της Λάρισας. Αποτελεί κατασκευή του 1902 και έχει χαρακτηριστεί ως διατηρητέο νεοκλασικό συγκρότημα κτηρίων.

Σιδηροδρομικός σταθμός του Θεσσαλικού

Το κτίριο του σιδηροδρομικού σταθμού του Θεσσαλικού αποτελεί δημιουργία του Ιταλού μηχανικού Εβαρίστο Ντε Κίρικο, του ανθρώπου που πραγματοποίησε τα σχέδια και για το σιδηροδρομικό σταθμό Βόλου. Το κτίριο παρουσιάζει ιδιαίτερο αρχιτεκτονικό ενδιαφέρον. Πλέον έχουν πραγματοποιηθεί μελέτες που στοχεύουν στην

πλήρη αποκατάσταση του σταθμού ώστε να μετατραπεί σε μουσείο, χωρίς ωστόσο να υπάρχει ακόμα κάποια εξέλιξη (<https://el.wikipedia.org/wiki/Λάρισα>).

Η πόλη της Λάρισας διαθέτει και μία πληθώρα μουσείων. Αυτά είναι:

- το Διαχρονικό Μουσείο Λάρισας, το οποίο βρίσκεται στο λόφο Μεζούρλου, στη νότια πλευρά της πόλης
- το Λαογραφικό-Ιστορικό Μουσείο Λάρισας
- το Μουσείο Στρατιωτικής Κτηνιατρικής Υπηρεσίας, που βρίσκεται στο Στρατόπεδο Νικολάου Πλαστήρα
- το Μουσείο Εθνικής Αντίστασης, που είναι χωροθετημένο στην οδό Ιουστινιανού
- το Ιατρικό Μουσείο, που είναι χωροθετημένο επί της οδού Γρηγορίου Λαμπράκη
- το Μουσείο Κούκλας, το οποίο στεγάζεται στο Μύλο του Παππά
- το Σιδηροδρομικό Μουσείο Λάρισας, που λειτουργεί σε βοηθητικές εγκαταστάσεις του Σιδηροδρομικού Σταθμού της Λάρισας.
- το Μουσείο Σιτηρών και Αλεύρων, το οποίο λειτουργεί στο κεντρικό κτίριο του βιομηχανικού συγκροτήματος του Μύλου του Παππά στην οδό Γεωργιάδου.

(<https://el.wikipedia.org/wiki/Λάρισα>)

ΛΟΙΠΟΙ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΟΙ ΧΩΡΟΙ

Εκτός των μνημείων και των διατηρητέων κτιρίων που υπάρχουν στην πόλη υπάρχουν κι άλλοι χώροι πολιτιστικού ενδιαφέροντος. Αυτοί είναι το Δημοτικό Θέατρο ΟΥΗΛ, το Χατζιγιάννειο Πνευματικό Κέντρο, η Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Λάρισας, η Δημοτική Πινακοθήκη-Μουσείο Γ.Ι. Κατσίγρα, το Δημοτικό Ωδείο, το Θεσσαλικό Θέατρο-ΔΗΠΕΘΕ Λάρισας, το Εικαστικό Κέντρο Σύγχρονης Τέχνης, το Αστεροσκοπείο Λάρισας ΑΡΙΣΤΕΥΣ και η Εφορεία Αρχαιοτήτων Λάρισας (ΕΦΑΛΑΡ) Όσον αφορά την ΕΦΑΛΑΡ, πρόκειται για Περιφερειακή Υπηρεσία του Υπουργείου Πολιτισμού και Αθλητισμού με έδρα τη Λάρισα αλλά έχει εμβέλεια στην Περιφερειακή Ενότητα Λάρισας. Ιδρύθηκε στη σημερινή της μορφή τον Οκτώβριο του 2014. Η δράση της αφορά στην περίοδο που ξεκινά από την προϊστορική έως και την και την οθωμανική περίοδο. Οι αρμοδιότητες της περιλαμβάνουν τον εντοπισμό

μνημείων, την καταγραφή μνημείων και κινητών αντικειμένων, ανασκαφές, αναστηλωτικές εργασίες, εργασίες ανάδειξης μνημείων και χώρων, εργασίες συντήρησης, την ίδρυση καινούριων Μουσείων και Συλλογών, τη διοργάνωση περιοδικών εκθέσεων, τη διαμόρφωση εκπαιδευτικών προγραμμάτων, τη διοργάνωση πολιτιστικών εκδηλώσεων και συνεδρίων (<https://el.wikipedia.org/wiki/Λάρισα>).

ΧΩΡΟΙ ΑΝΑΨΥΧΗΣ

Στη Λάρισα υπάρχουν φυσικά και χώροι αναψυχής, με πió αξιοσημείωτο το πάρκο Αλκαζάρ, το οποίο είναι χωροθετημένο στις όχθες του Πηνειού ποταμού και κάτωθεν του λόφου του Φρουρίου και του Μητροπολιτικού ναού του Αγίου Αχιλλείου. Το πάρκο περιλαμβάνει φαρδείς πεζοδρόμους, ποδηλατοδρόμους, χώρους αναψυχής, συντριβάνια, μικρή λίμνη, αναψυκτήριο, παιδικές χαρές και υπαίθριο θέατρο με χωρητικότητα 2.500 θέσεις, το λεγόμενο “Κηποθέατρο”, στο οποίο διεξάγονται παραστάσεις κατά την εαρινή και θερινή περίοδο (<https://www.larissaculturestories.gr/el/mnimeia/endiaferonta-simeia/parko-alkazar>).

Εικόνα 9: Η λίμνη του πάρκου Αλκαζάρ (Πηγή εικόνας:
<https://www.youtube.com/watch?v=LpSdvlSnsDk>)

Υπάρχουν ακόμη:

- το άλσος Μεζούρλου που βρίσκεται στο λόφο Μεζούρλου, στην περιφερειακή οδό Λάρισας-Τρικάλων.

- το Αισθητικό Άλσος, το οποίο αποτελεί το μεγαλύτερο πάρκο της πόλης και σχετικά δημοφιλή προορισμό για τους κατοίκους της πόλης και συναντάται κατά τη διαδρομή Λάρισας-Τυρνάβου με αρκετά εύκολη πρόσβαση. Σε αυτό διεξάγονται και ορισμένες εκδηλώσεις.
- το πάρκο Αγίου Αντωνίου, χωροθετημένο δίπλα από το Στρατιωτικό Νοσοκομείο, στο οποίο περιλαμβάνονται ο Ναός του Αγίου Αντωνίου, αναψυκτήριο, και παιδική χαρά.
- το πάρκο Σταθμού, που βρίσκεται επί της οδού Ηρώων Πολυτεχνείου, έμπροσθεν του σιδηροδρομικού σταθμού της πόλης.
- το πάρκο Χατζηζαλάρ ή Πάρκο των Χρωμάτων, το οποίο βρίσκεται δίπλα στο γηροκομείο, περικλειόμενο από τις οδούς Σαρίμβη και Καρδίτσης.
- Το πάρκο Φρουρίου, το οποίο βρίσκεται στο λόφο του Φρουρίου

(<https://www.onlarissa.gr/2018/05/27/ta-7-mikra-prasina-thaymata-tis-larisas-foto/>).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5. ΟΘΩΜΑΝΙΚΑ ΜΝΗΜΕΙΑ ΣΤΗ ΛΑΡΙΣΑ

Η πόλη της Λάρισας αποτέλεσε ένα από τα πιο σημαντικά στρατιωτικά και εμπορικά κέντρα κατά τη διάρκεια της Οθωμανικής περιόδου. Ορισμένα μνημεία που κατασκευάστηκαν κατά το διάστημα εκείνο σώζονται έως και σήμερα και αποτελούν αξιοσημείωτα δείγματα της Οθωμανικής αρχιτεκτονικής και τεχνοτροπίας. Αυτά είναι το Μπαϊρακλί Τζαμί, το Μπεζεστένι, ένα μεγάλο λουτρό, η παλιά πυριτιδαποθήκη και το Γενί Τζαμί. Για τα μνημεία αυτά θα γίνει εκτενέστερη αναφορά παρακάτω σε αυτό το κεφάλαιο.

5.1 Μπαϊρακλί Τζαμί

Από τη στιγμή που η πόλη κατακτήθηκε από τους Οθωμανούς, ξεκίνησε η ανοικοδόμηση τεμένων. Μάλιστα για 20 - 25 υπάρχουν αναφορές σε κείμενα ατόμων που είχαν επισκεφτεί τη Λάρισα. Στα τέλη του 19ου αιώνα, όταν η Οθωμανική αυτοκρατορία έφτασε στη δύση της, τα τεμένη λιγόστεψαν σημαντικά σε αριθμό. Πολλά από αυτά είχαν ήδη εγκαταλειφθεί κι ερειπωθεί, κάτι που οδήγησε στην κατεδάφισή τους καθώς θεωρήθηκαν ετοιμόρροπα. Ωστόσο υπήρξαν τζαμιά που διατηρήθηκαν αλλά άλλαξε η χρήση τους. Τα μοναδικά οθωμανικά τεμένη που σώζονται σήμερα στην πόλη της Λάρισας είναι δύο. Το Μπαϊρακλί Τζαμί, από το οποίο

σώζονται μόνο ορισμένα τμήματα και το Γενί Τζαμί, για το οποίο θα γίνει εκτενέστερη αναφορά σε επόμενη παράγραφο.

Αναφορικά με το Μπαϊρακλί Τζαμί, πρόκειται για μουσουλμανικό κτίσμα που είναι σημαντικό για την ιστορία της πόλεως και της ευρύτερης περιοχής της περιόδου αυτής. Βρίσκεται ανάμεσα από τις οδούς Παπαφλέσσα και Όσσας. Το 1994 ανακαλύφθηκαν τμήματά του στην τοποθεσία ζαχαροπλαστείου που κάηκε. Η ονομασία του συγκεκριμένου τεμένους προέρχεται από την τουρκική λέξη bayrak, που σημαίνει σημαία. Συγκεκριμένα, ο ιμάμης του τζαμιού αυτού χρησιμοποιούσε μια σημαία για να ειδοποιήσει τους άλλους ιμάμηδες να καλέσουν τους πιστούς για προσευχή. Στο τζαμί αυτό μπορεί να αναφερθεί και κάποιος με την ονομασία Carsu Cami (τζαμί της αγοράς).

Στη σημερινή μορφή του το τέμενος εξακολουθεί να διατηρεί τους δυο τοίχους του κεντρικού χώρου, ενσωματωμένους σε πιο πρόσφατη κατασκευή και διαθέτει πλινθοπερικόλειστη τοιχοδομία. Έχει χαρακτηριστεί ως ιστορικό διατηρητέο μνημείο και έχει δημιουργηθεί ζώνη προστασίας στο οικοδομικό τετράγωνο που περικλείεται από τις οδούς Ελευθερίου Βενιζέλου, Φιλελλήνων, Βύρωνος και Δήμητρας. Κοντά στο μνημείο πλέον υπάρχει διώροφη οικοδομή (Μάτσακα, 2012).

Εικόνα 10: Το ερειπωμένο Μπαϊρακλί Τζαμί σήμερα (Πηγή εικόνας: http://culture.larissadimos.gr/popup.php?photo_id=887&lang=gr)

5.2 Μπεζεστένι

Μπεζεστένι < τουρκική bezesten/bedesten < περσική (bazistān) < αραβική bez (ύφασμα, κέντημα) + περσική κατάληξη –istān

Σε διπλανή θέση με την Τρίκλιτη Βασιλική, στο λόφο του Φρουρίου, δεσπόζει το Μπεζεστένι, μια σκεπαστή αγορά του 15ου αιώνα. Αποτελούσε και για τρεις περίπου αιώνες, την εμπορική, οικονομική κι επαγγελματική καρδιά της Λάρισας. Στη γύρω περιοχή χωροθετήθηκε το εμπορικό κομμάτι της πόλης, με το τσαρσί και το παζάρι. Η ύπαρξη μπεζεστενιού στη Λάρισα αποδεικνύει πως η πόλη ήταν το σημαντικότερο οικονομικό κέντρο της περιοχής, μιας και τα συγκεκριμένα κτίσματα δε χτίζονταν σε ένα οποιοδήποτε μέρος. Στις μέρες μας αποτελεί το πιο αξιοσημείωτο μνημείο που σώζεται στη Λάρισα από την Οθωμανική περίοδο.

Ο Evliya Çelebi (1668) αποτέλεσε τον πρώτο περιηγητή που έκανε γραπτή αναφορά στο Μπεζεστένι. Πιο συγκεκριμένα έγραψε:

«...Στην καρδιά της πόλης μέσα στην αγορά και στο παζάρι, βρίσκεται ένα μπεζεστένι, ίδιο φρούριο, με πετρόχτιστο θόλο και τέσσερις σιδερένιες πόρτες, που λες κι είναι το καταφύγιο της πόλης και τ' άπαρτο κάστρο της. Εκεί μέσα υπάρχουν πλούσιοι έμποροι, που πουλάνε πολύτιμα πράγματα. Υπάρχουνε, ακόμα, 21 εμπορικά μαγαζιά. Όλα τους είναι σκεπασμένα με κεραμίδια. Σαν κοντεύει να νυχτώσει κρούνε τα τύμπανα μέσα στην πόλη κι οι φύλακες, μαζί με τους αρματολούς, σφαλούνε όλες τούτες τις πόρτες κι αρχινάνε τη φύλαξή τους. Τα μαγαζιά βρίσκονται σε ένα μέρος γύρω από το μπεζεστένι, κι είναι μια αγορά και παζάρι πιο σίγουρο και από κάστρο με πραμάτειες που αξίζουνε χιλιάδες φορές πλιότερο από το θησαυρό της Αιγύπτου...» (Παλιούγκας, 2007: 626).

Το Μπεζεστένι είναι ένα κτίσμα ορθογώνιου σχήματος που δέσποζε και εξακολουθεί να δεσπόζει έως και σήμερα στο λόφο του Φρουρίου. Κατασκευάστηκε κυρίως από πλίνθους και τμήματα κιόνων, κατά το παράδειγμα όλων των μεγάλων οθωμανικών κτιρίων. Κατά την Οθωμανική περίοδο σκεπάζονταν από έξι πλίνθινους θόλους που στηρίζονταν με διπλά τόξα σε δυο κτιστούς πεσσούς. Στη στέψη του κτιρίου υπάρχουν λείψανα οδοντωτής ταινίας, η οποία άλλοτε περιέβαλε όλο το κτίσμα, κάτωθεν της ανωδομής. Η τοιχοδομία πραγματοποιήθηκε με βάση τα αρχιτεκτονικά πρότυπα της εποχής, διαθέτοντας δόμους που είχαν υποστεί επεξεργασία από πλίνθους, σε στρώσεις και κοσμήματα κατασκευασμένα από

κεραμικό. Η εξωτερική του όψη ήταν καλυμμένη με φύλλα μόλυβδου, τα οποία λειτουργούσαν ως προστατευτικό για την υγρασία (Παλιούγκας, 2007: 627).

Το έτος 1781 ένας πολύ δυνατός σεισμός επηρέασε την πόλη της Λάρισας. Το Μπεζεστένι, όπως κι άλλα κτίσματα, υπέστη φθορές και μάλιστα μία εξ αυτών ήταν η κατάρρευση των θόλων του. Μερικά χρόνια μετά η καταστροφή πήρε ακόμα μεγαλύτερη έκταση λόγω μίας πυρκαγιάς. Σε τούρκικο χάρτη του έτους 1880 γίνεται αναφορά στο Μπεζεστένι, το οποίο παρουσιάζεται σε αυτόν ως πυριτιδαποθήκη. Κατόπιν των παραπάνω καταστροφών το κτίσμα άλλαξε χρήση και στην πορεία μετατράπηκε σε οχυρό και για το λόγο αυτό σήμερα είναι γνωστό ως «Φρούριο». Μετά την απελευθέρωση της Θεσσαλίας υψώθηκε η Ελληνική σημαία στο κτίριο, η ονομασία «Φρούριο» επικράτησε και το κτίσμα δεν ξαναλειτούργησε ποτέ με την αρχική του χρήση.

Έως τα τέλη της δεκαετίας του '70 το Μπεζεστένι βρίσκονταν σε πολύ κακή κατάσταση. Η Αρχαιολογική Υπηρεσία έστρεψε για πρώτη φορά το ενδιαφέρον της στο εν λόγω κτίσμα το 1976 και τότε πραγματοποιήθηκαν οι πρώτες επεμβάσεις. Αφαιρέθηκαν οι επιχωματώσεις που υπήρχαν και υλοποιήθηκαν έργα σχετικά με τη στήριξη των τοίχων. Ο χώρος που χρησίμευε ως θησαυροφυλάκιο στερεώθηκε από την εξωτερική του πλευρά, ενώ δημιουργήθηκε τοίχιο ύψους 1,5 μέτρου με σκοπό την ενίσχυση των εκτεθειμένων θεμελίων στην ανατολική όψη. Ακόμη, κατασκευάστηκε τοίχος αντιστήριξης και κλίμακα ώστε να επιτυγχάνεται η πρόσβαση στη νότια πλευρά, ανακατασκευή της οποίας πραγματοποιήθηκε τη δεκαετία του 90'. Επιπροσθέτως, ορισμένοι τοίχοι έχουν καλυφθεί από τσιμέντο στα ψηλότερα σημεία τους. Ύστερα από το πέρας των παραπάνω παρεμβάσεων, το κτίσμα απέκτησε χρήσεις αποθήκης και εργαστηρίων κεραμικής και ψηφιδωτών της 7ης Εφορίας Βυζαντινών Αρχαιοτήτων Λάρισας.

Στη σημερινή του μορφή, το Μπεζεστένι δε διαθέτει πλέον κανέναν από τους τρούλους που διέθετε στην εποχή του. Από τις τρεις εισόδους που είχε άλλοτε, σήμερα μόνο η νότια είναι ανοιχτή. Οι διαστάσεις του είναι 30 επί 20 μ., με εσωτερικό εμβαδόν 445 τ.μ.. Έχουν διατηρηθεί μόνο οι τέσσερις πέτρινοι τοίχοι του, με πάχος 1,6 μέτρα και ύψος κατά προσέγγιση 6,5 μέτρα. Υπάρχουν τέσσερις βασικές πόρτες και μια πέμπτη μικρότερη στη βόρεια όψη αλλά και τρεις πύλες. Στο κεντρικό σημείο από τη βορεινή πλευρά βρίσκεται κλειστή αίθουσα ορθογώνιου σχήματος, πλάτους 3,55 μ., η

οποία δε βρίσκεται σε επικοινωνία με τον εσωτερικό χώρο του οικοδομήματος, μόνο με τον εξωτερικό και εικάζεται ότι αποτελούσε θησαυροφυλάκιο. Υπήρχαν μάλιστα ειδικοί φύλακες που προστάτευαν το Μπεζεστένι για το λόγο αυτό. Ο χώρος που περιβάλλει το κτίσμα στις μέρες μας βρίσκεται πιο χαμηλά από το μνημείο και η πρόσβαση σε αυτό πραγματοποιείται εξασφαλίζεται μέσω μικρής σκάλας. Έχει πραγματοποιηθεί μελέτη εφαρμογής που αφορά στην αναστήλωση, αποκατάσταση και επαναλειτουργία του μνημείου καθώς και στην εξασφάλιση της επικοινωνίας του με τους άλλους χώρους ιστορικού ενδιαφέροντος της περιοχής.

Εκτός από το μπεζεστένι της Λάρισας, υπήρχαν μπεζεστένια και σε άλλες πόλεις και συγκεκριμένα στις Σέρρες, τη Θεσσαλονίκη, τα Γιαννιτσά, τη Βέροια, Γιάννενα, Χαλκίδα, Ηράκλειο και τη Ρόδο. Σήμερα σώζονται μόνο δύο από αυτά, της Θεσσαλονίκης και των Σερρών. Το μπεζεστένι της Θεσσαλονίκης διατηρεί έως και στην εποχή μας την εμπορική του χρήση, ενώ των Σερρών λειτουργεί ως μουσείο (Μάτσακα, 2012).

Εικόνα 11: Άποψη του Μπεζεστενίου σήμερα (Πηγή εικόνας: <https://www.larissanet.gr/2016/03/01/h-larisa-ta-chronia-ton-othomanon/>)

Εικόνα 12: Τμήμα από το εσωτερικό του Μπεζεστενίου (Πηγή εικόνας: <https://www.larissaculturestories.gr/el/mnimeia/mpezesteni>)

Εικόνα 13: Τμήμα από το εσωτερικό του Μπεζεστενίου (Πηγή εικόνας: <https://www.larissaculturestories.gr/el/mnimeia/mpezesteni>)

Εικόνα 14: Το εσωτερικό του Μπεζεστενίου σήμερα (Πηγή εικόνας: <https://www.larissa-culturestories.gr/el/mnimeia/mpezesteni>)

Εικόνα 15: Η διασωθείσα πύλη του κτίσματος (Πηγή εικόνας: <https://www.larissa-culturestories.gr/el/mnimeia/mpezesteni>)

5.3 Μεγάλο Οθωμανικό Λουτρό

Στο κεντρικό σημείο του εμπορικού τμήματος της πόλης κι έμπροσθεν της οδού που οδηγούσε στο Μπεζεστένι υπήρχαν δύο λουτρά, το Μεγάλο και το Μικρό (κιουτσούκ χαμάμ). Λειτουργούσαν ακόμα δύο πίσω από την περιοχή της αγοράς, πλησίον του Πηγείου ποταμού. Τα δύο αυτά λουτρά δε διασώθηκαν και το Μικρό Χαμάμ έχει κατεδαφιστεί. Στη θέση του χτίστηκε το ξενοδοχείο «Divani Palace» που υπάρχει και σήμερα.

Το Μεγάλο Χαμάμ έως και τη σημερινή εποχή και η χρήση του έχει μετατραπεί σε εμπορική, καθώς στο εσωτερικό του λειτουργούν μαγαζιά. Από την οδό Βενιζέλου μπορεί κανείς να διακρίνει τον τρούλο του. Άγνωστο παραμένει μέχρι και σήμερα ποιος το ίδρυσε, ενώ μέσω πηγών του 19ου αι. καταλήγει κανείς στο συμπέρασμα πως το λουτρό περιλαμβάνονταν στο βακούφι του τεκέ του Σεϊντ Γιαχγιά Χαμεβή Καντρή. Το σχήμα της κάτοψής του είναι επίμηκες και το κτίσμα σκεπάζονταν από δύο τρούλους. Ήταν κατασκευασμένο σύμφωνα με τα αρχιτεκτονικά πρότυπα δημόσιων οθωμανικών λουτρών και οι χώροι του διατάσσονταν σε μία νοητή γραμμή κατά μήκος του άξονα ανατολής – δύσης (Παλιούγκας, 2007: 503). Αποτελεί ενδιαφέρον μνημείο από αρχιτεκτονικής άποψης, τόσο λόγω των μορφολογικών στοιχείων του, όσο και λόγω του συστήματος υποκαύστων και θεμελιώσεως. Το μνημείο τοποθετείται χρονολογικά το 18ο αιώνα ενώ φαίνεται να κατασκευάστηκε πιθανόν κατά τον 16^ο. Δεν είναι γνωστό το πότε διακόπηκε η λειτουργία του λουτρού. Ύστερα από την απελευθέρωση, ωστόσο, ο εσωτερικός του χώρος είχε ήδη χωριστεί σε τμήματα και λειτουργούσαν εντός του καταστήματα. Κατόπιν της αλλαγής χρήσης, το λουτρό άρχισε σταδιακά να απαξιώνεται, καθώς προκειμένου να εξασφαλιζόνταν η κάλυψη νέων αναγκών, πραγματοποιήθηκε ένας μεγάλος αριθμός μετασκευών και προσθηκών.

Πλέον το λουτρό είναι ενσωματωμένο σε σύγχρονα καταστήματα. Η αίθουσα όπου βρίσκονταν τα αποδυτήρια είναι σήμερα μοιρασμένη σε μαγαζιά της οδού Ελ. Βενιζέλου: Η κάτοψη της αίθουσας είναι τετραγωνική και το εμβαδό της αρκετά μεγάλο. Σκεπάζεται από ημισφαιρικό τρούλο, με διάμετρο 13μ. (Μάτσακα, 2012). Η χρήση του έχει ψυχαγωγικό χαρακτήρα καθώς το λουτρό πλέον λειτουργεί ως χώρος νυχτερινής διασκέδασης.

Εικόνα 16: Το Μεγάλο Οθωμανικό Λουτρό σήμερα, ενσωματωμένο στα καταστήματα (Πηγή εικόνας: <https://www.larissa-dimos.gr/el/i-poli/periigisi-stin-poli>)

Εικόνα 17: Το εσωτερικό του Μεγάλου Οθωμανικού Λουτρού σήμερα (Πηγή εικόνας: <https://www.larissanet.gr/2018/11/25/plimmyrise-larisaious-to-chamam-fot/>)

4.5. Πυριτιδαποθήκη – παλιές φυλακές

Το συγκεκριμένο κτίριο είχε ως αρχική χρήση τη λειτουργία πυριτιδαποθήκης. Ωστόσο χρησιμοποιήθηκε για ένα χρονικό διάστημα από το στρατόπεδο της Πύλης Φαρσάλων ως θάλαμος κρατουμένων, έως τη μεταφορά τους στις φυλακές της Λάρισας. Είναι χωροθετημένο επί της οδού Ιουστινιανού. Έχει επιμήκη μορφή και είναι κατασκευασμένο από λίθο. Αποτελείται από τρεις αίθουσες οι οποίες σκεπάζονται με καμάρες, δύο κάθετες και μία εγκάρσια. Με βάση έρευνες που έχουν πραγματοποιηθεί ως τώρα, προκύπτει το συμπέρασμα πως το μνημείο αυτό ίσως να είναι η μόνη πυριτιδαποθήκη με δίδυμη αίθουσα, που είναι τόσο καλά διατηρημένη. Η αποκατάσταση του κτιρίου πραγματοποιήθηκε με χρηματοδότηση του Δήμου Λαρισαίων, ενώ ο επιβλέπων φορέας ήταν η Εφορεία Αρχαιοτήτων Λάρισας. Η χρήση του κτιρίου στις μέρες μας είναι διαφορετική, καθώς στεγάζεται σε αυτό το Μουσείο Εθνικής Αντίστασης της πόλης (<https://paidis.com/ta-οθωμανικα-κτισματα-της-λαρισας-3/>).

Εικόνα 18: Πρόσοψη της πυριτιδαποθήκης σήμερα (Πηγή εικόνας: <https://paidis.com/ta-οθωμανικα-κτισματα-της-λαρισας-3/>)

4.6. Γενί Τζαμί

Σημαντικό τοπόσημο για την πόλη της Λάρισας αποτελεί έως και σήμερα το Γενί Τζαμί. Πρόκειται για ένα τέμενος, η ανέγερση του οποίου χρονολογείται κατά τις αρχές του 20ού αιώνα, σε κεντρικό σημείο κέντρο της Λάρισας, και συγκεκριμένα επί της Οδού 31ης Αυγούστου (Εφορεία Αρχαιοτήτων Λάρισας). Δεν είναι γνωστό

ωστόσο το πότε ακριβώς ανεγέρθηκε αλλά ούτε κι ο ιδρυτής του. Πρόκειται για το τελευταίο τέμενος που κατασκευάστηκε στη Λάρισα κατά την περίοδο της κυριαρχίας των Οθωμανών, και για το λόγο αυτό ονομάστηκε Γενί Τζαμί (στα τούρκικα σημαίνει νέο τζαμί) ([https://www.wikiwand.com/el/Γενί_Τζαμί_\(Λάρισα\)](https://www.wikiwand.com/el/Γενί_Τζαμί_(Λάρισα))).

Το τέμενος συνέχισε να λειτουργεί για χάρη του μουσουλμανικού πληθυσμού της περιοχής μέχρι και το 1924, καθώς τότε απομακρύνθηκαν και οι τελευταίοι μουσουλμάνοι από την πόλη, κατόπιν της ελληνοτουρκικής ανταλλαγής πληθυσμών του 1923. Τη χρονική περίοδο μεταξύ των ετών 1939-1941, στο κτίσμα στεγάστηκε η Δημοτική Βιβλιοθήκη, ενώ φιλοξενήθηκε και μία μικρή αρχαιολογική συλλογή, κομμάτι της οποίας καταστράφηκε από τις κατοχικές δυνάμεις. Κατά τα έτη 1941, 1955, 1957, 1980 και 2001 υπήρξαν φαινόμενα σεισμικής δραστηριότητας τα οποία επηρέασαν την κατάσταση του κτιρίου ([https://www.wikiwand.com/el/Γενί_Τζαμί_\(Λάρισα\)](https://www.wikiwand.com/el/Γενί_Τζαμί_(Λάρισα))).

Από τα τέλη της δεκαετίας του 1950 μέχρι και το 2011, το κτίσμα χρησιμοποιήθηκε ως ο χώρος λειτουργίας του Αρχαιολογικού Μουσείου Λάρισας (Εφορεία Αρχαιοτήτων Λάρισας).

Η κάτοψη του κτιρίου είναι τετραγωνικού σχήματος και στην είσοδο υπάρχει τριμερές προστώο που σκεπάζεται από τρεις ημιθόλους (Εφορεία Αρχαιοτήτων Λάρισας). Η αίθουσα που χρησίμευε για την προσευχή των πιστών κατασκευάστηκε διαθέτοντας εννέα τοξωτά παράθυρα και τετράπλευρη σκεπή κατασκευασμένη από κεραμικό. Ο μιναρές που βρίσκεται στη βορειοδυτική γωνία υπέστη φθορές και κατά συνέπεια έχει διασωθεί μέχρι το ύψος του εξώστη.

Εικόνα 19: Πρόσοψη του Γενί Τζαμί (Πηγή εικόνας: <https://money-tourism.gr/spoudea-mysiki-vradia-sti-larisa/geni-tzami/>)

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6. ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΕΣ ΔΙΑΔΡΟΜΕΣ ΣΤΗ ΛΑΡΙΣΑ

Όπως αναφέρθηκε σε προηγούμενες παραγράφους, η Λάρισα είναι μία πόλη με μακραίωνη ιστορία. Διαθέτει ένα πλήθος μνημείων και τοποθεσιών πολιτιστικού ενδιαφέροντος. Το γεγονός αυτό οδήγησε στη διαμόρφωση τριών, άτυπων έως τώρα, πολιτιστικών διαδρομών, μέσα από τις οποίες ο εκάστοτε περιπατητής έχει την ευκαιρία να πάρει μία γεύση από το παρελθόν αλλά και να διευρύνει τους ορίζοντές του. Πρόκειται για υλικό από εκπαιδευτικό πρόγραμμα για μαθητές πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, με τίτλο «Πολιτιστικές εκπαιδευτικές δραστηριότητες στο Δήμο Λαρισαίων σε συνεργασία με την Περιφερειακή Διεύθυνση Εκπαίδευσης Θεσσαλίας και την Εφορεία Αρχαιοτήτων Λάρισας, με χρηματοδότηση από το ΕΣΠΑ 2007-2013. Οι διαδρομές αυτές παρουσιάζονται παρακάτω:

Διαδρομη 1:

Η διαδρομή αυτή έχει ως αφετηρία το διατηρητέο κτιριακό συγκρότημα “Μύλο του Παππά” και κατευθύνεται στη συνέχεια προς το λόφο του Φρουρίου. Εκεί ένας

περιπατητής συναντά το Μπεζεστένι και τη Βασιλική του Αγίου Αχιλλείου που βρίσκεται δίπλα από αυτό. Η διαδρομή συνεχίζει προς τον Ιερό Ναό του Αγίου Αχιλλείου, η οποία βρίσκεται σε σημείο το οποίο προσφέρει θέα προς το πάρκο Αλκαζάρ και τον Πηνειό ποταμό. Κατόπιν, ξεκινά η κατηφορική πορεία της διαδρομής. Κατά την κατάβαση ανακαλύπτει κανείς το Α' Αρχαίο Θέατρο, ενώ η διαδρομή καταλήγει τελικά στο Β' Αρχαίο Θέατρο. Η διαδρομή καλύπτει απόσταση μήκους 1,51 χλμ. και διαρκεί περίπου 60 λεπτά.

Διαδρομή 2:

Αφετηρία της διαδρομής αυτής αποτελεί το πάρκο Αλκαζάρ, το οποίο και διασχίζει. Έτσι ο εκάστοτε περιπατητής έχει την ευκαιρία να απολαύσει τον όμορφο χώρο του πάρκου. Ακολουθεί ανηφορική πορεία με κατεύθυνση προς τον Ιερό Ναό του Αγίου Αχιλλείου, από το σημείο του οποίου προσφέρεται άπλετη θέα στην πόλη. Στη συνέχεια η διαδρομή γίνεται κατηφορική και κατευθύνεται προς το Α' Αρχαίο Θέατρο. Η πορεία συνεχίζεται προς την πλατεία Λαού, όπου υπάρχει το τέμενος γνωστό ως “Γενί Τζαμί”. Κατόπιν, η πορεία της διαδρομής διέρχεται από την πλατεία και ένας περιπατητής που την ακολουθεί μπορεί να θαυμάσει ή και να επισκεφτεί το εκκλησάκι του Αγίου Βελισσάριου. Η πορεία συνεχίζεται ως το Μύλο του Παππά, όπου και καταλήγει. Το συνολικό μήκος της διαδρομής καλύπτει 1,88 χλμ. και προκειμένου να την ακολουθήσει κανείς στο σύνολό της χρειάζεται κατά προσέγγιση 70 λεπτά.

Διαδρομή 3:

Η συγκεκριμένη διαδρομή είναι αισθητά πιο σύντομη συγκριτικά με τις δύο προηγούμενες. Αφορά μια περιήγηση στο λόφο του Φρουρίου. Ένας περιπατητής που θα την ακολουθήσει θα συναντήσει το Α' Αρχαίο Θέατρο, τη Βασιλική του Αγίου Αχιλλείου και το Μπεζεστένι. Η συνολική χρονική διάρκεια της διαδρομής είναι περίπου 25 λεπτά, ενώ έχει μήκος 0,7 χλμ.

(<https://www.larissa-culturestories.gr/el/mnimeia/politistikes-diadromes>)

Β' ΜΕΡΟΣ

ΠΡΟΤΑΣΗ

Αντικείμενο πρότασης

Τα τελευταία χρόνια έχουν πραγματοποιηθεί έντονες προσπάθειες στην πόλη της Λάρισας με στόχο την ανάπλαση και εξυγίανση του ιστορικού κέντρου. Η προσοχή στράφηκε προς τη δημιουργία ενός ευρέως δικτύου πεζοδρόμων εντός του αστικού ιστού. Η νέα εικόνα του κέντρου της πόλης είναι αισθητά βελτιωμένη, καθώς το κυκλοφοριακό πρόβλημα μειώθηκε αρκετά και κατέστη ευκολότερη η ανακάλυψη των όμορφων σημείων της πόλης, των χώρων αναψυχής αλλά και των χώρων πολιτιστικού ενδιαφέροντος, μέσω του δικτύου των ήδη υπάρχουσων πολιτιστικών διαδρομών. Έχουν επίσης δημιουργηθεί υπόγειοι χώροι στάθμευσης και άλλου είδους υποδομές με σκοπό την αναβάθμιση της πόλης. Σε ορισμένες πλατείες της πόλης και πιο συγκεκριμένα στην πλατεία Μπλανά, την πλατεία Λαού, την πλατεία Ταχυδρομείου, την Κεντρική πλατεία αλλά και στο λόφο του Φρουρίου έχουν πραγματοποιηθεί ήδη επεμβάσεις με τη μορφή αναπλάσεων. Ο καθορισμός των άτυπων πολιτιστικών διαδρομών που υπάρχουν σήμερα στην πόλη της Λάρισας ενισχύει την αναβάθμιση της εικόνας της και συμβάλλει στην ανάπτυξη της τοπικής οικονομίας, καθώς όπως αναφέρθηκε σε προηγούμενο κεφάλαιο μια πολιτιστική διαδρομή αποτελεί τουριστικό προϊόν, το οποίο προσφέρει σημαντικές ευκαιρίες για την ανάδειξη ενός τόπου.

Στο πλαίσιο της περαιτέρω ενίσχυσης της εικόνας αλλά και της ποιότητα ζωής της Λάρισας, πραγματοποιήθηκε μία πρόταση με στόχο τον καθορισμό μίας ενιαίας και συγκεκριμένης διαδρομής που θα λειτουργεί ως συνδετικός κρίκος των βασικών ιστορικών μνημείων της.

Η πρόταση αφορά αρχαιολογική διαδρομή η οποία μέσω σήμανσης στο έδαφος που θα φέρει ως σύμβολο το άλογο, θα καθοδηγεί τους περιπατητές σε 14 σταθμούς μνημειακού χαρακτήρα στο ιστορικό κέντρο της πόλης. Η πρόταση πήρε επίσημη έγκριση από το Τοπικό Συμβούλιο Μνημείων Θεσσαλίας.

Η πρόταση οφείλει την υπαρξή της στην Εφορεία Αρχαιοτήτων Λάρισας. Τη σχετική μελέτη πραγματοποίησε ο αρχιτέκτων Δημήτρης Κουτσογιάννης, η οποία έχει ως τίτλο «Καταγραφή στοιχείων για την ανάδειξη κτιριακών καταλοίπων ιστορικού κέντρου Λάρισας» και προτείνει την ενοποίηση των σημείων αρχαιολογικού

ενδιαφέροντος της πόλης σε μια ολοκληρωμένη διαδρομή με κέντρο το Α΄ Αρχαίο Θέατρο Λάρισας.

Η διαδρομή, κατόπιν της υλοποίησής της, θα είναι η πρώτη που θα συνδέει όλους τους χώρους ιστορικού χαρακτήρα στην πόλη της Λάρισας μεταξύ τους.

Φυσικά η θεωρία από την πράξη απέχει αρκετά όσον αφορά την υλοποίηση του έργου, καθώς απαιτείται ένα αξιοσημείωτο χρηματικό ποσό για αυτό το σκοπό. Σύμφωνα με τις αρχικές εκτιμήσεις το κόστος του θα ανέρχεται κατά προσέγγιση στα 300.000 ευρώ. Για το λόγο αυτό απαραίτητη κρίνεται η ανεύρεση χρηματοδοτικού προγράμματος.

Σύμφωνα με συνέντευξη της προϊσταμένης της Εφορείας Αρχαιοτήτων Λάρισας κ. Σταυρούλας Σδρόλια «Η πρόταση ενοποίησης των αρχαιολογικών χώρων της πόλης σε ενιαία διαδρομή γύρω από το Αρχαίο Θέατρο, δημιουργήθηκε στο πλαίσιο της Προγραμματικής Σύμβασης Υπουργείου Πολιτισμού – Δήμου Λαρισαίων και Περιφέρειας Θεσσαλίας, που περιέλαβε τις εργασίες τεκμηρίωσης που απαιτούνταν για την ανάδειξη του Αρχαίου Θεάτρου, με φορέα υλοποίησης τον Δήμο Λαρισαίων.

Περιλαμβάνει 14 μνημεία-στάσεις και προβλέπει διασύνδεσή τους μέσω ενημερωτικών πινακίδων, ανάγλυφων πινακίδων στους πεζόδρομους με το σήμα της πόλης, το άλογο, καθώς και ψηφιακή εφαρμογή.

Η διαδρομή ακολουθεί το δίκτυο πεζοδρόμων που έχει κατασκευάσει ο Δήμος και μόνο για το Β΄ Αρχαίο Θέατρο γίνεται μια μικρή παράκαμψη» (<https://www.eleftheria.gr/λάρισα/item/217273-αρχαιολογική-διαδρομή-14-σημείων-στη-λάρισα.html>).

Επιπλέον, μίας και η παρούσα πρόταση επικεντρώνεται στα οθωμανικά μνημεία της Λάρισας, παρουσιάζονται ορισμένες προτάσεις για την ανάδειξη των οθωμανικών μνημείων που περιλαμβάνει η διαδρομή που προτείνεται, η υπόδειξη των οποίων πραγματοποιήθηκε από την Εφορεία Αρχαιοτήτων Λάρισας.

Προτεινόμενη διαδρομή

Η περιήγηση θα ξεκινά με αφηγηρία το τέμενος Γενί Τζαμί, στην πλατεία Λαού. Ο χώρος του μνημείου πρόκειται να αποτελέσει σημείο πολιτικής διασύνδεσης, όπου ο εκάστοτε περιηγητής θα έχει τη δυνατότητα να εφοδιάζεται με ενημερωτικό υλικό σε μορφή εντύπου σχετικά με το περιεχόμενο της διαδρομής. Εκτός του εντύπου θα

υπάρχει ειδική εφαρμογή, η οποία θα παρέχει την απαραίτητη ενημέρωση σε ψηφιακή μορφή. Πιο συγκεκριμένα, οι ιστορικές πληροφορίες θα προσφέρονται σε διαφορετικές ταχύτητες και όγκο, καθώς οι ενδιαφερόμενοι θα μπορούν να επιλέξουν το πρόγραμμα που επιθυμούν αναλόγως με το χρόνο που θα επιθυμούν να διαθέσουν. Φυσικά θα υπάρχει η επιλογή ανάμεσα σε αρκετές γλώσσες εκτός των ελληνικών.

Το τέμενος, από άποψης τεχνικών χαρακτηριστικών, παρέχει τη δυνατότητα για τη δημιουργία ορόφου με μεταλλικό αναστρέψιμο σκελετό στον εσωτερικό του χώρο. Ο όροφος αυτός θα λειτουργεί ως εκθεσιακός χώρος, στον οποίο θα πραγματοποιούνται περιοδικές εκθέσεις με αναφορά στα χρόνια της οθωμανικής περιόδου.

Η διαδρομή, ξεκινώντας από αυτόν τον «πολιτισμικό φάρο», θα ακολουθεί μία καθορισμένη πορεία, κατά μήκος της οποίας θα υπάρχουν κατευθυντήριες πινακίδες με σκοπό τον προσανατολισμό των περιηγητών.

Σε κάθε μνημείο θα υπάρχει πινακίδα πληροφόρησης, ενώ προβλέπεται και η τοποθέτηση σήμανσης που θα δηλώνει το σημείο στάσης.

Ο εκάστοτε επισκέπτης θα έχει τη δυνατότητα να ακολουθήσει είτε το σύνολο της διαδρομής, η οποία θα συμβολίζεται με γαλάζιο χρώμα, είτε μια διαδρομή που θα αφορά τα οθωμανικά μνημεία, η οποία θα συμβολίζεται με κόκκινο χρώμα.

Πρώτη στάση της διαδρομής αποτελεί η πλατεία Μπλάνα, όπου υπάρχουν τα κατάλοιπα των παλαιοχριστιανικών λουτρών και του Ιουστινιάνειου τείχους που αποσπάστηκαν από κατώτερο επίπεδο και τοποθετήθηκαν στη σημερινή στάθμη. Από την ΕΦΑΛΑΡ προτείνονται εργασίες στα ερείπια αυτά που αφορούν την ανακατασκευή των δύο τόξων στα λουτρά, καθώς και στην επιφάνεια του τείχους.

Η διαδρομή συνεχίζεται με κατεύθυνση το Μπαιρακλί Τζαμί, στη συμβολή των οδών Παπαφλέσσα και Όσσης. Η ΕΦΑΛΑΡ προβλέπει τη στέγαση και προστασία των δύο παρειών, δίνοντας έμφαση στη βορειοανατολική που βρίσκεται στον ακάλυπτο χώρο. Προβλέπεται η αντικατάσταση των υαλοστασίων της οδού Παπαφλέσσα. Στη θέση τους θα τοποθετηθεί νέα πρόσοψη διαφορετικής μορφής, με σκοπό την ανάδειξη του μνημείου. Στην είσοδο προς το εσωτερικό του ακάλυπτου χώρου προτείνεται η τοποθέτηση στηλών χαμηλού ύψους κατασκευασμένων από μάρμαρο που θα αποτρέπουν τη στάθμευση οχημάτων. Εκτός των σημάτων κατεύθυνσης πορείας και στάσης επιβάλλεται και η τοποθέτηση ενημερωτικής πινακίδας σχετικά με το μνημείο.

Επόμενη στάση αποτελεί το Μεγάλο Οθωμανικό Λουτρό που σώζεται μέχρι σήμερα στην οδό Βενιζέλου. Όσον αφορά την αποκατάσταση του μνημείου, έχει πραγματοποιηθεί εκπόνηση μελέτης από την ΕΦΑΛΑΡ. Από τη μελέτη αυτή προβλέπεται μία σειρά παρεμβάσεων και μια εξ' αυτών αποτελεί η ανάπλαση των όψεων.

Επόμενο μνημείο που αφορά η ενοποίηση δεν είναι άλλο από το Α' Αρχαίο Θέατρο. Σήμερα το έργο είναι ενταγμένο στο νέο ΕΣΠΑ και προβλέπονται γι' αυτό εργασίες που στοχεύουν στην αποκατάσταση του κυρίως θεάτρου και του σκηνικού οικοδομήματος.

Επόμενη στάση αποτελεί το ρωμαϊκό κτίσμα στο οικοδομικό τετράγωνο μεταξύ των οδών Βενιζέλου, Ηφαίστου, Μανωλάκη και Απόλλωνος, το οποίο χρησίμευε στην εποχή του ως δεξαμενή. Σήμερα η ρωμαϊκή δεξαμενή προκειται κατά πάσα πιθανότητα να μετατραπεί σε χώρο πολιτιστικών εκδηλώσεων. Η ΕΦΑΛΑΡ προτείνει τη διαμόρφωση πρόσβασης στη δεξαμενή είτε από την οδό Ηφαίστου, είτε από κτίσμα της οδού Απόλλωνος. Η πρόσβαση αυτή θα πραγματοποιείται μέσω κλίμακας αλλά και ανελκυστήρα. Όσον αφορά τον εσωτερικό χώρο, προβλέπεται η δημιουργία δαπέδου, κατασκευασμένου από γυαλί και μέταλλο, το οποίο θα έχει χρήση σκηνής για την διεξαγωγή των δρώμενων. Θα είναι δυνατή η αφαίρεση των καθισμάτων, τα οποία θα φυλάγονται σε ειδικά διαμορφωμένο χώρο αποθήκευσης. Θα πραγματοποιηθεί ακόμη βελτίωση του στεγάστρου προστασίας.

Από την πρόταση δε θα μπορούσε φυσικά να λείπει το Β' Αρχαίο Θέατρο, το οποίο βρίσκεται επι των οδών Εργατικής Πρωτομαγιάς και Ταγματάρχου Βελισαρίου. Η ΕΦΑΛΑΡ προτείνει επέκταση του κοίλου προς τα βόρεια και η δημιουργία τριών σειρών καθισμάτων ώστε να αυξηθεί η χωρητικότητα του θεάτρου.

Η διαδρομή συνεχίζεται με το μνημείο της Παλαιοχριστιανικής βασιλικής που βρίσκεται στο λόφο του Φρουρίου. Υπάρχει η δυνατότητα επίσκεψης του χώρου κατόπιν εργασιών που πραγματοποίησε η ΕΦΑΛΑΡ κατά την προηγούμενη προγραμματική περίοδο.

Συνεχίζοντας την περιήγηση συναντά κανείς το βυζαντινό λουτρό στην πλατεία Λαμπρούλη.

Επόμενη και ιδιαιτέρως σημαντική στάση της διαδρομής αποτελεί το Μπεζεστένι. Κατόπιν των εργασιών αποκατάστασης που προβλέπονται από το νέο ΕΣΠΑ και πραγματοποιούνται στο μνημείο, πρόκειται να ενοποιηθεί η διαμόρφωση της περιοχής με παρεμφερές λιθόστρωτο όπως στον υπόλοιπο περιβάλλοντα χώρο της πλατείας Λαμπρούλη και η διαδρομή προς δυσμάς, δίνονταν τη δυνατότητα της καθόδου από το δρόμο βόρεια του καθεδρικού ναού του Αγίου Αχιλλείου προς τον κόμβο της οδού Γεωργιάδου με την οδό Βενιζέλου και τη γέφυρα. Το σημείο αυτό έχει ιδιαίτερη σημασία, καθώς δίνει την ευκαιρία στον επισκέπτη να αντιληφθεί τη γεωμορφολογία του χώρου και να αντικρίσει τη θέα του Πηνειού ποταμού.

Στην πλατεία Λαμπρούλη ακόμη υπάρχουν τα κατάλοιπα Μεσοβυζαντινού Ναού και Ταφών. Η ΕΦΑΛΑΡ προτείνει εργασίες συντήρησης των αρχιτεκτονικών καταλοίπων και διευθέτηση του χώρου.

Στη συνέχεια της διαδρομής υπάρχει η στήλη του Ποσειδώνα επί της οδού Δήμητρας.

Προχωρώντας κατά μήκος της διαδρομής συναντά κανείς την οδό Νίκης, επί της οποίας διασώζεται ορατό τμήμα ρωμαϊκής οδού με οδόστρωμα πολύ καλής ποιότητας, κατασκευασμένο από μεγάλους λίθους πολυγωνικού σχήματος, οι οποίοι συνθέτουν μία προσεγμένη συναρμογή. Υπάρχουν επίσης λείψανα στοάς και κατοικιών της ύστερης αρχαιότητας. Πιο δυτικά βρίσκεται μέρος του Ιουστινιάνειου προτειχίσματος. Ένα τμήμα του τείχους παρουσιάζει απομείωση της χωμάτινης υπόβασής του και φέρει πρόχειρη υποστύλωση προς αποφυγή κατάρρευσης. Υπάρχει ανεξέλεγκτη βλάστηση στο χώρο, ενώ οι παρειές των σύγχρονων κτιρίων που οριοθετούν τον αρχαιολογικό χώρο παρενοχλούν αισθητικά. Από την ΕΦΑΛΑΡ προτείνονται εργασίες συντήρησης αλλά και παρεμβάσεις που αφορούν τη βελτίωση της προσβασιμότητας στο χώρο του μνημείου.

Τελικό σταθμό της διαδρομής αποτελεί το τμήμα του Ιουστινιάνειου τείχους επί της οδού Κύπρου, σε χαμηλότερη στάθμη κάτω από την είσοδο καταστήματος.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Η Λάρισα είναι μία πόλη με πλούσια ιστορία. Οι εξελίξεις που έλαβαν χώρα σε αυτή ανά τους αιώνες διαμόρφωσαν την πολιτιστική της ταυτότητα. Μία περιήγηση στο ιστορικό της κέντρο είναι αρκετή ώστε να θαυμάσει κανείς μια πληθώρα μνημείων, η κατασκευή των οποίων ανήκει σε διαφορετικές ιστορικές περιόδους, παραπέμποντας με αυτό τον τρόπο σε ένα νοητό ταξίδι στο χρόνο.

Κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας, η πόλη τέθηκε υπό Οθωμανική κυριαρχία και αποτέλεσε ένα από τα σημαντικότερα οικονομικά αστικά κέντρα της εποχής. Κατά την περίοδο εκείνη ο πολεοδομικός ιστός και η γενικότερη εικόνα της πόλης υπέστησαν αλλαγές, σύμφωνα με τα πρότυπα της εποχής (π.χ. οθωμανική αρχιτεκτονική) αλλά και την κάλυψη των τότε αναγκών και του τρόπου ζωής που επικρατούσε. Ένα πλήθος οθωμανικών κτισμάτων ανεγέρθηκε, ορισμένα εκ των οποίων σώζονται μέχρι και σήμερα. Σκοπός της παρούσας μελέτης είναι η ανάδειξη των δημιουργημάτων αυτών, μέσω εργασιών αποκατάστασης και συντήρησής τους, αλλά και με την ένταξή τους σε δίκτυα τα οποία συνδέουν σημεία πολιτιστικού ενδιαφέροντος, τις λεγόμενες πολιτιστικές διαδρομές. Έχουν ήδη διαμορφωθεί τρεις άτυπες πολιτιστικές διαδρομές στο ιστορικό κέντρο της πόλης, οι οποίες αναφέρθηκαν παραπάνω. Με σκοπό την περαιτέρω προβολή του πολιτιστικού χαρακτήρα της Λάρισας, προτάθηκε από την ΕΦΑΛΑΡ ο καθορισμός μιας συγκεκριμένης διαδρομής που θα ενώνει 14 σημεία πολιτιστικού ενδιαφέροντος μέσω ειδικής σήμανσης και ψηφιακής εφαρμογής.

Η ανάδειξη των μνημείων της πόλης, συμπεριλαμβανομένων των οθωμανικών, τα οποία πραγματεύεται η εργασία, και η διαμόρφωση πολιτιστικών διαδρομών που τα συνδέουν συμβάλλουν στην προώθηση του πολιτιστικού χαρακτήρα της πόλης. Ιδιαίτερα σημαντικός είναι ο ρόλος του place branding, δηλαδή ενός συνόλου στρατηγικών που στοχεύουν στην προβολή των συγκριτικών πλεονεκτημάτων της εκάστοτε πόλης και στη συγκεκριμένη περίπτωση της Λάρισας. Με τον τρόπο αυτό η Λάρισα μπορεί να αποτελέσει πόλο έλξης ατόμων που ενδιαφέρονται να γνωρίσουν τα μνημεία της από κοντά. Κάτι τέτοιο έχει μεγάλη σημασία για την οικονομία του τόπου, καθώς μέσω του πολιτιστικού τουρισμού αυξάνονται τα έσοδα και προκύπτουν θέσεις εργασίας. Μάλιστα, όπως αναφέρθηκε και σε προηγούμενη παράγραφο, ο πολιτιστικός

τουρισμός θεωρείται μορφή τουρισμού υψηλού επιπέδου και πόρων, οπότε τα έσοδα για τον τόπο είναι περισσότερα από εκείνα που προκύπτουν από άλλες μορφές τουρισμού. Παρατηρείται επίσης επιμήκυνση της τουριστικής περιόδου, καθώς ο πολιτιστικός τουρισμός αποτελεί μία θελκτική ιδέα για όλο το χρόνο.

Η τεχνολογία στις μέρες μας είναι άμεσα συνδεδεμένη με την προβολή και την ανάδειξη ενός προϊόντος. Μία πολιτιστική διαδρομή αποτελεί τουριστικό προϊόν. Για το λόγο αυτό η αξιοποίηση των σύγχρονων τεχνολογικών μέσων είναι απαραίτητη για την ανάδειξη της διαδρομής. Η πλειονότητα των ανθρώπων στις μέρες μας χρησιμοποιεί ως βασική πηγή πληροφοριών το διαδίκτυο. Η χρήση ψηφιακών εφαρμογών, όπως ο σχεδιασμός μίας ψηφιακής εφαρμογής, μίας ιστοσελίδας ή και διαδραστικών χαρτών, η προβολή στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης εναρμονίζονται με τις προσδοκίες και τις ανάγκες του κοινού. Επιπλέον, μπορούν να εμπλουτίσουν τη διαδρομή, να δημιουργήσουν νέες ευκαιρίες για ψυχαγωγία και διάδραση.

Ιδιαίτερα σημαντικός είναι ο ρόλος που διαδραματίζει η Τοπική Αυτοδιοίκηση στο σχεδιασμό και την υλοποίηση μίας πολιτιστικής διαδρομής. Ακόμη, επιβάλλεται να αναφερθεί η συμβολή των τοπικών επαγγελματιών κι επιχειρήσεων και γενικότερα του συνόλου της τοπικής κοινωνίας. Η επιτυχία της διαδρομής έγκειται στη συνεργασία μεταξύ διαφόρων φορέων και του κοινού.

Όσον αφορά τα οθωμανικά μνημεία της πόλης, εξακολουθούν να μένουν «ζωντανά» και να αποτελούν γέφυρα σύνδεσης του παρελθόντος με το παρόν, μέσα από ένα νοητό ταξίδι στο χρόνο.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Εφορεία Αρχαιοτήτων Λάρισας: Τηλεφωνική Επικοινωνία με τον κ. Καραγκούνη και την κα. Σδρόλια

Διπλωματικές εργασίες:

- Α. Βασιλειάδη, Οι πολιτιστικές διαδρομές ως φορέας ανάπτυξης και πολιτιστικής διαχείρισης. Οι προσπάθειες παρουσίασης της πολιτιστικής διαδρομής των Ιαματικών Πηγών στην Ελλάδα. Μελέτη περίπτωσης των Ιαματικών Λουτρών Καμένων Βούρλων στη Φθιώτιδα και του Bath στην Μεγάλη Βρετανία, Σχολή Κοινωνικών Επιστημών, Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο, Ιούλιος 2018.
- Μ. Λουκμά, Το τέμενος Ισκεντέρ μπεή στα Γιαννιτσά: Μελέτη τεκμηρίωσης και αποκατάστασης, Διπλωματική εργασία στο πλαίσιο του Διατμηματικού προγράμματος μεταπτυχιακών σπουδών: Προστασία, συντήρηση και αποκατάσταση μνημείων πολιτισμού, Πολυτεχνική Σχολή, ΑΠΘ, Δεκέμβριος 2012.
- Α. Μάτσακα, Η εξέλιξη του λόφου του Φρουρίου στη Λάρισα, Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών, ΑΠΘ, Ιούνιος 2012
- Ε. Μηνασίδου, πρόταση για την αποκατάσταση, ανάδειξη και δημιουργία δικτύου οθωμανικών μνημείων στα Γιαννιτσά, Πολυτεχνική Σχολή, ΑΠΘ, Θεσσαλονίκη, Ιούνιος 2016
- Β. Μούζα, Το Οθωμανικό λουτρό του Γαζή Εβρενός στα Γιαννιτσά: Μελέτη αποκατάστασης, Διπλωματική εργασία στο πλαίσιο του Διατμηματικού προγράμματος μεταπτυχιακών σπουδών Προστασία, συντήρηση και αποκατάσταση μνημείων πολιτισμού, Πολυτεχνική Σχολή ΑΠΘ, Δεκέμβριος 2012.
- Ε.Α. Ρεφενέ, Τα εν ζωή Οθωμανικά μνημεία στην περιοχή της Θεσσαλίας, Σχολή Οικονομικών και Περιφερειακών Σπουδών, Πανεπιστήμιο Μακεδονίας, Θεσσαλονίκη 2016

- Ε. Α. Ρόκας, Οθωμανικά μνημεία της Αθήνας: Ιστορία, Πολιτιστική ετερότητα και ανθρώπινα δικαιώματα, Θεολογική Σχολή, ΕΚΠΑ, Αθήνα 2020
- Ε. Τσιμπίδα, Η πολιτιστική κληρονομιά ως πόρος ανάπτυξης βιώσιμου πολιτιστικού τουρισμού. Σχεδιασμός και διαχείριση πολιτιστικών διαδρομών στην Περιφερειακή Ενότητα Λάρισας, Διπλωματική εργασία: Σχολή Κοινωνικών επιστημών, Διοίκηση πολιτισμικών μονάδων, ΕΑΠ, Τρίκαλα 2019

Μεταπτυχιακές διατριβές:

- Μ. Δρακωνάκη, Η σημασία της πολιτιστικής κληρονομιάς για την τοπική ανάπτυξη: η περίπτωση των πολιτιστικών διαδρομών στην Περιφερειακή Ενότητα Ηρακλείου, Τμήμα Μηχανικών Χωροταξίας, Πολεοδομίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης και Τμήμα Οικονομικών Επιστημών, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας

Ελληνόγλωσση βιβλιογραφία:

- Ανδρούδης, Π. (2008). «Κοσμική Οθωμανική αρχιτεκτονική της Ελλάδας», στο Ε. Μπούσκαρη (επιμ.), Η Οθωμανική Αρχιτεκτονική στην Ελλάδα, Αθήνα, σσ. 51-66.
- Ανδρούδης, Π. (2016). «Η πρώιμη Οθωμανική τέχνη και αρχιτεκτονική στην Ελλάδα (14^{ος} – 16^{ος} αιώνας)». Θεσσαλονίκη, Εκδόσεις Μπαρμπουνάκης
- Αριθμ. 82193/ΕΥΣΣΑ 1810, Έγκριση Στρατηγικής έξυπνης Εξειδίκευσης 2014-2020, ΦΕΚ 1862 27 Αυγούστου 2015
- Αυγερινού Κολώνια, Σ. (2009). *Πολιτιστικές διαδρομές: Μία πρόταση για τη μελέτη και την ανάδειξη της πολύπλευρης πολιτιστικής πραγματικότητας, στο τιμητικό τόμο για τον καθηγητή Διονύση Ζήβα*, ΕΜΠ, Αθήνα
- Δέφνερ, Α. Και Καραχάλης, Ν. (2012). “Εισαγωγή, το Μάρκετινγκ και Branding του τόπου στην Ελλάδα: Η θεωρία, η πρακτική και η διδασκαλία ενός πολυεπιστημονικού αντικείμενου”. Στο Δέφνερ, Α. Και Καραχάλης, Ν. (Επιμ.), *Marketing και Branding του Τόπου: Η Διεθνής Εμπειρία και η Ελληνική Πραγματικότητα*, σελ 17-40, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Θεσσαλίας
- Δέφνερ, Α. (2017). “Η εμπειρία από την εκπόνηση στρατηγικών σχεδίων μάρκετινγκ, branding Κοζάνης και Λάρισας”. Στο Δ. Γαργαλιάνος (Επιμ.),

Πρακτικά Ημερίδας “Branding – The city of Marathon”, 22 Σεπτεμβρίου 2017, σελ 7-9

- Ζήβας, Δ. (1997). «Τα μνημεία και η πόλη». Αθήνα, Εκδόσεις LIBRO
- Faroqui, S.(2000). «Κουλτούρα και καθημερινή ζωή στην Οθωμανική Αυτοκρατορία. Από το Μεσαίωνα ως τις αρχές του 20^{ου} αιώνα», Τουρκία, Εκδόσεις Εξάντας
- Καλαντίδης, Α. (2011). Συνέντευξη στον Άρη Δημοκίδη με τίτλο «20 Ερωτήσεις και Απαντήσεις για Place Marketing, place identity and image». Ανακτήθηκε, 30/7/2022, από <http://www.citybranding.gr/2011/01/20-place-marketing-placeidentity-and.html>
- Καραβασίλη, Μ. και Μικελάκης, Ε. (1999). «Πολιτιστικές διαδρομές, Προς μια ερμηνευτική του “πολιτισμικού τοπίου” με αναπτυξιακή προοπτική» Αρχαιολογία και Τέχνες, τεύχος 71, σελ. 82-86
- Καραχάλης, Ν. (2010) «Παρουσίαση του βιβλίου των Ashworth, Gr. και Karavatzis, M. (2010) *Towards Effective Place Brand. Management : Branding European Cities and Regions*. Περιοδικό «αιχώρος» τεύχος 13, σελ. 10-12
- Καραχάλης, Ν. (2017). «Διαδικασίες σχεδιασμού στρατηγικών μάρκετινγκ/branding πόλεων με τη συμμετοχή των πολιτών και των φορέων». Στο Δ. Γαργαλιάνος (Επιμ.), *Πρακτικά Ημερίδας “Branding – The city of Marathon”, 22 Σεπτεμβρίου 2017, σελ. 10-12*
- Κοκκώσης, Χ., Τσάρτας, Π. και Γκρίμπα Ε. (2011). *Ειδικές και εναλλακτικές μορφές τουρισμού: Ζήτηση και προσφορά νέων προϊόντων τουρισμού*. Αθήνα, Εκδόσεις Κριτική
- Κόνσολα, Ντ. (2006). «Πολιτιστική ανάπτυξη και πολιτική» Αθήνα, Εκδόσεις Παπαζήσης
- Λάββας, Γ. (2010). «Ζητήματα πολιτιστικής διαχείρισης». Αθήνα, Εκδόσεις Μέλισσα
- Λαλου, Γ. (2015). «Πολιτιστικές διαδρομές Έννοια, Σκοπιμότητα, Παραδείγματα και εφαρμογή στη Λάρισα»
- Λαμπρινουδάκης, Β. (2008). «Οδοιπορικό από την αρχαία ελληνική τέχνη στη σύγχρονη ζωή». Αθήνα, Εκδοτικός Οργανισμός Λιβάνη

- Λεκάκης, Σ. (2016). «Η διαχείριση της πολιτιστικής κληρονομιάς στην Ευρώπη και την Ελλάδα · Μια επισκόπηση». Στο *Πρακτικά Διεπιστημονικού Συνεδρίου*, 19-20 Μαρτίου 2015, σελ. 117-118
- Λένος, Ν. (2003). «Ελληνική Πολιτιστική Κληρονομιά: Α. Δημόσια Πολιτική κι Εθνικές Πρωτοβουλίες Προστασίας και Διαχείρισης στο πλαίσιο της διεθνούς κοινότητας και της Ευρωπαϊκής Ένωσης (Νομοθετικό Επιχειρησιακό πεδίο) Β. Προτάσεις εφαρμογής κι ανασχεδιασμού», Ανακοίνωση σχετικά με τη Διπλωματική εργασία, Πανεπιστήμιο Αθηνών
- Λιάκος, Αντ. (2007). «Πώς το παρελθόν γίνεται ιστορία». Αθήνα, Εκδόσεις Πόλις
- Μαλλούχου – Tufano, Φ. (2015). «Προστασία και Διαχείριση Μνημείων». Αθήνα, Ελληνικά Ακαδημαϊκά Ηλεκτρονικά Συγγράματα και Βοηθήματα
- Μαμαλούκος, Σ. (2009) Οι Κίνδυνοι για την Αρχιτεκτονική Κληρονομιά στην Ελλάδα Σήμερα (Άρθρο στην ΕΤΕΠΑΜ)
- Μαρμαράς, Ε., Ράπτη, Σ., Σταματίου, Ε. (2000). *Προστασία της Πολιτιστικής Κληρονομιάς*, ΥΠΕΠΘ/Παιδαγωγικό Ινστιτούτο
- Μεταξάς, Θ. (2005) ‘Μάρκετινγκ του Τόπου (Πόλης): Προσδιορισμός, Σχεδιασμός, Εφαρμογή κι Αποτελεσματικότητα’ *Αειχώρος* 4 (2), Βόλος, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Θεσσαλίας, σς. 62-99
- Μπάμπορου, Φ. (1982). «Η Τέχνη των Θρησκειών: Η Τέχνη του Ισλαμισμού», Αθήνα, Εκδόσεις Γ. Ντουντούμης και Σ.Ι.Α. Ο.Ε.
- Μπιτσάνη, Ε. (2004). «Πολιτιστική διαχείριση και Περιφερειακή Ανάπτυξη. Σχεδιασμός Πολιτιστικής Πολιτικής και Πολιτιστικού Προϊόντος». Αθήνα, Εκδόσεις Διόνικος
- Μπλουμ, Τζ., Μπλερ, Σ. (1999). *Ισλαμικές Τέχνες*. Αθήνα, Εκδόσεις Καστανιώτης
- Μπρουσκάρη, Ε. «Η Οθωμανική αρχιτεκτονική στην Ελλάδα» Υπουργείο Πολιτισμού, Διεύθυνση Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Αρχαιοτήτων, 2009
- Ν. 3028/2002, «Για την προστασία των αρχαιοτήτων κι εν γένει της πολιτιστικής κληρονομιάς, (άρθρο 3) (ΦΕΚ 153/Α/28-6-2002
- Οδηγία 2014/60/ΕΕ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 15^{ης} Μαΐου 2014 «σχετικά με την επιστροφή πολιτιστικών αγαθών που

έχουν απομακρυνθεί παράνομα από το έδαφος κράτους μέλους και την τροποποίηση του κανονισμού ΕΕ αριθ. 1024/2012 (αναδιατύπωση)»

- Παλιούγκας, Θ. (2002). «Η Λάρισα κατά την Τουρκοκρατία 1423-1881 (Πρώτος Τόμος)», Κατερίνη, Εκδόσεις Μάτι
- Παλιούγκας, Θ. (2007). «Η Λάρισα κατά την Τουρκοκρατία 1423-1881 (Δεύτερος Τόμος)», Κατερίνη, Εκδόσεις Μάτι
- Πασχαλίδης, Γρ. (2002 α). «Βασικές έννοιες και ζητήματα στη μελέτη του πολιτισμού και της τέχνης» στο (Επιμ.) Πασχαλίδης, Γ. και Χαμπούρη Ιωαννίδου, Α. *Οι διαστάσεις των Πολιτιστικών Φαινομένων: Εισαγωγή στον Πολιτισμό*. Πάτρα: ΕΑΠ
- Πούλιος, Ι., Αλιβιζάτου, Μ., Αραμπατζής, Γ., Γιαννακίδης, Α., Καραχάλης, Ν., Μάσχα, Ε., Μούλιου, Μ., Παπαδάκη, Μ. Προσύλης, Χ. και Τουλούπα, Σ. *Πολιτισμική διαχείριση, τοπική κοινωνία και βιώσιμη ανάπτυξη* [ηλεκτρ. βιβλ.] Αθήνα: Σύνδεσμος Ελληνικών Αναδημαϊκών Βιβλιοθηκών
- Σαρρής, Ν. (1990). «Οσμανική Πραγματικότητα» Αθήνα, Εκδόσεις Αρσενίδης, σ. 135-136
- Σπανουδάκη, Μ. (2017). «*Τοπική Ανάπτυξη στα Χανιά μέσω της Δημιουργικής Οικονομίας*». Αδημ. Δ. Δ., Σχολή Μηχανικών Παραγωγής και Διοίκησης του Πολυτεχνείου Κρήτης
- Τσοποτός, Δ.Κ. (1974). «Γη και Γεωργοί της Θεσσαλίας κατά την Τουρκοκρατίαν». Αθήνα, Εκδόσεις Επικαιρότητα, σ. 50-51
- Χατζηνικολάου, Μ., Ζηρίνη, Γ. και Σοφικίτου, Μ. (2015). *Για μία πολιτιστική διαδρομή*. Ανακτήθηκε, 30/7/2022, από <http://www.diazoma.gr/site-assets/1.-Κείμενο-βάσης-για-Διαδρομές.pdf>
- Ψύλλα, Μ. (1992). «Η επικοινωνία ως κινητήρια δύναμη της πολιτιστικής ανάπτυξης στο αστικό περιβάλλον: μία πρόταση», *Το Βήμα των Κοινωνικών Επιστημών*, Τόμος Β', τεύχος 9, σ. 207-213

Ξενόγλωσση βιβλιογραφία:

- Brooks, G. (2011). *Heritage as a driver for development*, ICOMOS, Paris
- Council of Europe (2005). *Framework Convention on the Value of Cultural Heritage for Society Faro*. Ανακτήθηκε, 28/8/2022 από:

<https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list?module=treaty-detail&treatynum=199>

- Freely, J. (2011). “A history of Ottoman Architecture”, Bosphorus University, Turkey
- Hughes, H. L. (2002). ‘Culture and tourism: a framework for further analysis.’ *Managing Leisure*, 7 (3), pp. 164-175
- Inalcik, H. (1978). “The Ottoman Empire: Conquest, Organization and Economy Collected Studies.” London, Variorum Reprints. Ottoman methods of conquest, σ. 107)
- Jokilehto, J. (2005). *Definition of Cultural Heritage. Reference to documents in history*. (Originally from ICCROM, 1990). Revised for CIF: 15 January 2005. Ανακτήθηκε, 1/8/2022, από: http://cif.icomos.org/pdf_docs/Documents%20on%20line/Heritage%20definitions.pdf
- Kiel, M. (1971). “Yenice Vardar: Vardar Yenicesi - Giannitsa: A forgotten Turkish cultural centre in Macedonia of the 15th and 16th century”, *Byzantina et Neoellenica Neerlandica* 3 σ. 321. Αναδημοσίευση στο M. Kiel, *Studies on the Ottoman architecture of the Balkans*, Aldershot 1990, σ. 321.
- Kiel, M. (1996). “Das türkische Thessalien: etabliertes Geschichtsbild versus Osmanische Quellen : ein Beitrag zur Entmythologisierung der Geschichte Griechenlands”. Vandenhoeck & Ruprecht edition, σ.114
- Kreiser, K. (1979). “Bedesten-Bauten im Osmanischen Reich. Ein vorläufiger Überblick auf Grund der Schriftquellen.“, in: *Istanbuler Mitteilungen (Deutsches Archäologisches Institut, Abteilung Istanbul)* 2, pp.367-400, Tübingen, reprint in *Istanbul und das Osmanische Reich. Derwischwesen, Baugeschichte, Inschriftenkunde*. Istanbul: Isis 1995. 286 S. (Analecta Isisiana. 14) pp.61-96.
- Mousavi, S.S., Doratli, N., Mousavi, S.N. & Moradiahari, F. (2016). *Defining Cultural Tourism*, International Conference on Civil, Architecture and Sustainable Development (CASD-2016) Dec. 1-2, 2016 London (UK). Ανακτήθηκε, 1/8/2022, από: <http://iicbe.org/upload/8607DIR1216411.pdf>

- Muñoz Viñas, S. (2005). “Contemporary Theory of Conservation”. London, Routledge
- Norris, H.T.. (1993) “Glossary” Islam in the Balkans: religion and society between Europe and the Arab world. London, published by University of South Carolina pr
- Richards, Gr. (2005). *Cultural Tourism in Europe*, ATLAS. Ανακτήθηκε, 2/8/2022, από: http://www.tram-research.com/cultural_tourism_in_europe.PDF
- Richards, Gr. (2004). European Cultural Tourism: A view from Barcelona. Ανακτήθηκε, 2/8/2022, από: https://www.academia.edu/2393237/European_Cultural_Tourism_A_view_from_Barcelona
- Singer, A. (2005) *Serving up Charity: The Ottoman Public Kitchen*, pg. 481
- Singer, A. (2006) *Soup and ‘Sadaga’; Charity in Islamic societies*, pg. 306
- Wijesuriya, G. (2000). *Conserving the Temple of Tooth Relic, Sri Lanka*

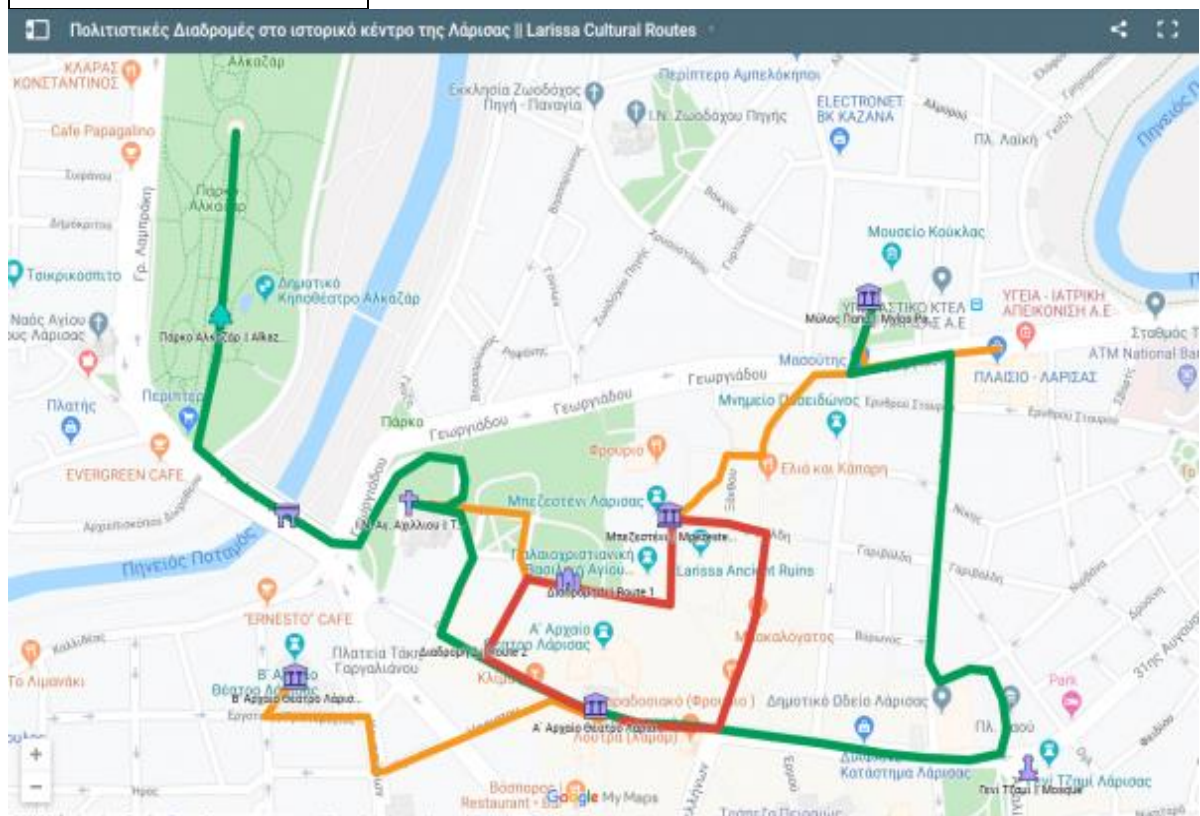
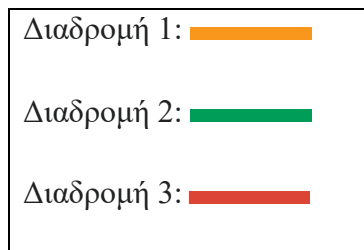
Ιστότοποι:

- <https://rm.coe.int/cultural-routes-gr/16809ce959>
- <https://www.maxmag.gr/design/arxitektoniki/to-mpezesteni-stin-ellada/>
- <https://www.larissa-culturestories.gr/el/mnimeia/endiaferonta-simeia/parko-alkazar>
- <https://www.onlarissa.gr/2018/05/27/ta-7-mikra-prasina-thaymata-tis-larissas-foto/>
- <https://www.larissa-culturestories.gr/el/mnimeia/politistikes-diadromes>
- <https://www.onlarissa.gr/2018/07/08/sto-fos-spanies-fotografies-oi-larisaioi-poy-anakalyptoyn-tin-palia-larisa/>
- <https://www.larissanet.gr/2016/03/26/i-larisa-kata-tin-tourkokratia/>
- <https://www.culture.gr/el/service/SitePages/view.aspx?iID=2585%20>
- <https://www.culture.gr/el/service/SitePages/view.aspx?iID=3150>
- <https://www.e-unwto.org/doi/pdf/10.18111/9789284416899>
- <https://el.wikipedia.org/wiki/Σπαχής>

- <http://constantinoupoli.com/h-ιστορία-των-δερβίσιδων-και-η-τελετουρ/>
- <https://el.wikipedia.org/wiki/Μπεζεστένι>
- <https://el.wikipedia.org/wiki/Μνημείο>
- https://el.wikipedia.org/wiki/Πολιτιστική_κληρονομιά
- (<http://register.consilium.europa.eu/doc/srv?l=EN&f=ST%209129%202014%20INIT/EN/pdf>)
- <https://www.eleftheria.gr/m/απόψεις/item/50477.html>
- <https://www.eleftheria.gr/m/απόψεις/item/99037.html>
- <https://independent.gr/άρθρα/οθωμανική-αρχιτεκτονική>
- <https://el.wikipedia.org/wiki/Λάρισα>
- <https://www.naturagraeca.com/ws/214,278,237,1,1,Πηνείος-%28θεσσαλικός%29>
- <https://diazoma.gr/theaters/archaio-theatro-larisasa/>
- <https://www.larissanet.gr/2021/09/21/performance-kai-parastaseis-sto-v-archaio-theatro-larisas/>
- <https://www.lifo.gr/culture/o-glyptos-potamos-tis-larisas-yropsifios-gia-brabeio-topioy-toy-eyropaikoy-symboylioy>
- <https://www.larissanet.gr/2019/02/17/politistiko-polykentro-o-mylos-pappa/>
- : <https://www.youtube.com/watch?v=LpSdvlSnsDk>
- http://culture.larissa-dimos.gr/popup.php?photo_id=887&lang=gr
- <https://www.larissanet.gr/2016/03/01/h-larisa-ta-chronia-ton-othomanon/>
- : <https://www.larissa-dimos.gr/el/i-poli/periigisi-stin-poli>
- <https://paidis.com/τα-οθωμανικα-κτισματα-της-λαρισας-3/>
- [https://www.wikiwand.com/el/Γενί_Τζαμί_\(Λάρισα\)](https://www.wikiwand.com/el/Γενί_Τζαμί_(Λάρισα))
- <https://money-tourism.gr/spoudea-mysiki-vradia-sti-larisa/geni-tzami/>
- <https://www.larissanet.gr/2021/11/20/larisa-diadromes-politistikou-endaferontos-sto-istoriko-kentro-tis-polis/>
- <https://www.eleftheria.gr/λάρισα/item/217273-αρχαιολογική-διαδρομή-14-σημείων-στη-λάρισα.html>
- <https://www.larissa-culturestories.gr/el/mnimeia/mpezesteni>
- <https://www.larissanet.gr/2018/11/25/plimmyrise-larisaious-to-chamam-fot/>
- <https://el.wikipedia.org/wiki/Σαχνισί>

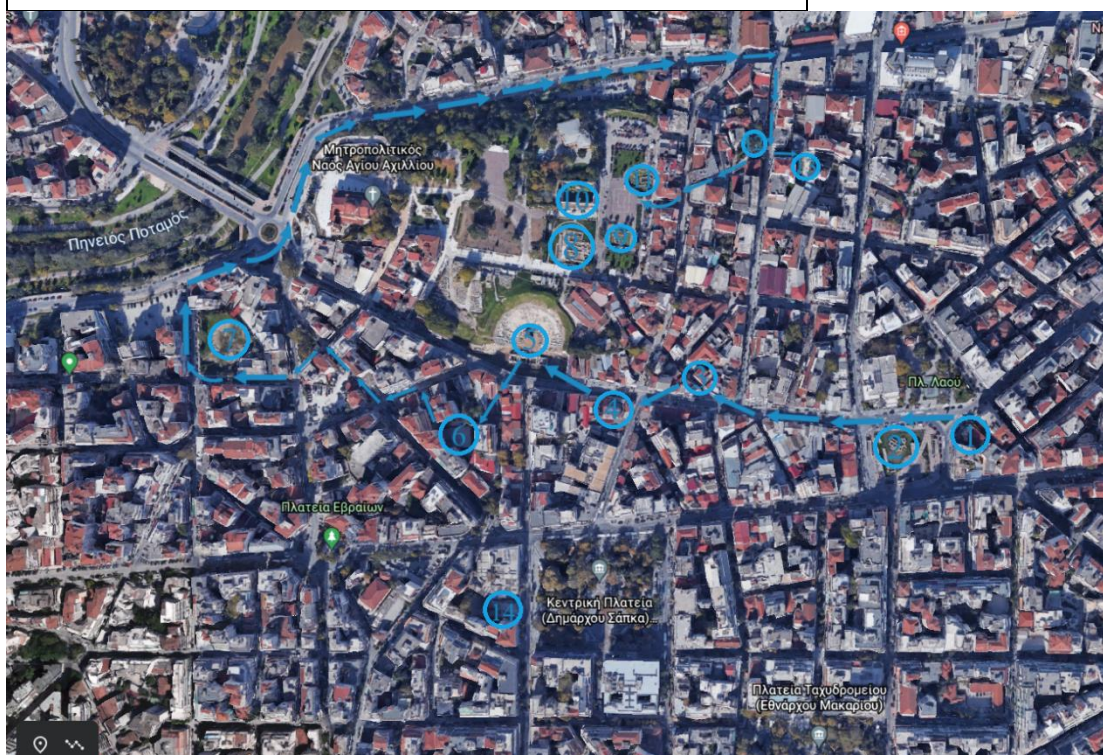
- <https://www.eleftheria.gr/m/αφιερρώματα/item/100750.html>

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΧΑΡΤΩΝ

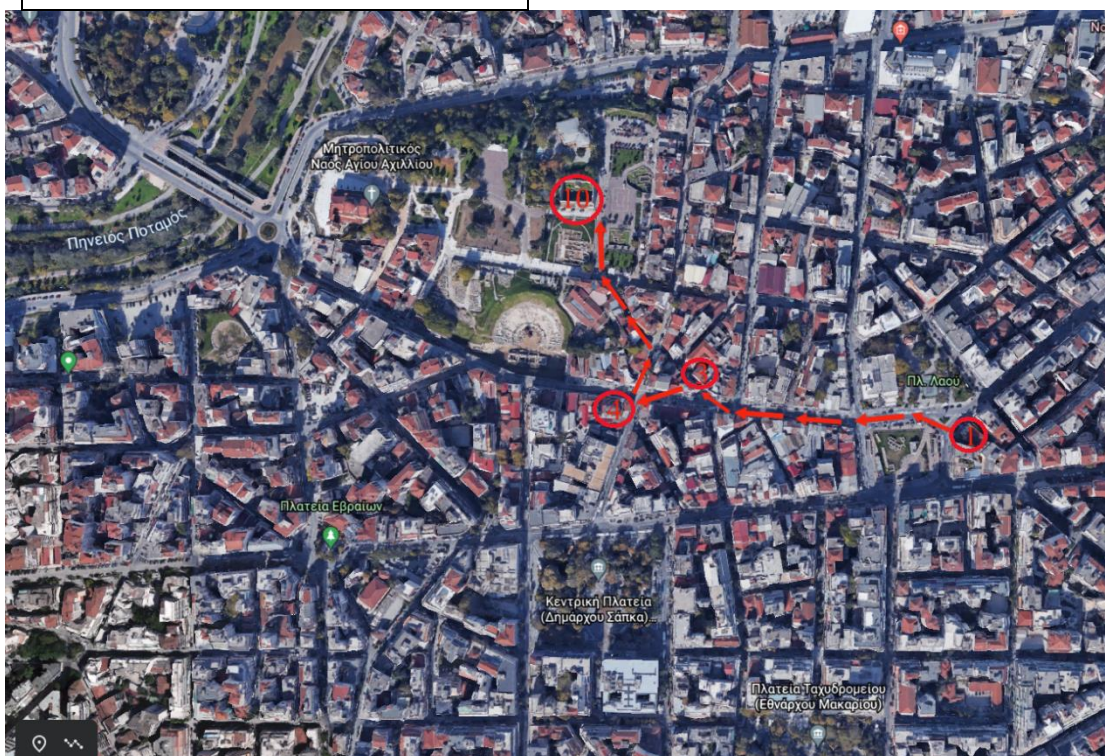
Χάρτης 1. Οι άτυπες πολιτιστικές διαδρομές στη Λάρισα (Πηγή χάρτη: <https://www.larissanet.gr/2021/11/20/larisa-diadromes-politistikou-endiaferontos-sto-istoriko-kentro-tis-polis/>)

1. Γενί Τζαμί
2. Παλαιοχριστιανικά λουτρά κι Ιουστινιάνειο τείχος
3. Μπαϊρακλί Τζαμί
4. Μεγάλο Οθωμανικό λουτρό
5. Ά Αρχαίο Θέατρο
6. Ρωμαϊκή δεξαμενή
7. Β' Αρχαίο Θέατρο
8. Παλαιοχριστιανική Βασιλική του Αγίου Αχιλλείου
9. Παλιοχριστιανικά Λουτρά
10. Μπεζεστένι
11. Βυζαντινός ναός
12. Στήλη Ποσειδώνα
13. Ρωμαϊκή οδός και Ιουστινιάνειο προτείχισμα
14. Ιουστινιάνειο τείχος

Χάρτης 2: Η προτεινόμενη διαδρομή 14 σημείων πολιτιστικού ενδιαφέροντος στη Λάρισα (Πηγή χάρτη 2: Εφορεία Αρχαιοτήτων Λάρισας)

1. Γενί Τζαμί
2. Μπαϊρακλί Τζαμί
3. Μεγάλο Οθωμανικό Λουτρό
4. Μπεζεστένι

Χάρτης 3: Τα Οθωμανικά μνημεία στην προτεινόμενη διαδρομή 14 σημείων αρχαιολογικού ενδιαφέροντος στη Λάρισα (Πηγή χάρτη 3: Εφορεία Αρχαιοτήτων Λάρισας)